

81.632.42-32(56)
У48

С.Қ. Иманбердиева
Ж.А. Ағабекова

АҚМОЛА ОБЛЫСЫ ТОПОНИМДЕРІ

(түр, түсіндірме, құрылым, рәсімдеу)

ОҚУ ҚҰРАЛЫ

71.023 43 82 (58)

И48

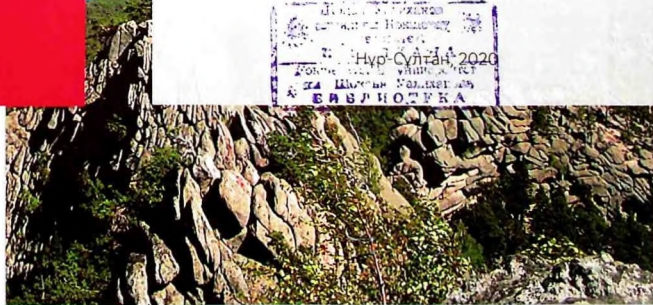
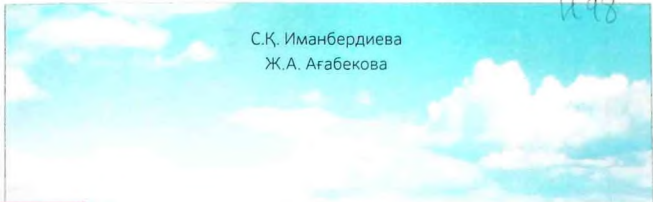
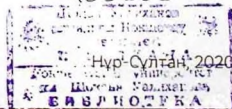
И4'

С.Қ. Иманбердиева
Ж.А. Ағабекова

АҚМОЛА ОБЛЫСЫ ТОПОНИМДЕРІ

ОҚУ ҚҰРАЛЫ

439305

110

УДК 811.512.122
ББК 81-2

Назарбаев Университеті Қазақ тілі және түркітану департаментінің
Ғылыми кеңесі (Executive Committee) ұсынған.

Оқу құралы Назарбаев университетінің «Латын әліпбиіне негізделген қазақстандық
топонимдерді стандарттау мен унификациялауды зерттеу» ғылыми жобасы негізінде
орындалды

Пікір жазғандар: филол. ғыл. докторы Ш. Құрманбайұлы
филол. ғыл. кандидаты А. Әлімхан

Им 48 Иманбердиева С.Қ., Ағабекова Ж.А. Ақмола облысы топонимдері
(түр, түсіндірме, құрылым, рәсімдеу) Оқу құралы. – Нұр-Сұлтан, 2020. – 130 бет.

ISBN 978-601-08-0303-9

Бұл оқу құралында Ақмола облысының топонимдері бойынша толық ақпарат берілген. Оқу құралының ерекшелігі: топоним түрлері, қалыптасу уәжі, құрылымы, рәсімдеу мәселелері қамтылған, сонымен бірге әр тарауда нақты сұрақтар мен тапсырмалар келтірілген. Оқу құралы төрт тараудан, үш қосымшадан тұрады. Берілген алғашқы екі қосымшада топонимдердің құрылымы және топонимдердің тілдік қабаттары (субстрат) бойынша ақпарат кестелер түрінде келтірілген. Оқу құралының жаңашылығы - соңғы қосымшада әр тарау бойынша әр түрлі пішінде (сөзжұмбақ, кім миллионды ұтып алады, пазлды құрастыр т.б.) «learning apps» форматында интерактивті тапсырмалар берілген. Сонымен бірге, әр тарауда қарастырылатын ономастикалық терминдер оқу құралының басында берілген анықтамалықта толық ашылған.

Оқу құралы филология саласындағы зерттеушілер, жоғары оқу орындарының оқытушылары мен студенттеріне, жалпы оқырман қауымға, ономастикаға қызығушылық танытушыларға, қазақ тілін үйренушілерге арналған.

УДК 811.512.122
ББК 81-2

ISBN 978-601-08-0303-9

©Назарбаев университеті, 2021

Мазмұны

АЛҒЫСӨЗ	5
АНЫҚТАМАЛАР, БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР	6
КІРІСПЕ	8
I ТАРАУ	
АҚМОЛА ОБЛЫСЫ ТОПОНИМДЕРІНІҢ ТҮРЛЕРІ.....	10
1.1 Ақмола облысы топонимдерінің түрлері	10
1.1.1 Ойконимдер	15
1.1.1.1 Комонимдер	15
1.1.1.2 Астионимдер	22
1.1.2 Гидронимдер.....	23
1.1.2.1 Лимнонимдер	23
1.1.2.2 Гелионимдер	24
1.1.3 Оронимдер	25
1.1.4 Некронимдер	26
1.1.5 Дромонимдер	26
1.1.6 Дримонимдер	27
II ТАРАУ	
ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫҚ ТҮСІНДІРМЕ	29
2.1 Лексика-семантикалық түсіндірме	29
2.1.1 Ойконимдердің қалыптасу уәжі.....	31
2.1.1.1 Комонимдердің қалыптасу уәжі	31
2.1.2 Астионимдердің қалыптасу уәжі.....	42
2.1.2 Гидронимдердің қалыптасу уәжі.....	43
2.1.2.1 Лимнонимдердің қалыптасу уәжі	43
2.1.2.2 Гелионимдердің қалыптасу уәжі	44
2.1.3 Оронимдердің қалыптасу уәжі	44
2.1.4 Некронимдердің қалыптасу уәжі	47
2.1.5 Дромонимдердің қалыптасу уәжі	47
2.1.6 Дримонимдердің қалыптасу уәжі	47
III ТАРАУ	
ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЗЕРТТЕУ	49
3.1 Ойконимдердің құрылымы	59
3.1.1 Комонимдердің құрылымы	59
3.1.2 Астионимдердің құрылымы.....	61

3.2 Гидронимдердің құрылымы	62
3.2.1 Лимнонимдердің құрылымы	62
3.2.2 Гелионимдердің құрылымы	63
3.3 Оронимдердің құрылымы	64
3.4 Некронимдердің құрылымы	65
3.5 Дромонимдердің құрылымы.....	65
3.6 Дримонимдердің құрылымы	66

IV ТАРАУ

АҚМОЛА ОБЛЫСЫ ТОПОНИМДЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МЕН РӘСІМДЕУ МӘСЕЛЕСІ.....	68
4.1 Гидронимдерді рәсімдеу үлгісі.....	69
4.1.1 Гелионимдерді рәсімдеу үлгісі	69
4.1.2 Лимнонимдерді рәсімдеу үлгісі	69
4.1.3 Потамонимдерді рәсімдеу үлгісі	70
4.2 Дримонимдерді рәсімдеу үлгісі.....	70
4.3 Дромонимдерді рәсімдеу үлгісі.....	70
4.4 Инсулонимдерді рәсімдеу үлгісі.....	71
4.5 Некронимдерді рәсімдеу үлгісі.....	71
4.6 Ойконимдерді рәсімдеу үлгісі	71
4.6.1 Астионимдерді рәсімдеу үлгісі.....	71
4.6.2 Комонимдерді рәсімдеу үлгісі	71
4.7 Оронимдерді рәсімдеу үлгісі	72
4.7.1 Спелеонимдерді рәсімдеу үлгісі	73
Тараулар бойынша сұрақтар.....	74
Тараулар бойынша тапсырмалар	74
Жағдаяттық тапсырмалар.....	75
Ақмола облысы топонимдері бойынша интерактивті тапсырмалар (learning apps).....	75
ҚОРЫТЫНДЫ	78
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	80
Қосымша А Ақмола облысы топонимдерінің құрылымы	80
Қосымша Ә Ақмола облысы топонимдерінің субстраттық қабаты	80

АЛҒЫСӨЗ

Қазіргі кезде ономастикаға деген қызығушылық артып келеді, алайда нағыз ономаст мамандар жоқтың қасы. Тіл білімінің ономастика саласы арнайы мектепте, жоғары оқу орнында пән ретінде оқытылмайды, тек курс негізінде оқытылады. Дегенмен осы бағытта ғылыми диссертация қорғағандар саны саусақпен санарлықтай. Ономастиканың түрлері ауқымды, тарих, саясат, ауылшаруашылық, география, тіл, әдебиетті қамтитын, өз терминологиясы қалыптасқан, өзінің ішкі заңдылықтары айқындалған ең күрделі сала екендігін ескерсек бұл түсінікті де. Сондықтан да осы қызықты саланы курс деңгейінде оқыту үшін оқулықтар, оқу құралдары әзірленуі қажет. Бұл бағытта ономаст-ғалымдар еңбектерін жарыққа шығаруда.

Бір облыс деңгейінде ономастиканың өзектік шегін құрайтын бір түрі – топонимдер негізінде ғылыми ақпаратпен бөлісіп, мультимедиялық, интерактивті тапсырмалар әзірлеу маңызды іс.

Ақмола облысы топонимдері негізінде әзірленген бұл оқу құралында топонимдер туралы ақпарат барынша қамтылған, олардың зерттелуі, түрлері, лексика-семантикалық таптастырылуы, құрылымы, рәсімделу сияқты мәселелері ғылыми мен практикалық тұстары ұштастырылып берілген. Сонымен бірге оқу құралында берілген ғылыми ақпарат бойынша сұрақтар мен тапсырмалар әзірленген. Ұлттық құндылықтар мен салт-дәстүрімізге негізделген жағдаяттық тапсырмалар мен викториналық сұрақтар, қазіргі замануи талаптарға сай Learningapps алаңы негізінде «миллионды ұтып ал», «кім ұтқыр» т.б. тапсырмалар әзірленді.

Мұның өзі білім алушылардың мейлінше тақырыпқа бойлай еркін ойымен бөлісіп, топпен де, жеке де ұтқырлығын, білімін шыңдай түсуге мүмкіндік берері сөзсіз.

Оқу құралының басында берілген терминдердің қысқаша анықтамасы да, соңында қосымшаларда келтірілген топонимдерді құрылымына бөлу үлгісі мен субстраттық қабаттарын анықтау үлгісі де орынды берілген, яғни білім алушылар осы үлгілер негізінде ғылыми ақпаратқа сүйене отырып, тапсырмаларды еркін орындауына барынша мүмкіндік берілген.

Ономастика, соның ішінде қазақ ономастикасы бойынша еңбектердің санының аздығын ескерсек, аталған оқу құралы курстарда білім алушылар үшін аса қажетті еңбек болуы әбден мүмкін.

АНЫҚТАМАЛАР, БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

Астионим – ойконимнің бір түрі, қала атаулары. Мыс.: *Тараз, Қарағанды, Атырау, Семей, Алматы, Астана*.

Гелионим – гидронимнің түрі; тұзды, батпақты жердің атауы. Мыс.: *Айдарлы, Ақкөл, Ақсу* т.б.

Генетивті атау – өзі жасалған атаудың генетивті формасы сақталған жалқы есім. Мыс.: топонимдер: *Арал өзені, Бұлақ көлі* т.б.

Генотопоним – генонимдердің қатысымен жасалған жер-су атаулары. Мыс.: *Күшпенкөл, Алашакөл, Есен т. б.*

Географиялық термин (ГТ) (детерминатив) – нақты географиялық реалийді (нысанды), ұғымдарды білдіретін сөздер. Ол түрге не типке қатысты болуы мүмкін. Мыс.: *өзен, бұғаз, батпақ, арал, теңіз, шың, шөл, қала, ауыл, көл, тау*, т.б.

Гидроним – топонимнің бір түрі, су объектілерінің жеке атауы. Мыс.: *Жайық, Талас, Шалқар, Ертіс, Балқаш* т. б.

Депроприатив – трансонимдену (қара.) нәтижесінде басқа жалқы есімдерден қалыптасқан атау; мыс. кісі есімі *Мина* – шіркеу атауы *Мина*, кітап атауы *Тора (Тауарат)* – тау атауы *Тор* т.б.

Дримоним – топонимнің түрі; орман, тоғай атаулары. Мыс.: *Роца Баума, Беловежская пуща, Сосновый бор*.

Дромоним – топоним түрі; кез келген байланыс жолдары: жер үсті, су, жер асты, әуе қатынас атаулары. Мыс.: *Жібек жолы, Қасқа жол*.

Жалқы есім – бір түрге жататын басқа объектілерден аталмыш объектіні ажырататын, жекелейтін сөз, сөз тіркесі немесе сөйлем; соның ішінде жалқы есімнің әр түрлерін құрайтын *антропоним, топоним, гидроним, ороним* т.б.

Индигенді атау – бастапқы (түп-төркін) жалқы есім.

Иррадиация [топонимнің] берілген нысанның географиялық атау негізінің басқа, жақын жатқан нысандарға таралуы. Мыс.: *Арал теңізі, Арал қаласы; Талас өзені, Талас ауданы* т.б.

Комоним – ойконимнің түрі; ауылдық елдімекен атауы. Мыс.: *Кеген, Нарынқол, Қарасу, Жекекөл.*

Лимноним – гидронимнің түрі; көлдер мен тоғандардың атауы. Мыс.: *Балқаш, Сасықкөл, Алакөл, Жалтыркөл.*

Литоним – топоним түрі; жағалаудағы табиғи кез келген объектінің атауы, нақтырақ, шығанақ, тас. Мыс.: *Оқжетпес, Жұмбақ тас.*

Некроним – топонимнің түрі; зират, бейіттер мен молалардың атауы. Мыс.: *Кеңсай, Ваганьковское кладбище.*

Ойконим – топоним түрі; кез келген елді мекен (ауыл, село, кент, қала) атауы; ойконим астионим және комоним болып бөлінеді. Мыс.: *Жекекөл, Кеген, Нарынқол* т.б.

Онимнің қызметі – жалқы есімнің тілде өзінің рөлін, міндетін атқаруы, нақты айтқанда, атау, бірегейлендіру, ерекшелендіру т.б.

Ономастикалық кеңістік – белгілі бір жалқы есімдердің таралу аймағы немесе жалқы есімдердің тобы; ономастикалық кеңістік топонимия, антропонимия, зоонимия, теонимия сияқты топтардан тұрады.

Ономастикалық шек – бұл ең алдымен, «атаудың нақты сәйкестік аясы» деп пайымдайды. Атау семантикалық шек кешеніне кіретін біртұтас ономастикалық кеңістікке енеді. Бұл шек атау мен объект байланысына қарай: ономастикалық кеңістікті аяларға бөлуге сәйкес антропонимдік, топонимдік т.б. болып бөлінеді.

Ороним – топонимнің түрі, тау, қырат, шың атаулары. Мыс.: *Алатау, Хантәңірі, Алтай, Орал, Қаратау* т. б.

Потаноним – топонимнің түрі; өзендердің атауы. Мыс.: *Іле, Талас, Жайық, Шаған* т. б.

Термин-индикатор – топонимдердің құрамында келіп, олардың топонимдердің қай түріне жататынын анықтап отыратын географиялық термин; егер топонимдер су, сай, қамыс сөздердің қатысымен жасалса, ондай топонимдер гидронимдер тобына, ал тау, шоқы, қыр, асу сөздерінің көмегімен қалыптасса оронимдер тобына кіреді; термин-индикаторлардың детерминативтер, географиялық терминдер, халықтық терминдер деген атаулары да бар.

Топоним – онимдердің бір түрі; топонимдерді, көбінесе, жер-су атаулары деп те атаймыз; топонимдер — жер бетіндегі табиғи объектілердің және адамдардың табиғатты игеру үрдісі нәтижесінде қалыптасқан объектілердің атаулары; топонимдер өз ішінен ойконимдер, гидронимдер, оронимдер, урбанонимдер, некронимдер т. б. түрлерге бөлінеді.

Трансонимдену – жалқы есім есімдердің; мыс. антропонимдердің ешбір қосымшасыз басқа жалқы есімдерге айналу үрдісі; трансонимдену тәсілі арқылы антропонимдерден жасалған топонимдерді *топоантропонимдер*, антропонимдерден жасалған космонимдерді *антропокосмонимдер* деп атайды.

КІРІСПЕ

Әрбір халықтың болмысы мен дүниетанымы, этникалық мәдениеті мен рухани өмірі қай кезде, қандай жағдайда болсын, белгілі бір географиялық кеңістікте көрініс табады, нақтылы тарихи дәуірлердің жемісі болып саналады. Ал халықтың барлық өмір-тіршілігі, ғасырлар бойы қалыптасқан мәдени, рухани байлығы болса, ең алдымен сол халықтың ана тілінен өз өрнегін табады да, асыл қазына болып қалыптасып, атадан балаға, ұрпақтан ұрпаққа ауысып отырады. Бұл тіл атаулының бәріне тән объективті заңдылық, ортақ қасиет.

Тіл өмірі мен сол тілде сөйлеуші қауымының әлеуметтік өмірін өзара астарлас, бірінсіз бірінің күні жоқ тығыз байланысты дүние деп қарасақ, тілдің де сол халықпен бірге жасап келген мекені, сол халықтың генеологиялық, азаматтық тарихымен бірге туып, біте қайнасқан дәуірлері болатынын жоққа шығара алмаймыз. Осы бір табиғи тұтастықты біз тарихи деректерден гөрі тіл байлығынан көбірек көреміз. Өйткені тарихи деректер әртүрлі объективті себептермен сақталмауы, сақталса да бүгінге жетпеуі мүмкін. Ал тіл болса, ол қаншама дәуірді басынан кешірсе де, толассыз толығып, ғасырлар бойы жаңғырып, жаңарып отырса да, өткен өмірдің куәгері болуы сөзсіз. Оның өзінің тула бойы толған тарих. Сөз байлығының қат-қабат қойнауларының тереңірек тексеріп, ақтара зерттесе, олардың өткен өміріміз жайлы берер мәліметі, шертер сыры аз болмаса керек.

Қазақ тіліндегі жалқы есімдер қазақ лексикасының белгілі бір жүйесін құрайды, сондай-ақ қазақ жалқы есімдерінің лексикалық жүйесі өзіне тән ерекшеліктерімен сипатталады. Басқа да онимиялық жүйелер сияқты қазақ тілінің ономастикалық кеңістігі бірнеше бөліктерге жіктеледі: антропонимия, топонимия, зоонимия, космономия, этнонимия т.б. Қазақ онимиясының осындай жіктелуінің негізінде атауыштық процесіне іліккен нысандардың категориялық түрі жатыр деп айтуымызға болады. Басқаша айтатын болсақ, жеке адамды атайтын есімдер – антропонимиялық, табиғи немесе антропогенді нысандарды (тау, өзен, бұлақ, қала, ауыл т.б.) атайтын жалқы есімдер – топонимиялық, аспан, ғарыш денелерін атайтын жалқы есімдер – космономиялық жүйелерді жіктейді. Түрлі экстралингвистикалық нысандарды атай отырып, жалқы есімдер сол нысандардың көптеген сипаттарын, қасиеттерін, қызметін, мәнін көрсете біледі, белгілі социумда, қоғамда, этноста жалқы есімдер алуан түрлі қызмет атқарады. Сол себепті жалқы есімдердің сипаты мен құрамына географиялық, идеологиялық, тарихи, дүниетанымдық, әлеуметтік, мәдени

экстралингвистикалық факторлар әсер етеді. Жалқы есімдердің жоғарыда аталған экстралингвистикалық факторлармен тығыз байланысы жалқы есімдер жүйесінің басты сипаттарының бірі болып саналады. Тілден тыс факторлардың жалқы есімдердің семантикасына, қызметіне жіктелуі сияқты сипаттарына әсері мен ықпалы, мәні зор болғанымен, жалқы есім – тілдік бірлік, сөз. Сол себепті қазақ тіл білімінде жалқы есімдердің түрлі тілдік, лингвистикалық сипаттарын, қасиеттерін айқындайтын зерттеулерге басты назар аударылады.

Әрбір тілдің лексикалық бірліктер жинағы ұзақ тарихи кезеңді қамтитын материалдық және рухани әлемдегі көптеген заттарды, объектілерді, шындықтарды, түсініктерді тілдік номинациялау үрдісінің күрделі өнімі болады. Аппеллятивті және ономастикалық номинацияның факторлары, уәждері, жолдары мен механизмдері әр түрлі болып келуі мүмкін, бірақ нақты болмыстағы заттарды сөздік белгілермен белгілеу тұрақты, үздік үрдіс болып келеді.

Қазақ ономастикасының шығу, даму кезеңдері және жасалу жолдары кеңінен зерттеп, ерекше зер салатын мәселелердің негізінен саналады. Бұның өзі сөз тарихымен, тілдің әр дәуірдегі даму, өзгеру күйімен, тіптен қоғамдық құрылымдардың өзгеруімен тікелей байланысты.

Жалқы есімдерінің жасалу, пайда болу, шығу тарихында төтенше орын алатын маңызды мәселенің бірі – тарихи-мәдени жағдаяттар. Халық тарихындағы бұл елеулі оқиғалар, біріншіден, атап айтқанда, түрлі қоғамдық құрылыстағы әртүрлі діни ағымға байланысты болса, екіншіден, көрші елдермен жасаған алуан түрлі мәдени қарым-қатынас, достық байланыстармен ұштасып жатады. Әдетте, бұл тарихи-мәдени байланыстардың тіліміздегі есімдер құрамының молая түсуіне, лексика-мағыналық және функциялық мәнінің жетіле беруіне зор ықпал жасағаны аян.

Қазіргі ономастикада жалқы есімдердің табиғаты мен оның функционалдық ерекшеліктерін ашуда функционалды-прагматикалық аспект өте тиімді болып саналады. Бұл аспект Е.Ә. Керімбаевтың, И.В. Крюкованың, Н.В. Васильеваның, Г.Б. Мәдиеваның еңбектерінде әр тарапынан зерттелген [1-4].

Атау жасауда халықтың рухани және материалды мәдениеті оның дереккөздерін қолдана отырып, оны өздері қалыптасқан, дамыған, әртүрлі ықпал әсерінен өзгеріске ұшыраған себеп болған ұжыммен байланыстырады.

I ТАРАУ

АҚМОЛА ОБЛЫСЫ
ТОПОНИМДЕРІНІҢ ТҮРЛЕРІ

1.1

Ақмола облысы

топонимдерінің түрлері

Топонимдер – жер бетіндегі кез келген табиғи немесе адам жасаған объектілер атауынан тұратын жалқы есім түрі. Топонимдер *гидроним, ороним, ойконим, урбаноним, спелеоним, дромоним, ареноним, дримоним* т.б. түрлерге бөлінеді. Атауы бар объектілер нақты аймаққа бекітілген. Кез келген топоним атау қызметімен қоса объектіге сілтеу қызметін де атқарады. Сонымен қатар олар объектінің ерекшелігіне, атаудың идеологиялық және эмоционалды бояуына қарай қосымша ақпарат бере алады. Белгілі бір аймақтың топонимиконы тарихи қалыптасады. Онда өткен дәуір топонимдері сақталады, сондықтан топонимдердің әр қабаты тарихи дәуірге, сол аймақта қоныстанған халық тарихына қатысты «қаттамаға» теңейді. Дегенмен барлық топонимдер осы тұрғыдан талдана алмайды. Ең алдымен географиялық объект атаулары (*гидронимдер, оронимдер, аренотттер*) туралы айту керек. Топонимдік жүйеде тілдік қатынас орын алған. Топонимдерді ономастиканың арнайы бөлімі – *топонимика* зерттейді.

Топонимдердің жалпылық белгілері: Топонимдердің барлық түрлерінің ортақ белгісі – кез келген географиялық объектіге атау.

Топонимдердің жекеленуі аталатын объектке байланысты. Осыған орай келесі аталатын объектілер ажыратылады:

- гидрографиялық (өзендер, көлдер, теңіздер, мұхиттар, бұлақтар, құдықтар, каналдар);
- орфографиялық (жердің үстіңгі қабатының жағымды және жағымсыз рельеф объектілері);
- кез келген жолдар (жер үсті, су, жер асты, әуе);
- кез келген елді мекен (қала, ауыл);
- кез келген қала ішіндегі топографиялық объект;
- ресми, әкімшілік бөліністерінің кез келген объекті (территория, облыс, аудан);
- кез келген табиғи жер асты объектілер (үңгір, жер асты бұлақтары, көл, құдық, сарқырама);
- флористикалық объектілер (орман массивтер, өсімдік әлемінің реалийлері).

Топонимдердің барлық түрлері бір-бірімен белгілі бір жүйелі байланысқан және өзінің семантикалық, сөзжасамдық, морфологиялық құрылымы жағынан сол тілдік жүйеге сай келеді. Сонымен бірге географиялық атаулар ұлттық

менталитет, ұлттық таным бойынша ерекшеленеді. Осыған орай топонимдер келесі белгілерге ие:

- әр халықтың географиялық атау жасауында тілдік жүйеге сай келетін белгілі бір заңдылық сақталады;
- атау беруші топтың әлемге көзқарасына сай қоршаған болмыс топонимде беріледі;
- адамның құндылықтарына сай ақпарат топонимде көрсетіледі;
- топоним мазмұны тарихи, әлеуметтік, географиялық және басқа да экстралингвистикалық факторларға байланысты;
- топонимдер тілдің ұлттық-таңбаланушы белгілері болып табылады;
- топонимдер антропонимдерден кейін ономастикалық кеңістіктің өзегін құрайды (яғни адам санасындағы объектілерді қамтиды және кеңістікте қозғалысының бағыт-бағдары болады);
- ұлттық топонимдердің негізгі қорын көбінесе ана тіліндегі атаулар құрайды;
- топонимдік жүйені жаңа және кірме атаулар толтырады;
- топонимдер макротопонимдер (кеңінен танымал) және микротопонимдер (бір аймақ, бір ауыл көлемінде белгілі) болып бөлінеді.

Семантикалық модельдер: *Топонимдердің семантикалық модельдері* белгілі бір топонимдер жасауда қолданылған лексемаларды, ұлттық топонимдік жүйенің ерекшелігін көрсететін неғұрлым жиі және раритетті, яғни сирек кездесетін негіздерді бөлетін лексика-семантикалық классификация жасауда анықталады. Қалыптасқан топонимдік классификация әртүрлі топонимдік жүйені екі ірі түрге бөледі: *табиғат құбылыстарын атайтын топонимдер* және *«адам-табиғат» байланысын көрсететін топонимдер*. Бірінші түр табиғат құбылысының адам қызметімен байланысын тура көрсетпейді. Екінші түрі адам мен табиғат байланысын тура көрсетеді [5, 12]. Аталмыш таптастыру географиялық объектілер ерекшеліктерін толығымен қамтиды, бірақ ол бірқатар шартты да, себебі топонимнің барлық түрін қамтымайды. Топонимнің әр түрі географиялық объектінің әр түрін атайтынын естен шығармау керек.

1. Табиғат құбылыстарын көрсететін топонимдер келесі семантикалық лексемалардан тұрады:

- объект көлемі (формасы, ұзындығы, кеңдігі, созылмалылығы);
- кеңістіктегі объектінің орны, бағыты;
- объектінің сапалық ерекшеліктері (температурасы, дәмі, түсі);
- объект орналасқан жердің флорасы мен фаунасы;
- жердің неорганикалық әлемі (пайдалы қазбалар, құрылыс материалдары);
- жер рельефі;
- әртүрлі табиғи құбылыстар т.б.

1. Әлеуметтің (адамның) материалды және рухани мәдениетін білдіретін лексемалар негізін құрайтын географиялық объектілер атауларын біріктіретін «адам-табиғат» байланысын көрсетуші топонимдер:

- адам есімдері (антропонимдер, этнонимдер, генонимдер, әлеуметтік жағдайына қарай адамдарды атау);
- өндіріс-қожайын құндылықтарының атаулары (тұрғындар үйі, бастырмалар, тұрмыс заттары);
- анатомиялық терминдер;
- адамның рухани мәдениетін білдіретін атаулар (анимистік сенім, жергілікті рухты қасиет тұту, діни және мифологиялық көзқарастар);
- әртүрлі тарихи оқиғалар т.б.

Топоним түрлерінің ерекшеліктерін ескерген дұрыс, себебі адам ат тағуда объекттің негізгі белгілерін (табиғи, функционалды, жүйелік) көрсететін ақпаратты қолданады. Сонымен қатар ұлттық мәдениет пен ұлттық нақышқа тән ақпаратқа ие ұлттық тілдік сананы да ескеру керек.

Морфологиялық және сөзжасамдық құрылымы:

Топонимдердің морфологиялық талдау және құрылымдық түрін анықтау классификациясы толығымен жасалған. Әртүрлі топонимдік материалдар және негіздер (сөз таптарын, топоним жасауда қатысушы жеке формаларын анықтау, топоним құрылымындағы компоненттерді, туынды негізді бөлген) бойынша жасалған бірнеше классификация бар.

Көптеген топонимдік зерттеулерде топоним жасауда барлық дерлік сөз таптары (зат есімдер, сын есімдер, сан есімдер, етістік формалары, кей кезде есімдік пен үстеу) қатысады деген қорытынды жасауға мүмкіндік берген бай топонимдік материалдар келтірілген. Топонимдер бір сөзден (дара: туынды және туынды емес, күрделі және құрамды), сөз тіркесінен (басыңқы, бағыныңқы және предикатив қатынастағы құрылымдар), сөйлемнен тұрады. А.В. Суперанская пайымдауынша, үндіеуропа тілдеріне предикативті тіркестер тән емес болса, түркі шығыс тілдеріне аталған үш түр де тән [6, 103].

Көптеген зерттеушілер топоним жасауда географиялық терминдердің көп жағдайда қатысатынын байқаған. Мысалы, гидроним, ороним жасауда географиялық терминдердің сөзжасамдық қызметі жоғары және олар көп компонентті атаулардың соңында беріледі.

Сөзжасам тұрғысынан топонимдер әртүрлі сөзжасам тәсілдерімен жасалады:

- лексика-семантикалық (топонимдік бірінегізді аффиксіз құрылымдар: қаз. Апан, Жыра, Жіңішке; орыс. Маяк, Раздол, Прогресс);
- лексика-синтаксистік (топоним қызметін атқарушы сөз тіркестері, кей кезде тұтас сөйлемдер: қаз. Білезіктің бір айрық басы, Үлкен Ащыбұлақ, Аққолқайың жотасы; орыс. Белый камень. Мокрая Погорелка, Пихтовый ключ);
- морфологиялық (түбірлердің бірігуі: қаз. Қайыңбұлақ, Балтаөзек, Аюқашқан; орыс. Усть-Каменогорск, Красноярка, Двуречье; *аффиксті*: қаз. Қайыңды, Кендірлік, Жайылма; орыс. Таловочка, Быструшка, Песчанка).

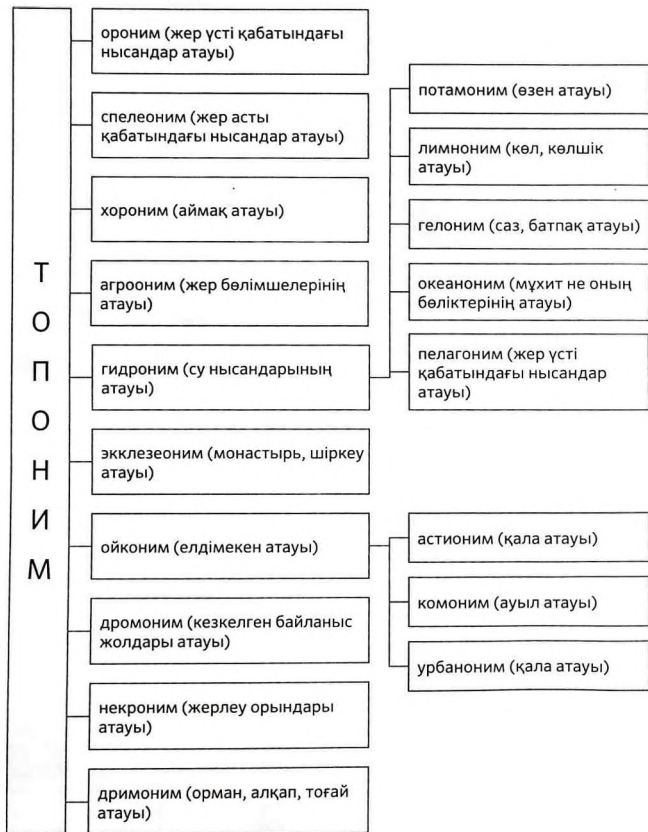
Топонимдердің жасалу тәсілдеріне қарай қазақ (кеңінен алғанда түркі) тіліне предикатив конструкциялы болып келетін күрделі топонимдер тән болса (*Таужылаған, Тақиякеткен*), орыс (кеңінен алғанда славян) тілі топонимдерінің жасалу ерекшелігі – жұрнақтың жалғануында.

Топонимдердің жасалу жолдарын зерттегенде, ең алдымен қай тілге қатыстылығын анықтау қиындығы туындайды. Топоним – белгілі тілдің сөзжасамдық құралдары және модельдері арқылы жасалатын тілдік бірлік. Белгілі бір тарихи-хронологиялық дәуірде кірме топонимдер қабылданып, толығымен ана тілге бейімделуі мүмкін. Орыс топонимдеріне, егер төмендегі критерийлерге сай келетін болса, Ресей территориясындағы және басқа да аумақтардағы орыс топонимдеріне кіретін топонимдер жатады:

- орыс тілі түбірі негізінде орыс тілінің сөзжасамдық аффикстері арқылы жасалған (Усть-Каменогорск, Семипалатинск, Быструха);
- орыс тілге жатпайтын түбірлерден орыс тілінің сөзжасамдық модельдері арқылы жасалған (Большенарымское водохранилище, Маралиха);
- шығу тегі бойынша орыс тіліне жатпайтын, бірақ орыс тілінің фонетикалық және грамматикалық жүйесіне бейімделген (қаз. Алматы – орыс. Алма-Ата, қаз. Жіңішке – орыс. Жинишке);
- калька, жартылай калькалар (қаз. Ақсу – орыс. Белая, қаз. Үлкентеректі – орыс. Большая теректы).

Кез келген топонимнің түбірін анықтау үшін экстралингвистикалық деректі қолдану керек.

Кесте - 1. Топоним түрлері

Гидронимдердің өзі іштей бірнеше түрге бөлінеді.

Кесте – 2. Гидронимдердің түрлері

Кесте – 3. Ойконимдердің түрлері

Кесте – 4. Ороним түрлері

1.1.1

Ойконимдер

Кестеде көрсетілгендей ойконимдер екі топқа бөлінеді: астионим (қала атаулары) және комоним (ауыл-село атаулары). А. Смайлыс бұдан әрі ойконимдерді тағы да жергілікті ерекшеліктерге байланысты «place-names of major cities», «cities», «minor cities or major towns», «towns», «sub-towns» [6: 21]. Ойконимдердің ерекшелігі оны түзуші элементтер жергілікті халықтың тіліне байланысты, сол жердегі тілдік құралдар жасалады. Ойконимге тән белгі - оның семантикасының ерекшелігі. Тілдік дискурста ойконимдер тек номинативті мағынада ғана емес, сонымен бірге метонимиялық және метафоралық мағынада қолданылуы мүмкін. Ойконимде, кез-келген жеке атау сияқты, трансонимизация процесі жүреді. Ойконимияда апеллятивті онимизациялау процесі жиі кездеседі. Ойконимияға тән тағы бір ерекшелік - антонимдердің, синонимдердің болмауы. Ойконим объектінің мекен-жайы ретінде анықталады, мекен-жай нақты, нақты болуы керек, сондықтан кез-келген қазіргі тілде өзінің ресми формасында ойконимнің синонимі болуы мүмкін емес. Егер кейбір елді мекендерге полимонимия тән болса, онда ол ауызекі сөйлеу тілінде ғана кездеседі. Қазақстан жерінде де әкімшілік аймақтарға бөлінуге байланысты аудан деңгейіндегі қалалар, кішкене қалалар, республикалық маңызды қалалар, облыс орталығы т.б деп ойконимдер өзі ішінде бөлінеді. Ақмола облысында да ойконимдердің түрлері бар.

Ойконимдердің қалыптасуы тарихи себептермен тығыз байланысты: Олардың ішінде бірнешеуін бөліп көрсетуге болады: идеологиялық мәселелер, ірі өнеркәсіп дамуының (мәселен, Хромтау, Шахтинск т.б.) ірі қалалар мен ірі елді мекендердің қалыптасуына әсері т.б. Ойконимдер халық тұрмысымен тығыз байланысты жасанды болса, гидроним, ороним сияқты топоним түрлері табиғи географиялық нысан болып келеді. Топоним түрлерінің ішінде ойконимдердің ерекшеленуі қоғам дамуымен байланысты: ауыл, қоныс, елді мекендер өсе келе аудан, қала, мегаполистерге айналады. Сол арқылы елді мекен атаулары қоғамның экономикалық, мәдени дамуын көрсетеді.

1.1.1.1

Комонимдер

Комонимдер – тарихи, ғылыми, этнографиялық және лингвистикалық ақпараттардың дереккөзі болып табылатын топонимиканың құрамдық бөлігі.

Көп жағдайда ірі қалаларда тарихи қалыптасқан көшелердің атауы комонимдерден бастау алады. Қала аумағының кеңеюіне байланысты оның құармына енген ауыл, аудан т.б. атаулары көше, шағын аудан атауына айналып жатады.

Абай, ауыл, Егіндікөл ауданы.

Абай, ауыл, кісі тұрмайтын; Еңбекшілдер ауданы.

Абай, ауыл, Қорғалжын ауданы.

Абылай, ескі мекен, Қорғалжын ауданы.

Ағанас, ауыл, Целиноград ауданы.

Ағашты, ескі мекен, Бұланды ауданы.

Адықбай, ауыл, Бурабай ауданы. Қараңыз Первомайское, село.

Адыр, ауыл, Атбасар ауданы.

Адыр, қоныс, Шағалалытеңіз көлінің оң жағалауында, Павловка селосынан оңтүстікке қарай; Зеренді ауданы.

Азат, ауыл, Ақкөл ауданы.

Азынабай, ауыл, Уәлиханов ауылының құрамына кірді; Еңбекшілдер ауданы.

Айғабақ, ауыл, Наурызбай Батыр ауылының құрамына кірді; Шучье ауданы.

Айғаш, қоныс, Қожастау тауынан оңтүстік-шығысқа, Ақсу кентінен солтүстікке қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Айғыржал, ауыл, Зеренді ауданы. Қараңыз Айғыржал, жеке аулалар.

Айғыржал, жеке аулалар, Зеренді ауданы.

Айғыржал, қыстау, Ерейментау ауданы.

Айдабол, ауыл, Зеренді ауданы.

Айдабол, кент, Зеренді ауданы. Қараңыз Айдабол, ауыл.

Айдабол, қоныс, Жабай өзенінің сол жағалауында, Құмдықөл көлінен оңтүстік-

шығысқа қарай; Зеренді ауданы.

Айдарлы, ауыл, Зеренді ауданы.

Айдарлықөл, ескі мекен, Аршалы ауданы.

Айдарлықөл, қоныс, Астана бөгенінен оңтүстік-батысқа, Майбалық көлінен оңтүстік-шығысқа қарай; Аршалы ауданы.

Айнакөл, ауыл, Бұланды ауданы.

Айпара, қоныс, Тастыкөл көлінен оңтүстік-шығысқа, Қарасор көлінен батысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Айтбақ, дала қосы, Бурабай ауданы.

Айтжан, қоныс, Есіл өзенінің сол жағалауында, Терісаққан ауылынан солтүстік-шығысқа қарай; Жақсы ауданы.

Айтмола, қоныс, Қожастау тауынан шығысқа, Ақсу кентінен солтүстік-батысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Акимовка, ескі мекен, Жақсы ауданы.

Акимовка, қоныс, Қайрақты өзенінің оң жағасында, Капитоновка селосының солтүстік-шығысында; Бұланды ауданы.

Акимовка, село, Астрахан ауданы.

Ақадыр, ауыл, Зеренді ауданы.

Ақан, ауыл, Зеренді ауданы.

Ақауыл, ескі мекен, Ерейментау ауданы.

Ақауыл, қоныс, Жамбайсор көлінен солтүстік-шығысқа, Қойтас ауылынан батысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Ақбаза, ауыл, Құмсуат ауылының құрамына кірді; Жарқайың ауданы.

Ақбай, қоныс, Ащылы өзенінің сол жағалауында, Пролетарка селосынан оңтүстік-шығысқа қарай; Атбасар ауданы.

Ақбалшық, қоныс, Сандықсу өзенінің сол жағасында, Мұқанның Шоқысы тауынан оңтүстік-шығысқа қарай; Жарқайың ауданы.

Ақбас, қоныс, Ахметжансор көлінен солтүстік-шығысқа, Сексенбайсор көлінен батысқа қарай; Зеренді ауданы.

Ақбейіт, ауыл, Астрахан ауданы.

Ақбұлақ, ауыл, Еңбекшілдер ауданы.

Ақбұлақ, қоныс, Қайрақты өзенінің сол жағалауында, Тастыөзек ауылынан солтүстікке қарай; Бұланды ауданы.

Ақдермене, қоныс, Щучье көлінен оңтүстік-батысқа, Құмдыкөл көлінен солтүстік-шығысқа қарай; Щучье ауданы.

Ақжар, ауыл, Аршалы ауданы.

Ақжар, ауыл, Аршалы ауданы. Қараңыз Ақжар, жеке аулалар.

Ақжар, ескі мекен, Ерейментау ауданы.

Байжігіт, қоныс, Өлеңті өзенінің сол жағалауында, Жарсор көлінен солтүстік-шығысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Байқожа, қоныс, Есіл өзенінің оң жағалауында, Каменка селосынан солтүстік-шығысқа қарай; Астрахан және Целиноград аудандарының шекарасында.

Байқұтты, қоныс, Ақмырза мен Қума өзендерінің аралығында, Балықты ауылынан батысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Баймағамбет, қыстау, Ерейментау ауданы.

Баймен, қоныс, Горелая Сопка тауынан оңтүстік-батысқа, Новорыбинка селосынан солтүстік-батысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Баймен, қоныс, Алтынтау тауынан оңтүстік-батысқа, Күншалған ауылынан солтүстік-батысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Баймырза, ауыл, Еңбекшілдер ауданы.

Баймыш, ескі мекен, Ерейментау ауданы.

Байпақ, қоныс, Есіл өзенінің сол жағасында, Новопетропавловка қаласынан батысқа қарай; Атбасар ауданы.

Бұзаутөбе, қоныс, Саға және Атан өзендерінің аралығында, Намазкүл тауынан оңтүстік-шығысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Бұзылық, ауыл, Есіл ауданы.

Бұйраткөл, қоныс, Жолымбет кентінен оңтүстікке, Антоновка селосынан солтүстік-шығысқа қарай; Целиноград ауданы.

Бұқалы, қоныс, Ащылы өзенінің сол жағалауында, Борисовка селосынан солтүстік-шығысқа қарай; Атбасар ауданы.

Домбыралы, ауыл, Ақкөл ауданы.

Достық, ауыл, кісі тұрмайтын; Еңбекшілдер ауданы.

Достық, ауыл, Жарқайың ауданы.

Дөңгілағаш, ауыл, Зеренді ауданы.

Дүкенқарасу, қоныс, Есіл өзенінің сол жағалауында, Алғабас ауылынан оңтүстік-батысқа қарай; Жақсы ауданы.

Егемен, ауыл, Шортанды ауданы.

Егінағаш, қоныс, Горелая Сопка тауынан батысқа, Ақкөл қаласынан оңтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы

Жағыпар, қоныс, Ақсу өзенінің сол жағасында, Заводской кентінен шығысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Жайдай, қоныс, Саға өзенінің оң жағасында, Намазкүл тауынан солтүстік-шығысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Жайлаубай, қоныс, Шайтанды тауынан оңтүстікке, Сілеті бөгенінен оңтүстік-шығысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Жайлыбет, ескі мекен, Атбасар ауданы.

Жайнақ, ауыл, Целиноград ауданы.

Жалаңаш, қоныс, Қызылсу өзенінің бастауынан оңтүстік-шығысқа, Жақсы ауылынан оңтүстік-батысқа қарай; Жақсы ауданы.

Жалғызағаш, қоныс, Елікті тауынан оңтүстік-шығысқа, Зеренді көлінен солтүстік-шығысқа қарай; Зеренді ауданы.

Жалғызтал, қоныс, Талқара өзенінің оң жағалауында, Барап көлінен батысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Жалдытомар, қоныс, Сасықкөл көлінен солтүстік-батысқа, Бозайғыр ауылынан оңтүстік-батысқа қарай; Целиноград ауданы.

Жалманқұлақ, ауыл, Егіндікөл ауданы.

Жалпақ, қоныс, Горелая Сопка тауынан оңтүстік-батысқа, Новорыбинка селосынан солтүстік-батысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Имантерек, қоныс, Тінеке өзенінің сол жағалауында, Шолақсор көлінен батысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Инелікті, қоныс, Саумалкөл көлінен солтүстікке, Ұзынкөл көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Егіндікөл ауданы.

Инембидайық, қоныс, Нұра өзенінің төменгі ағысының сол жағалауында, Шалқар көлінің батыс жағалауында; Қорғалжын ауданы.

Итмұрын, қоныс, Саңқасы көлінен шығысқа, Шолақсор көлінен оңтүстікке қарай; Ерейментау ауданы.

Кейкі, ескі мекен, Аршалы ауданы.

Келте, ескі мекен, Ақкөл ауданы.

Кемпір, қоныс, Есіл өзенінің сол жағалауында, Красногорский кентінен солтүстік-батысқа қарай; Есіл ауданы.

Кемпірбұлақ, қоныс, Сандықсу өзенінің оң жағалауында, Мұқанның Шоқысы тауынан оңтүстік-шығысқа қарай; Жарқайың ауданы.

Кенебай, ауыл, Ақкөл ауданы. Қараңыз Кенебай, ескі мекен.

Кенебай, ескі мекен, Ақкөл ауданы.

Кенжебай, ескі мекен, Жарқайың ауданы.

Кенжебай, қоныс, Сасықкөл көлінен солтүстік-батысқа, Бозайғыр ауылынан оңтүстік-батысқа қарай; Целиноград және Шортанды аудандарының шекарасында.

Кеңалым, қоныс, Жүкей өзенінің оңтүстік жағалауында, Қотыркөл көлінен солтүстік-батысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Майқы, қоныс, Балықты көлінен шығысқа, Ұйымшыл ауылынан оңтүстік-батысқа қарай; Бурабай ауданы.

Майлан, ескі мекен, Ерейментау ауданы.

Майлыбай, ауыл, кісі тұрмайтын; Ақкөл ауданы.

Майлықара, қоныс, Терісаққан өзенінің сол жағалауында, Балталы ауылынан оңтүстік-батысқа қарай; Жақсы ауданы.

Майтүп, қоныс, Нұра өзенінің сол жағасында, Шолақ көлінен солтүстік-шығысқа қарай; Қорғалжын ауданы.

Майшұқыр, ауыл, Қорғалжын ауданы.

Мақпал, ауыл, Еңбекшілдер ауданы.

Малай, қоныс, Атан өзенінің оң жағасында, Атансор көлінен батысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Мамай, ауыл, Еңбекшілдер ауданы.

Манаш, қоныс, Қобыкөл көлінен оңтүстік-шығысқа, Жалманқұлақ көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Егіндікөл ауданы.

Мау, қоныс, Көкбайсор көлінен солтүстік-шығысқа, Алтайсор көлінен солтүстік-батысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Найзатомар, қоныс, Сарықамыс өзеннің бастауынан оңтүстікке қарай, Бозайғыр ауылынан шығысқа қарай; Шортанды ауданы.

Намаз, қоныс, Тастыкөл көлінен оңтүстік-батысқа, Заводской кентінен оңтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Нарынбай, қоныс, Есіл өзенінің сол жағалауында, Ұзынкөл көлінен оңтүстік-шығысқа қарай; Астрахан ауданы.

Насыр, қоныс, Есіл өзенінің оң жағалауында, Ұзынкөл көлінен солтүстік-шығысқа қарай; Астрахан ауданы.

Наурызбай Батыр, ауыл, Бурабай ауданы.

Ортақұдық, қоныс, Майлысор көлінің батыс жағасында; Еңбекшілдер ауданы.

Ортақшыл, ауыл, Бұланды ауданы.

Ортақшыл, ескі мекен, Ерейментау ауданы.

Ортасай, қоныс, Жолдыбай көлінен батысқа, Алабота көлінен оңтүстікке қарай; Зеренді ауданы.

Орташат, қоныс, Саға өзенінің сол жағасында, Атансор көлінен солтүстікке қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Орташахай, қоныс, Шахай өзенінің сол жағасында, Жақсытұз көлінен батысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Орынбай, қоныс, Ақсу өзенінің оң жағасында, Заводской кентінен оңтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Орындық, қоныс, Жолдыбай көлінен солтүстік-батысқа, Алабота көлінен оңтүстік-шығысқа қарай; Зеренді ауданы.

Оспан, қоныс, Көкбайсор көлінен оңтүстік-батысқа, Заводской кентінен солтүстікке қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Ошаққарасу, қоныс, Қаражар өзенінің сол жағасында, Жолымбет кентінен солтүстік-батысқа қарай; Шортанды ауданы.

Өзек, қоныс, Балықты көлінен оңтүстік-шығысқа, Шиелі ауылынан батысқа қарай; Бурабай ауданы.

Өлеңті, ауыл, Ерейментау ауданы.

Өлеңті, ауыл, темір жол станциясының бойындағы; Ерейментау ауданы.

Өлмес, қоныс, Есіл мен Нұра өзендерінің аралығында, Жалаңаш көлінен шығысқа қарай; Астана қаласының аумағы.

Өмірзақ, қоныс, Нарөлген тауынан батысқа, Қарауңгір көлінен солтүстікке қарай; Зеренді ауданы.

Өндіріс, ауыл, Астрахан ауданы.

Өркендеу, ауыл, Қорғалжын ауданы.

Өркендеу, қоныс, Шолақ көлінен батысқа, Есей көлінен шығысқа қарай; Қорғалжын ауданы.

Өрнек, ауыл, Ақкөл ауданы.

Өрікті, қоныс, Есіл мен Өріктісай өзендерінің аралығында, Родина селосынан оңтүстікке қарай; Целиноград ауданы.

Өріктісай, қоныс, Есіл өзенінің сол жағалауында, Өріктісай өзенінің сағасында; Целиноград ауданы.

Өтеміс, ауыл, Целиноград ауданы.

Өтешқарасу, қоныс, Өлеңті өзенінің бастауынан батысқа қарай, Константиновка селосынан солтүстікке қарай; Аршалы ауданы.

Райымбет, қоныс, Жолдыбай көлінен батысқа, Алабота көлінен оңтүстікке қарай; Зеренді ауданы.

Ракиты, қоныс, Жабай өзенінің сол жағалауында, Сандықтау тауларының оңтүстік бөлігінде; Сандықтау ауданы.

Рақымжанқора, ескі мекен, Ерейментау ауданы.

Рақымжан Қошқарбаев, ауыл, Целиноград ауданы.

Рамазан, қоныс, Горелая Сопка тауынан оңтүстік-батысқа, Новорыбинка селосынан солтүстік-батысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Сабақты, қоныс, Есіл өзенінің сол жағасында, Таволжанка селосынан оңтүстік-батысқа қарай; Астрахан ауданы.

Сабынды, ауыл, Қорғалжын ауданы.

Сабырқұдық, қоныс, Зеренді көлінен солтүстік-шығысқа, Байөтер тауынан солтүстік-батысқа қарай; Зеренді ауданы.

Сайлыот, қоныс, Жуантөбе тауынан шығысқа, Қарасор көлінен солтүстікке қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Салдыағаш, қоныс, Қайрақты өзенінің оң жағалауында, Кіндікқарағай ауылынан оңтүстікке қарай; Бурабай ауданы.

Сандықтау, ауыл, Сандықтау ауданы.

Саратовка, қоныс, Каменка селосынан оңтүстікке, Ұлан ауылынан солтүстік-батысқа қарай; Сандықтау ауданы.

Сарғалдақ, қоныс, Державинск қаласынан шығысқа, Далабай ауылынан оңтүстік-батысқа қарай; Жарқайың ауданы.

Сиырөлген, қоныс, Горелая Сопка тауынан батысқа, Ақкөл қала-сынан оңтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Суалды, қоныс, Щучье көлінен оңтүстікке, Балықты көлінен солтүстік-шығысқа қарай; Бурабай ауданы.

Суалма, қоныс, Жуантөбе тауынан оңтүстік-шығысқа, Қарасор көлінен солтүстік-батысқа қарай; Бурабай ауданы.

Табылма, қоныс, Ақсу өзенінің сол жағалауында, Степногорск қаласынан солтүстік-батысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Табын, қоныс, Жаңасу өзенінің бастауынан шығысқа, Майсор көлінен солтүстік-батысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Тазкөл, ескі мекен, Аршалы ауданы.

Тайжан, қоныс, Сарытау тауынан солтүстік-батысқа, Шошқалы көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Бұланды ауданы.

Тайқұлақыстау, қоныс, Жыңғылдысор көлінен оңтүстік-шығысқа, Майлысор көлінен солтүстік-батысқа қарай; Ақжар (Солтүстік Қазақстан облысы) және Еңбекшілдер (Ақмола облысы) аудандарының шекарасында.

Тайпақ, ауыл, Жақсы ауданы.

Тайтөбе, ауыл, Целиноград ауданы.

Тайтөбе, қоныс, Нұра өзенінің оң жағалауында, Майбалық көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Целиноград ауданы.

Тақтайқұдық, қоныс, Есіл өзенінің орта ағысының сол жағалауында, Жаркөл көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Жақсы ауданы.

Талбөгет, қоныс, Ақ Қайрақты өзенінің оң жағалауында, Подгорное селосынан оңтүстікке қарай; Жақсы ауданы.

Талды, қоныс, Сухая Речка өзенінің оң жағалауында, Капитоновка селосынан оңтүстікке қарай; Бұланды ауданы.

Тастыөзек, ауыл, Бұланды ауданы.

Тастысай, қоныс, Сандықсу өзенінің оң жағалауында, Мұқанның Шоқысы тауынан оңтүстікке қарай; Жарқайың ауданы.

Тасты-Талды, ауыл, Жарқайың ауданы.

Тереңсай, қоныс, Тасшалқар көлінен оңтүстікке, Жүкей көлінен солтүстік-шығысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Тікенқұдық, қоныс, Шат өзенінің сол жағалауында, Намазқұл тауынан оңтүстік-шығысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Тікқара, қоныс, Үшқарасу өзенінің оң жағалауында, Балуанкөл ауылынан шығысқа қарай; Жарқайың ауданы.

Уәлиханов, ауыл, Еңбекшілдер ауданы.

Уорхор, қоныс, Қарасор көлінен шығысқа, Майлысор көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Ұзынкөл, қоныс, Құмдыкөл көлінен солтүстік-батысқа, Жолдыбай көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Зеренді ауданы.

Ұлтарак, қоныс, Санқасы көлінен оңтүстік-шығысқа, Жарсор көлінен солтүстікке қарай; Ерейментау ауданы.

Ұлыжол, ауыл, кісі тұрмайтын; Астрахан ауданы.

Ұлыкөл, қоныс, Шат өзенінің сол жағалауында, Намазқұл тауынан оңтүстік-шығысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Үкі, ауыл, Трудовое селосының құрамына кірді; Жақсы ауданы.

Үкібай, қоныс, Балықты көлінен оңтүстік-шығысқа, Шиелі ауылынан солтүстік-шығысқа қарай; Бурабай ауданы.

Үлгі, ауыл, Еңбекшілдер ауданы.

Үлгіалған, ауыл, Бурабай ауданы.

Үлгілі, ауыл, Зеренді ауданы.

Үлкен, қоныс, Мат өзенінің сол жағалауында, Шұбарағаш ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай; Бұланды ауданы.

Үлкен Ақсу, қоныс, Майлысор көлінен солтүстік-шығысқа, Сасыққопа көлінен батысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Үңгір, қоныс, Жолдыбай көлінен оңтүстік-батысқа, Құмдыкөл көлінен солтүстік-батысқа қарай; Зеренді ауданы.

Үшбатыр, ескі мекен, Қорғалжын ауданы.

Үшбидайық, қоныс, Мойылды өзенінің жоғарғы ағысының оң жағалауында, Западное селосынан солтүстік-шығысқа қарай; Жарқайың ауданы.

Үшқалмақ, қоныс, Тасшалқар көлінен оңтүстік-шығысқа, Қарасор көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Үшқарасу, ауыл, Жарқайың ауданы.

Үшқарасу, қоныс, Қобыкөл көлінен оңтүстік-шығысқа, Теңіз көлінен солтүстік-батысқа қарай; Егіндікөл (Ақмола облысы) және Нұра (Қарағанды облысы) аудандарының шекарасында.

Шабақкөл, қоныс, Үлкен Шабақты көлінің шығыс жағалауында, Лысяя тауынан солтүстік-батысқа қарай; Бурабай ауданы.

Шабырлы, қоныс, Аршалы өзенінің сол жағалауында, Новобратское селосынан солтүстік-шығысқа қарай; Бұланды ауданы.

Шағалалы, ауыл, Зеренді ауданы.

Шағалалы, қоныс, Шишалқар көлінен солтүстік-шығысқа, Мәншүк ауылынан оңтүстікке қарай; Целиноград ауданы.

Шалаулы, қоныс, Есіл өзенінің оң жағалауында, Сандық тауынан шығысқа қарай; Жақсы ауданы.

Шалғай, ауыл, Бірсуат ауылының құрамына кірді; Аршалы ауданы.

Шалғай, ауыл, Шойындыкөл ауылының құрамына кірді; Жарқайың ауданы.

Шалқар, ауыл, Қорғалжын ауданы.

Шат, қоныс, Саңқасы көлінен оңтүстікке, Қоянды тауынан солтүстікке қарай; Ерейментау ауданы.

Шәрбан, қоныс, Құлаайғыр өзенінің оң жағалауында, Қалмақкөл көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Жақсы ауданы.

Шеткіаяқ, қоныс, Жаркөл көлінен оңтүстік-шығысқа, Новомариновка селосынан солтүстік-батысқа қарай; Атбасар ауданы.

Шибұт, қоныс, Көкшетау қаласынан оңтүстік-шығысқа, Жамантүз көлінен солтүстік-батысқа қарай; Зеренді ауданы.

Ыбыраймолда, ескі мекен, Ерейментау ауданы.

Ынталы, ауыл, Бурабай ауданы.

Ынталы, қоныс, Жуантөбе тауынан солтүстік-шығысқа, Щорс селосынан шығысқа қарай; Бурабай ауданы.

Ысқақ, қоныс, Көкбайсор көлінен батысқа, Заводской кентінен солтүстік-шығысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Ысмағұл, ескі мекен, Ерейментау ауданы.

Ыстаған, қоныс, Балықты көлінен шығысқа, Жүкей көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

1.1.1.2

Астионимдер

Ақкөл, қала, Ақкөл ауданының орталығы. Іргесі 1887 жылы қаланған. 1939 жылы кент, 1965 жылы қала мәртебесін алды.

Атбасар, қала, 1928 жылдан бері Атбасар ауданының орталығы. Іргетасы 1845 жылы қаланған. 19 ғасырдың 40 – 50 жылдары өзі аттас округтың, 1869 жылдан Ақмола облысы Сарысу уезінің орталығы болды.

Ерейментау, қала, Ерейментау ауданының орталығы. Іргесі 1948 жылы Ақмола-Павлодар (1953 жыл) және Ерейментау-Айсары (1965 жыл) темір жолдарын салуға байланысты қаланған. 1951 жылы кентке, ал 1965 жылы қалаға айналып, тез дами бастады.

Есіл, қала, Есіл ауданының орталығы. Іргесі Ақмола – Қараталды (Ресей) темір жолын салуға байланысты 1939 жылы қаланды. 1955 жылы Есіл ауданының құрылуына орай бұрынғы Есіл кенті аудан орталығына, 1963 жылы қалаға айналды.

Көкшетау, қала, Ақмола облысының орталығы. XVIII-ғасырдың 40-жылдарынан бастап ордасын Көкшетауға тіккен Абылай хан басқарған Қазақ хандығы өзінің бұрынғы күш-қуатын қалпына келтірді. Ресей, Қытай, Ауған мемлекеттері мен Бұхар, Қоқан, Хиуа хандықтары Көкшетаудағы Абылай ордасына өз елшілерін жіберіп тұрды. Абылай хан қайтыс болғаннан кейін Көкшетау жерінде қазақ халқының тарихында үлкен із қалдырған оқиғалар өтті. Қазақ хандығы тұтастығын жоғалта бастады да, Көкшетау өңірі Абылай хан әулетінің (Уәли, Қасым, Ғұбайдолла, т.б.) ата қонысына айналды. 1999 жылдың 8 сәуірінен бастап Көкшетау қаласы Ақмола облысының әкімшілік орталығы болды.

Макинск, қала, Бұланды ауданындағы қала, ауданы және Макинск қалалық әкімдігі орталығы (1957). 1945 жылға дейін «Макинск жұмысшылар кенті» деп аталған. Іргесі 1914 жылы қаланған, 1945 жылы қала мәртебесі берілді.

Степногорск, қала, Ақкөл ауданындағы қала (1964). 1964 жылдың 6 сәуірінде Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Төралқасы Жарғысымен Целиноград өлкенің Жолымбет өнеркәсіптік ауданының Соцгородок елді мекені Степногорск атауы беріліп өлкелік бағыну қалалар категориясына жатқызылды.

Щучинск, қала, Ерейментау ауданының орталығы. Бурабай ауданындағы шипажайлы қала, аудан және Щучинск қалалық әкімдігі орталығы. Іргесі 1850 жылы қаланған.

1.1.2

Гидронимдер

Топонимдердің басқа түрлеріне қарағанда гидронимдер – экстарлингвистикалық факторлардың әсеріне аз түсетін түрі. Алайда Ақмола облысы гидронимдері идеологиялық факторлар әсерінен едәуір өзгеріске ұшыраған.

Су нысандарының атауы ғасырлар бойы сақталады, сондықтан да гидронимдер үлкен лингво-тарихи құндылық болып табылады. Гидронимдерді талдау барысында архаизмдер мен диалекттердің тұрақты түрде сақталатынын анықтауға болады, олар, негізінен, осы аумақта бұрынырақта өмір сүрген халықтардың тілдік-субстраттарын анықтайды. Бұл өз кезегінде этникалық топтардың өмір сүру ареалын анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге жергілікті халықтың тарихы, мәдениеті мен тұрмыс-тіршілігінен хабардар етеді.

1.1.2.1

Лимнонимдер

Абылайша, көл, Теңіз көлінен батысқа, Ащыкөл көлінен оңтүстік-шығысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Ағанас, көл, Нұра өзенінің төменгі ағысының сол жағалауында, Шенет көлінен оңтүстік-шығысқа қарай; Целиноград ауданы.

Ағашты, өзен, бастауы Ерейментау тауларының солтүстік бөлігінде, Едіге өзенінің оң құраушысы, Қума өзенінің сол құраушысы, Кедей өзенінің сол құраушысы, Сілеті өзенінің оң саласы, Сілетітеңіз көліне құяды; Ерейментау ауданы.

Айдабол, көл, Зеренді көлінен оңтүстікке, Аршалы өзенінің бастауы; Зеренді ауданы.

Айдаркөл, көл, Тасты-Талды ауылынан шығысқа, Бірсуат ауылынан оңтүстікке қарай; Жарқайың ауданы.

Айдарлы, көл, Кедей мен Сілеті өзендерінің аралығында, Торғай ауылынан солтүстік-батысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Айдарлыкөл, көл, Вячеславское бөгенінің оңтүстік-батыс жағалауында, Ижевское селосынан батысқа қарай; Аршалы ауданы.

Айнабұлақ, бұлақ, Теңіз көлінің солтүстік-батыс жағалауында, Ащыкөл көлінен оңтүстік-шығысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Айнакөл, көл, Боқсық өзенінің төменгі ағысының оң жағалауында, Талдыкөл көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Бұланды ауданы.

Айнакөл, көл, Нұра өзенінің төменгі ағысының сол жағалауында, Шенет көлінен шығысқа қарай; Целиноград ауданы.

Айт, көл, Қалқұтан өзенінің оң жағалауында, Гуляйполе селосынан оңтүстікке қарай; Шортанды ауданы.

Ақанкөл, көл, Құмдыкөл көлінен солтүстік-батысқа қарай, Ақан ауылының солтүстік-батысында; Зеренді ауданы.

Ақбасты, көл, Қобыкөл көлінен солтүстік-шығысқа, Жалманқұлақ көлінен солтүстік-батысқа қарай; Егіндікөл ауданы.

Ақжар, өзен, Кіші Сарыоба көлінен солтүстік-шығысқа қарай аты жоқ өзен арнасымен Майдан өзенінің қосылуынан құралады, Сілеті өзенінің оң саласы, Сілетітеңіз көліне құяды; Аршалы, Целиноград, Ерейментау аудандары.

1.1.2.2

Гелионимдер

Айдарлы, батпақ, Үлкен Сарыоба көлінен солтүстікке, Кіші Сарыоба көлінен солтүстік-батысқа қарай; Аршалы ауданы.

Ақкөл, батпақ, Домбыралы тауынан солтүстік-шығысқа, Қайнар ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Ақсу, батпақ, Мат өзенінің сол жағалауында, Мат ауылынан шығысқа қарай; Бұланды ауданы.

Ақтомар, батпақ, Қарасу және Қуаныш өзендерінің аралығында, Павловка селосынан оңтүстік-шығысқа қарай; Ерейментау ауданы

Алакөл, батпақ, Нұра өзенінің төменгі ағысының сол жағалауында, Ұзынқамыс көлінен солтүстікке қарай; Целиноград ауданы.

1.1.3

Оронимдер

Азат, тау, Сілеті өзенінің жоғарғы ағысының сол жағалауында, Новомарковка селосынан оңтүстік-батысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Абай, төбешік, Теңіз көлінен солтүстік-шығысқа, Ұзынкөл көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Қорғалжын ауданы.

Ағанас, төбешік, Шенет көлінен оңтүстік-шығысқа, Тұз көлінен солтүстікке қарай; Целиноград ауданы.

Ағашталдық, төбешік, Державинск қаласынан оңтүстік-батысқа, Қарынсалды ауылынан солтүстік-шығысқа қарай; Жарқайың ауданы.

Адыр, төбешік, Аққан өзенінің оң жағалауында, Сочинское селосынан оңтүстік-батысқа қарай; Атбасар ауданы.

Адыр, шоқы, Терісаққан өзенінің оң жағалауында, Гагаринское селосынан солтүстік-шығысқа қарай; Атбасар ауданы.

Айбас, шоқы, Құмай өзенінің сол жағалауында, Чапаевское селосынан солтүстікке қарай; Жақсы ауданы.

Айғыр, төбешік, Қалмақкөл көлінен оңтүстік-шығысқа, Барақбай ауылынан солтүстік-батысқа қарай; Жақсы ауданы.

Айғыржал, қырат, Шағалалы өзенінің оң жағалауында, Ахметжансор көлінен солтүстік-батысқа қарай; Зеренді ауданы.

Айғыржал, тау, Қоржынкөл көлінен шығысқа, Теңіз көлінен оңтүстікке қарай; Ерейментау ауданы.

Айғыржал, тау, Үлкен Бүркітті тауынан солтүстік-шығысқа, Үлкен Шабакты көлінен солтүстік-батысқа қарай; Шучье ауданы.

Айдарлы, тау, Елікті тауынан солтүстік-батысқа, Құмдыкөл көлінен солтүстік-шығысқа қарай; Зеренді ауданы.

Айдарлы, төбешік, Қоскөл көлінен оңтүстік-батысқа, Қызылсүре шоқысынан солтүстік-шығысқа қарай; Атбасар (Ақмола облысы) және Нұра (Қарағанды облысы) аудандарының шекарасында.

Айдарлы, шоқы, Сарытау тауынан солтүстік-батысқа, Шошқалы көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Бұланды ауданы.

Айпар, тау, Сілеті өзенінен солтүстікке, Қарасор көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Айсай, төбешік, Партизанка селосынан шығысқа, Иванковка селосынан оңтүстік-батысқа қарай; Бұланды ауданы.

Акимовка, төбешік, Тарасовка селосынан оңтүстік-шығысқа, Қайрақты ауылынан солтүстік-шығысқа қарай; Жақсы ауданы.

Ақбидай, төбешік, Алакөл көлінен батысқа, Егіндікөл ауылынан солтүстікке қарай; Астрахан ауданы.

Ақдала, төбешік, Көбіккөл көлінен солтүстік-батысқа, Сочинское селосынан шығысқа қарай; Атбасар ауданы.

Ақдің, тау, Өлеңті өзенінің сол жағалауында, Ерейментау тауларының ең биік шыңы; Ерейментау (Ақмола облысы) және Осакаров (Қарағанды облысы) аудандарының шекарасында.

Аққан, шоқы, Терісаққан өзенінің оң жағалауында, Гагаринское селосынан шығысқа қарай; Атбасар ауданы.

Аққара, төбешік, Көксеңгірсор көлінен оңтүстік-шығысқа, Көкбайсор көлінен солтүстік-батысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Аққора, төбешік, Көксеңгірсор көлінен оңтүстік-шығысқа, Көкбайсор көлінен солтүстік-батысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Ақ Құсақ, тау, Қарауңгір көлінен оңтүстікке, Түлкілі ауылынан солтүстік-шығысқа қарай; Бурабай ауданы.

Ақмола, төбешік, Курское селосынан батысқа, Речное селосынан оңтүстікке қарай; Есіл ауданы.

Ақмола, шоқы, Нұра өзенінің оң жағалауында, Қосшы ауылынан оңтүстік-батысқа қарай; Целиноград ауданы.

Ақоба, тау, Қоржынкөл көлінен батысқа, Сүйкімбай тауынан солтүстік-батысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Ақсай, төбешік, Майсор көлінен солтүстік-шығысқа, Изобильное селосынан оңтүстік-шығысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Ақсақ Әлімбет, тау, Сілеті өзенінің сол жағалауында, Қарасор көлінен оңтүстік-шығысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Ақсеңгір, шоқы, Майбалық көлінен оңтүстік-батысқа, Қабанбай Батыр ауылынан шығысқа қарай; Целиноград ауданы.

Ақсирақ, төбешік, Жалманқұлақ көлінен солтүстік-шығысқа, Бесбидайық ауылынан оңтүстік-батысқа қарай; Астрахан ауданы.

1.1.4

Некронимдер

- Айтымер**, бейіт, Ерейментау ауданы.
- Алтыаяқ**, мола, Еңбекшілдер ауданы.
- Атымтай**, бейіт Қорғалжын ауданы.
- Әпсікей Мазары**, Бейіт Атбасар ауданы.
- Бағаналы**, Мола Жарқайың ауданы.
- Байегіз**, мола Жақсы ауданы.
- Баймағамбет Қайыңды**, бейіт, Ерейментау ауданы.
- Байтұңғыш**, бейіт, Ақкөл ауданы
- Байтұрлы**, бейіт, Ақкөл ауданы
- Балабейіт**, бейіт, Қорғалжын ауданы.
- Балжан**, Мола Ақкөл ауданы.

1.1.5

Дромонимдер

Елді мекендердегі көше атауларына қарағанда дромонимдер міндетті түрде атала бермейді. Көптеген жолдардың атауы да болмауы мүмкін. Ресми құжаттарда атау берілуі мүмкін, алайда бұл норма емес, дәстүрді сақтауға байланысты. Қалаға барар жол атауы сияқты елді мекенге апарар жол да сол елді мекен атауымен аталуы мүмкін.

Ағашты, разъезд, әрекетсіз, Қазақстан темір жолының Ақмола бөлімі; Бұланды ауданы.

Адыр, станция, Қазақстан темір жолының Ақмола бөлімі; Атбасар ауданы.

Азат, станция, Қазақстан темір жолының Ақмола бөлімі; Зеренді ауданы.

Айсары, станция, Қазақстан темір жолының Павлодар бөлімі; Еңбекшілдер ауданы.

Ақан, разъезд, әрекетсіз, Қазақстан темір жолының Ақмола бөлімі; Зеренді ауданы. Қараңыз Жалтыркөл, разъезд.

Ақкөл, станция, Қазақстан темір жолының Ақмола бөлімі; Ақкөл ауданы.

Ақмола, станция, Қазақстан темір жолының Ақмола бөлімі; Астана қаласының аумағы. Қараңыз Астана, станция.

Ақсу, станция, Қазақстан темір жолының Павлодар бөлімі; Ақсу кентінің аумағы. Қараңыз Алтынтау, станция.

1.1.6

Дримонимдер

«Дримоним» термині XVII ғасырдан германтілді әдебиетте кездеседі, алайда қазақ және орыс тілді топонимдік әдебиетте сирек қолданылады.

Бароба, орман, Жарсор көлінен солтүстік-шығысқа, Қарабұлақ ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Боқтан, орман, Жарсор көлінен солтүстік-шығысқа қарай, Қарабұлақ ауылының батысында; Ақкөл ауданы.

Густые Борки, орман, Итемген көлінен шығысқа, Шайтантөбе тауынан оңтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Девичий Бор, орманшылық, Зеренді ауданы.

Имантерек, орман, Ерейментау ауданы. Қараңыз Имантерек, қоныс.

Кішітүкті орман шаруашылығы, ауыл, Зеренді ауданы. Қараңыз Кіші Түкті, ауыл.

Қараағаш, орман, Итемген көлінен оңтүстік-шығысқа, Домбыралы тауынан солтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Қожа, орман, Итемген көлінен оңтүстік-шығысқа, Домбыралы тауынан солтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Қошқар, орман, Итемген көлінен шығысқа, Шайтантөбе тауынан оңтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Молалы, орман, Итемген көлінен шығысқа, Шайтантөбе тауынан оңтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Отынағаш, орман, Ақсу өзенінің оң жағалауында, Степногорск қаласынан батысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Синегорский, орман шаруашылығы, Көкшетау қаласының аумағы.

Сийрсойған, орман, Балықты көлінен солтүстік-шығысқа, Жүкей көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Бурабай ауданы.

Табаққырған, орман, Барап көлінен солтүстікке, Сарытау тауынан оңтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл және Бұланды аудандарының шекарасында.

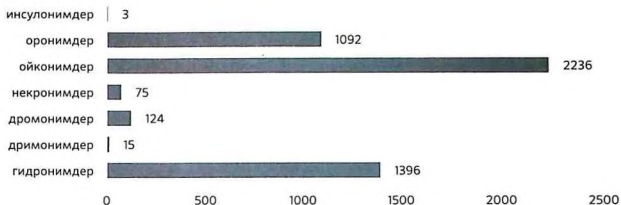
Туманные Борки, орманшылық, Итемген көлінен оңтүстік-шығысқа, Домбыралы тауынан солтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Үлкен Түкті, орманшылық, Сандықтау ауданы.

Ұрымқай Орман шаруашылығы, село, Бурабай ауданы. Қараңыз Красный Кordon, село.

Диаграмма – 1. Ақмола облысы топонимдерінің түрлері

Ақмола облысы топонимдері

Ақмола облысы бойынша гидронимдер – 1396 (гелионимдер – 103; лимнонимдер – 944; потамонимдер – 349), дримонимдер – 15, дромонимдер – 124, некронимдер – 75; инсулонимдер – 3; ойконимдер – 2236, оронимдер – 1092 (оронимдер – 1085; спелеонимдер – 7).

II ТАРАУ

ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫҚ ТҮСІНДІРМЕ

2.1

Лексика-семантикалық түсіндірме

Тілде қоғамдық өмірде әрбір зат немесе құбылыстың атауы бар. Ал қоғам тілінде әрбір атау сол тілдің қорында бұрыннан бар сөздердің негізінде пайда болады. Себебі сөз – затқа ат беруге қызмет ететін негізгі тілдік бірлік. Алайда, тілдегі жаңа атаудың пайда болуын тек осымен ғана түсіндіруге болмайды. Себебі тілдегі жаңа атаудың пайда болуы анағұрлым күрделі құбылыс. Сөздерді тақырып жағынан топтастыруда көбінесе тілден тысқары қағидаларға сүйенуге тура келеді. Себебі сөздердің мағыналық топтастырылуы белгілі бір логикалық ұғымдарға негізделеді. Алайда, бұдан лексикадағы тақырып жағынан топтастырылған сөздер тілдік талдаудан тысқары қалады деген түсінік тумаса керек. Қайта тақырып жағынан топтастырылған сөздерді тілдік тұрғыдан талдай отырып, олардың ортақ мағыналық ерекшеліктерін таба білгеніміз жөн [7,190].

Жалқы есімдерді топтастыру тарихына қысқаша тоқталайық. Мәселен, Н.А.Бойко атауларды екі үлкен қарапайым топқа бөлуді ұсынады [8]: өлі табиғатпен сабақтас атаулар және өсімдік, адам, жануар, яғни тірі табиғатпен сабақтас атаулар.

Ал В.П.Тимофеев атаулардың қандай жағдайларда қалыптасқанын, объектілердің ерекшеліктерін ескере отырып, мынандай топтауды ұсынады [9, 109]:

1. кісі есімдерінен туған атаулар;
2. Отан ұғымынан туындаған атаулар;
3. өсімдік-жануар әлемінен алынған атаулар;
4. белгілі бір бағыттағы принциптерден туындаған атаулар;
5. тарихта белгілі кісі есімдерінен қойылған атаулар;
6. мезгілге байланысты қойылған атаулар.

Жалқы есімдерді талдау барысында, олардың этимологиясын ашу, айқындауда жалған, халықтық этимология орын алуы да ұшырасады. Түркі тілдеріндегі жалпы есімдер этимологиясын зерттеу туралы айтылған ой-пікірлер мен пайымдаулар да әр алуан. Бұл ретте В.В. Радлов, Е.Д. Поливанов, В.А. Гордлевский, С.Е. Малов, Н.К. Дмитриев, А.Н.Кононов, Н.А. Баскаков, Э.Р. Тенишев, Э.В. Севортян, В.Г. Егоров, А.А. Юлдашев, Қ.Қ. Жұбанов, І.К. Кеңесбаев, Ғ.Ғ. Мұсабаев, Е.Қойшыбаев, А.Ы. Ысқақов, Ә.Т. Қайдаров, А. Әбдірахманов пікірлеріне сүйенуімізге болады.

Э.В. Севортян пайымдауы бойынша, этимологиялық зерттеудің негізгі мақсаты мен нәтижесі зерттеліп отырған сөздің бастапқы морфо-семантикалық құрамы мен құрылымын анықтау болып табылады. Олар: 1) белгілі бір сөздің не атаудың жасалуындағы айырмашылық белгісін анықтау; 2) сөз не атаудың ішкі мазмұнын яки семантикасын анықтау; 3) негіз сөздің (атаудың) түбір морфемасын анықтаумен тікелей байланысты екендігін көреміз [10]. Қазақ тіл білімінде этимологиялық зерттеудің әдістері, белгі (критерий) мен зерттеу принциптері туралы айтқан академик Ә.Т. Қайдар пікірлері мен ұстанымдары; салыстырмалы-тарихи, тарихи-салыстырмалы (типологиялық), фонетикалық, морфологиялық, семантикалық тәсілдер де зерттеу жұмыстарында басшылыққа алыну керек [11]. Этимологиялық зерттеу лексикалық жүйедегі апеллатив пен жалқы есімдерді ажыратудан басталуы тиіс. Себебі этимологиялық ізденіс бағыты үшін ол аса қажетті де нақты уәж болып саналады.

А.П. Дульзон топонимдер этимологиясының негізгі принциптері: «Топонимдер әрқашанда тілдегі ерекше сөз табы болып саналатындықтан, оларды этимологиялық тұрғыдан зерттеудің басты шарты – топоним болған сөздің морфологиялық құрамын анықтап, мағынасын толық ашу болып есептеледі» [12] десе, Б.А. Серебренников: «Түрлі деректерді кешенді түрде сенімді қолданған этимология ғана нақты, сәтті деуге болады» деп түйеді [13].

А. Әбдірахманов бұл екі ғалымның айтысы төңірегінде туындаған өз пікірін айта келіп, екеуінің де «топонимдер тілдің ерекше бөлігі» деген ойларын қуаттай отырып Б.А. Серебренников пікіріне толық жүгінеді. Сөйтіп, топонимдердің жасалу және қалыптасу ерекшеліктерін этимологиялық зерттеулерде мұқият ескру керек деп қорытады [14].

Лингвистикада кеңінен қолданылып жүрген негізгі әдістер ономастикалық зерттеуде дерлік қолданылады. Олар: 1) дескриптивтік (сипаттама), тарихи-салыстырмалы (компаративтік), тарихи-салғастырмалы (типологиялық), фонетикалық, морфологиялық [15].

Алайда ономастикалық материалдарды зерттеудің әдістері мен тәсілдері бірнеше бағытта болып, талдау тұрғысынан көп қырлы болатыны да белгілі. Олардың ішінде – этимологиялық талдау, сөзжасамдық талдау, тұлғалық (форманттық) талдау, статистикалық талдау, дифференциалдық-генетикалық талдаулардың орны бөлекше [16].

Б.А. Серебренников топонимдерді этимологиялық тұрғыдан зерттеудің ерекшеліктеріне тоқтала келіп: «Түркі тілдеріндегі топонимдер мен гидронимдердің жасалуында құрылымдық типологияны ескеруді, атаудың құрамы бөлігі ретінде қай тілдегі сөздердің басым келетінін анықтау керек» дегенді айтады да фин-угор және түркі тілдерінің материалдарында жиі қолданылатын топонегіз (индикаторларды) (мыс.: Шуваш тілінде *каса* «ауыл», *ял* «хутор», *э* және *ва* «өзен» мәніндегі коми-зырян) келтіреді [13]. Бұл сияқты әдістің топонимдер мен детерминативтерге, субстраттық топонимдер мен көне топонимдерге этимологиялық талдау жасағанда мәні арта түсері даусыз. Реликтік және субстраттық тілдердегі топо және ономо негіздерге сүйенген

этимологиялық стратиграфияны пайдалану белгілі бір субстраттың таралу шегін айқындап қана қоймай, кей ретте, оның құрамды бөліктерін анықтауға да септігін тигізеді [17].

Жалқы есімдер халықтың этникалық және әлеуметтік тарихымен тығыз байланысты бай экстралингвистикалық ақпарат береді. Әр атаудың сыртында қандай да бір уәж тұрады, соның негізінде атау қалыптасады. «Зерттеушінің мақсаты – топонимдер арқылы адамзаттың тарихын оқып шығу», – дейді белгілі орыс ғалымы Н. И. Надеждин [18]. Аталу уәжі, шығу тегі негізінде топонимдерді лексика-семантикалық таптастыруға болады. Топономист-ғалымдардың бірнеше таптастыру түрлері бар.

Тіліміздегі онимдердің пайда болу, жасалу, қойылуы мен аталу, шығу тегі – этимологиясының бірнеше жолы бары белгілі. Оларды жіктей қарағанда:

- 1) тіліміздің сөздік қорындағы жалпы есім сөздерден – апеллативтерден жасалғандар;
- 2) басқа тілдерден енген топонимдер, яғни сол тілдердегі жалпы есімдерден жасалғандар;
- 3) белгілі бір саладағы атаулардың – онимдердің жер-су аттарына, кісі аттарына ауысу нәтижесінде жасалғандары (трансантропонимизация, транстопонимизация);
- 4) тілдің сөздік қорындағы сөздерден жасанды түрде жасалған топонимдер. Мәселен, Қызылұйым, Қызылмектеп, Кімасар (Комисаровский тау), с. Бірқалқа – с. Фикалка, с. Алтыауыл – с. Ялта т.б. [17].

Байқап отырғанымыздай, атауларды лексика-семантикалық топқа жіктеудің бірнеше жолы бар. Жиналған материал негізінде біз Ақмола облысының топонимдерін келесі топтарға жіктеуді жөн көрдік: а) кісі есімінен қалыптасқан; ә) ру-тайпа атауларынан қалыптасқан; б) нысанға немесе маңындағы нысанға байланысты қалыптасқан; в) өсімдік не жануарға байланысты қалыптасқан; г) бейтарап мағынадағы атаулар; ғ) өзге елдің топонимдері негізінде жасалған атау; д) мағынасы күңгірт атаулар; е) нөмірленген нысан атаулары; ж) кеңес өкіметі идеологиясы мәніндегі ескірген атаулар.

2.1.1

Ойконимдердің қалыптасу уәжі

Жалқы есімдер халықтың этникалық және әлеуметтік тарихымен тығыз байланысты бай экстралингвистикалық ақпарат береді. Бұл тұрғыдан алғанда, А.В. Суперанская жалқы есімдердің ақпараттарының үш түрін атайды: айтылымдық (ең көп тарағаны, онимнің объектімен байланысын білдіреді және сөйлеушінің объектіге қатынасын анықтайды, ең міндетті шарт – объектімен танысу), энциклопедиялық (адам еш уақытта көрмей-ақ объект туралы ала алатын ақпарат үлесі), тілдік (сөздің тілдік қабатын талдау: атау құрамын және түрін зерттеу) [6].

Әр атаудың сыртында қандай да бір уәж тұрады, соның негізінде атау қалыптасады. «Зерттеушінің мақсаты – топонимдер арқылы адамзаттың тарихын оқып шығу», – дейді белгілі орыс ғалымы Н. Н. Надеждин [18; 168 - 169]. Аталу уәжі, шығу тегі негізінде топонимдерді лексика-семантикалық таптастыруға болады. Топономист-ғалымдардың бірнеше таптастыру түрлері бар.

Тіліміздегі онимдердің пайда болу, жасалу, қойылуы мен аталу, шығу тегі – этимологиясының бірнеше жолы бары белгілі. Оларды жіктей қарағанда:

- 1) тіліміздің сөздік қорындағы жалпы есім сөздерден – апеллативтерден жасалғандар;
- 2) басқа тілдерден енген топонимдер, яғни сол тілдердегі жалпы есімдерден жасалғандар;
- 3) белгілі бір саладағы атаулардың – онимдердің жер-су аттарына, кісі аттарына ауысу нәтижесінде жасалғандары (трансантропонимизация, транстопонимизация);
- 4) тілдің сөздік қорындағы сөздерден жасанды түрде жасалған топонимдер. Мәселен, Қызылұйым, Қызылмектеп, Кімасар (Комисаровский тау), с. Бірқалқа – с. Фикалка, с. Алтыауыл – с. Ялта т.б. [17].

Байқап отырғанымыздай, атауларды лексика-семантикалық топқа жіктеудің бірнеше жолы бар. Жиналған материал негізінде біз Ақмола облысының ойконимдерін келесі топтарға жіктеуді жөн көрдік:

1) кісі есімінен қалыптасқан:

Абай, ауыл, Егіндікөл ауданы. Ұлы ақын Абай Құнанбаевтың есімін ұлықтау мәнде қойылған атау.

Абылай, ескі мекен, Қорғалжын ауданы. Қазақтың үш жүзінің басын біріктірген, тарихтан есімі белгілі қазақтың ұлы ханы – Абылай есімін ұлықтау мәнінде қойылған атау.

Азат, ауыл, Ақкөл ауданы. Кісі есімінен (антропойоконим) қойылған болуы мүмкін немесе «өз еркі өзінде, еркіндік» мәніндегі сөз.

Азынабай, ауыл, Уәлиханов ауылының құрамына кірді; Еңбекшілдер ауданы. Кісі есімінен (антропойоконим) қойылған болуы мүмкін.

Айдабол, ауыл, Зеренді ауданы. Кісі есімі негізінде қойылған болуы мүмкін. Антропойоконим.

Айтжан, қоныс, Жақсы ауданы. Кісі есімі негізінде қойылған болуы мүмкін. Антропойоконим.

Акимовка, қоныс, Бұланды ауданы. Антропойоконим. **Ақан**, ауыл, Зеренді ауданы. Антропойоконим болуы мүмкін.

Байжігіт, қоныс, Ерейментау ауданы.

Байқожа, қоныс, Есіл өзенінің оң жағалауында, Каменка селосынан солтүстік-шығысқа қарай; Астрахан және Целиноград аудандарының шекарасында.

Байқұтты, қоныс, Ақмырза мен Қума өзендерінің аралығында, Балықты ауылынан батысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Баймағамбет, қыстау, Ерейментау ауданы.

Баймен, қоныс, Алтынтау тауынан оңтүстік-батысқа, Күншалған ауылынан солтүстік-батысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Баймырза, ауыл, Еңбекшілдер ауданы.

Баймыш, ескі мекен, Ерейментау ауданы.

Жағыпар, қоныс, Ақсу өзенінің сол жағасында, Заводской кентінен шығысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Жайлаубай, қоныс, Шайтанды тауынан оңтүстікке, Сілеті бөгенінен оңтүстік-шығысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Жайлыбет, ескі мекен, Атбасар ауданы.

Кенебай, ауыл, Ақкөл ауданы. Қараңыз Кенебай, ескі мекен.

Кенжебай, ескі мекен, Жарқайың ауданы.

Кенжебай, қоныс, Сасықкөл көлінен солтүстік-батысқа, Бозайғыр ауылынан оңтүстік-батысқа қарай; Целиноград және Шортанды аудандарының шекарасында.

Майлыбай, ауыл, кісі тұрмайтын; Ақкөл ауданы. Кісі есімінен қалыптасқан атау болса керек.

Наурызбай Батыр, ауыл, Бурабай ауданы.

Орынбай, қоныс, Ақсу өзенінің оң жағасында, Заводской кентінен оңтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Оспан, қоныс, Көкбайсор көлінен оңтүстік-батысқа, Заводской кентінен солтүстікке қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Өмірзақ, қоныс, Нарөлген тауынан батысқа, Қарауңгір көлінен солтүстікке қарай; Зеренді ауданы. Антропкойконим.

Өтеміс, ауыл, Целиноград ауданы.

Өтешқарасу, қоныс, Өлеңті өзенінің бастауынан батысқа қарай, Константиновка селосынан солтүстікке қарай; Аршалы ауданы.

Райымбет, қоныс, Жолдыбай көлінен батысқа, Алабота көлінен оңтүстікке қарай; Зеренді ауданы.

Рақымжанқора, ескі мекен, Ерейментау ауданы.

Рақымжан Қошқарбаев, ауыл, Целиноград ауданы. Антропкойконим.

Рамазан, қоныс, Горелая Солка тауынан оңтүстік-батысқа, Новорыбинка селосынан солтүстік-батысқа қарай; Ақкөл ауданы. Антропкойконим.

Тайжан, қоныс, Сарытау тауынан солтүстік-батысқа, Шошқалы көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Бұланды ауданы.

Уәлиханов, ауыл, Еңбекшілдер ауданы. Антропкойконим.

Үкібай, қоныс, Балықты көлінен оңтүстік-шығысқа, Шиелі ауылынан солтүстік-шығысқа қарай; Бурабай ауданы.

Шәрбан, қоныс, Құлаайғыр өзенінің оң жағалауында, Қалмақкөл көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Жақсы ауданы.

Ыбыраймолда, ескі мекен, Ерейментау ауданы.

Ысқақ, қоныс, Көкбайсор көлінен батысқа, Заводской кентінен солтүстік-шығысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы. Антропоойконим

Ысмағұл, ескі мекен, Ерейментау ауданы. Антропоойконим.

Мамай, ауыл, Еңбекшілдер ауданы. Антропоойконим болуы ықтимал

Манаш, қоныс, Қобыкөл көлінен оңтүстік-шығысқа, Жалманқұлақ көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Егіндікөл ауданы. Антропоойконим болуы ықтимал

Намаз, қоныс, Тастыкөл көлінен оңтүстік-батысқа, Заводской кентінен оңтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы. Антропоойконим болуы ықтимал

Нарынбай, қоныс, Есіл өзенінің сол жағалауында, Ұзынкөл көлінен оңтүстік-шығысқа қарай; Астрахан ауданы. Антропоойконим.

Насыр, қоныс, Есіл өзенінің оң жағалауында, Ұзынкөл көлінен солтүстік-шығысқа қарай; Астрахан ауданы. Антропоойконим болуы ықтимал.

Өлмес, қоныс, Есіл мен Нұра өзендерінің аралығында, Жалаңаш көлінен шығысқа қарай; Астана қаласының аумағы. Антропоойконим болуы ықтимал.

2) ру-тайпа атауларынан қалыптасқан:

Айғабақ, ауыл, Наурызбай Батыр ауылының құрамына кірді; Шучье ауданы. Этноойконим болуы мүмкін, яғни ру атауларынан қалыптасқан болуы мүмкін.

Айпара, қоныс, Ақкөл ауданы. Көне түркі этнонимі. Аспара үлгілес атау. Ай және пара сөздерінен құралуы мүмкін («ай тайпасының бір бөлігі» мағынасында).

Айтбақ, дала қосы, Бурабай ауданы. Этноойконим немесе антропоойконим болуы мүмкін.

Айтмола, қоныс, Еңбекшілдер ауданы. «Ай» атауына көптік белгі – т аффиксін жалғау арқылы және «мола» – «қабырстан» мәнінде ғана емес, «көне мекен-жайдың орны, ата-бабалардың сүйегі жатқан қасиетті белгі, нышан». Этноойконим.

Ақбас, қоныс, Зеренді ауданы. Ақ (сын есім) және бас (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «таза, мөлдір, мол сулы құдығы бар қоныс». Алайда, Т. Жанұзақов В.Н.Попованың Павлодар облысының солтүстік аудандарында қыпшақтар тұрғандығын, оның бір атасы айбас-ақбас аталғанын, ал сай атының сол атаумен аталуы мүмкіндігін, олай болса, Ақбас «этнотопоним болуы мүмкін» екенін топшылайтынына тоқталып, [19]. «Ақбас деген атаудың басқа облыстарда кездесетінін ескерер болсақ, пікір жанасымды сияқты» деген пікірді білдіреді [17]. Олай болса, этноойконим де болуы мүмкін.

Жайнақ, ауыл, Целиноград ауданы. Қаз. және қырғ. этникалық топтар аттарынан сыр тартатын атау және екеуіне ортақ антропоним [20].

Үшқалмақ, қоныс, Тасшалқар көлінен оңтүстік-шығысқа, Қарасор көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

3) нысанға немесе маңындағы нысанға байланысты қалыптасқан: Ағанас, ауыл, Целиноград ауданы. Ағын (биік кемерлі арна) және ас компоненттерінен қалыптасқан, яғни «арнасы терең су» мағынасындағы атау. **Адыр**, ауыл, Атбасар ауданы. «Дөңесті және белесті» мағынасындағы атау. **Айғыржал**, қыстау, Ерейментау ауданы. 1. Атаудың бірінші сыңарындағы айғыр сөзі тауға байланысты айтылған айыр сөзінің дыбыстық тұрғыдан өзгеріске түскен түрі болса керек, яғни *айыр* «екі аша» сөзінің өзгерген тұлғасы деп болжаймыз. 2. Атау айғыр (зат есім) және жал (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған. Мағынасы: «үлкен жар».

Айдарлы, ауыл, Зеренді ауданы. 1. шоқ төбе (айдары бар басқа балап, оған – лы қосымшасын жалғау арқылы қойылған атау); 2. көне түркі анимистикалық теңеулерден қалған ұғым («айдар – «жұтқыш» хайуан – айдахар//аждаһа) болуы мүмкін. Сырттай қарағанда «айдар» (тебедегі бір тұлым шаш) сөзінен қойылған сияқты болып көрінгенімен, бұл атаудың оған қатысы жоқ. Шынында бұл Иранда жиі кездесетін Абдарлы атауымен байланысты. Иран тілінде «абдар» сөзінің түбірі аб – «су» деген сөз, осыған «дар» жұрнағы қосылып, «сулы» деген мағынаны білдіреді.

Айдарлыкөл, ескі мекен, Аршалы ауданы. Иран тілінде «абдар» сөзінің түбірі аб – «су» деген сөз, осыған «дар» жұрнағы қосылып, «сулы», яғни «суы мол көл» деген мағынаны білдіреді.

Айнакөл, ауыл, Бұланды ауданы. «Суы айнадай таза болып жатқан көл немесе жалтыр, таза көл» мағынасындағы атау.

Ақауыл, ескі мекен, Ерейментау ауданы. Мағынасы: «ақ топырақты ауыл» немесе «ақ киіз үйлі ауыл» болуы мүмкін.

Ақбаза, ауыл, Жарқайың ауданы. Мағынасы: «ақ топырақты база» болуы мүмкін.

Ақбай, қоныс, Атбасар ауданы. Ақ (сын есім) және бай (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Татар гидронимиясын зерттеген Ф.Г.Гарипова бай – «өзен, құрғақ арна», ал Орталық Азия топонимиясында: «құрғақ арна» «сусыз аңғар» мағынасында қолданылады» деп көрсетеді [21]. Сонда атаудың мағынасы: «ұсақ, ақ шағыл тасты сусыз арнаның табанынан қазылған құдық» мәнін білдіреді. Дегенмен антропоним де болуы әбден мүмкін.

Ақбалшық, қоныс, Жарқайың ауданы. Мағынасы: «ақ балшықтан салынған қоныс» мәнінде болуы мүмкін.

Ақбейіт, ауыл, Астрахан ауданы. Ақ (сын есім) және бейіт (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Ақ сөзі – «киелі, қасиетті» деген мағынада қолданылып, «киелі бейіт» деген мәнде және ауыл маңындағы бейіттің ақ тастан салынуына байланысты да аталуы мүмкін.

Ақбұлақ, ауыл, Еңбекшілдер ауданы. Ақ(сын есім)және бұлақ(зат есім)сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «таза, мөлдір сулы тұщы бұлақ». **Ақадыр**, ауыл, Зеренді ауданы. Атау ақ (сын есім) және адыр (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Мағынасы: «тасы мен топырағы ақ түсті адыр» дегенді білдіреді десе [14], Ф.Қойшыбаев: «бұл атаудағы «ақ» түспен еш байланысы жоқ, ақ – өсімдіктің түрін көрсетеді, «біз ақ отты адырмен келеміз» деген пікірді білдірген [20].

Ақжар, ауыл, ескі мекен, Аршалы, Ерейментау аудандары. Ақ (сын есім) және жар (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. Жар дегеніміз – өзеннің опырылып, мұжылып құлаған тік жағасы [22]. Бұл атау да «жардың тасы мен топырағының ақ түсіне, алыстан қарағанда ағарып көрінуіне» байланысты қойылған.

Жалаңаш, қоныс, Қызылсу өзенінің бастауынан оңтүстік-шығысқа, Жақсы ауылынан оңтүстік-батысқа қарай; Жақсы ауданы. Оның бірінші сыңарындағы жал – «тау қырқасы, қырат, жон», басқа түркі тілдерінде: қырғ. жал – «тау қырқалары», түрікм. ял – «тау қыраты, жалы, жотасы»; көне түр.: халх., моңғ. дал «жал», топонимдік мағынасы «тау қыраты, ұшар басы, жотасы» [23], екінші сыңарындағы ағаш бұл жерде «таудағы қарағай, тал, ырғай, шетен т. б. жиынтық атауы» [17].

Жалманқұлақ, ауыл, Егіндікөл ауданы. Ф.Қоңқашбаев: «Жаманқұлақ – нашар шығанық», – деп жазды [24]. Құрамында «жаман» сөзі келетін жер-су аттары республиканың барлық аймағында кездеседі. Ол «нашар» мағынасында қолданылса, кейде монғол, тәжік тілдеріндегі «чаман» сөзінің дыбыстық тұрғыдан өзгерген күйінде жұмсалады. Біздің байқауымызша, тәжік тіліндегі

«чаман» – «көк шалғын», «майса», «жазық алаң» сөзінің өзгерген түрі болуы мүмкін. Оған тәжік тіліндегі «Чаманбұлақ», «Чаманкулы» атаулары толық айғақ. Сөз басындағы ч/ш дыбыстары ж дыбысына алмасқан сияқты. Ал атаудың екінші сыңарындағы құлақ сөзі географиялық термин әрі жалпы есім (апеллятив) ретінде түркі тілдерінде гидронимдік мәндегі атауларда жиі қолданылады. Әдеби тіліміздегі құлақ – «арықтағы суды жырып әкететін кішкене тоспа» [22, 455]. Бұл сөз түркі тілдерінде географиялық термин ретінде түрлі мағынаға ие. Мысалы: балқар. кулак – «жыра, сай, аңғар»; хакас. хулах – «биік шың», «көлдің, өзеннің жағасындағы шығанақ»; қырғ. кулак, өзб. кулок – «арықтың суын бөліп байлаған тұсы»; болғ. диал. кулак – «төбелер мен жота, дөңдер арасындағы ашық алаң», «шұңқыр», «жыра, жылға», «аңғар, сай» [23, 310-311].

Өлеңті, ауыл, Ерейментау ауданы. Е.Қойшыбаев бұл атауды: «Көне түр. өлең және тү сөздерінің кірігуінен қалыптасқан атаулар, сөзбе-сөз «өлеңтау» мағынасын береді», – десе [20], В.Н.Попова: «Өлең + ті – «осковые луга», – деп біледі [19, 324]. Атаудың бірінші құрамындағы «өлең» сөзі өл және ең морфемаларынан тұратынын көреміз. Э.В.Севортян түрік, қырғыз, тува, хакас тілдерінде ол, үйғ. алт. ул – «дымқыл, саз, балшық», «сулы» деген мәндегі сөз екенін дәлелдеді [10, 524-525]. Осы өл түбіріне ең қосымшасын қосу нәтижесінде өлең (өлге, үлге) тұлғаларының пайда болғаны байқалады. Ал «Өлеңті» атауындағы «өлең» сөзінің «көк майса шөп» мағынасы кейінгі, жаңа мағынасы болуы керек. Демек, Өлең сөзінің бастапқы мағынасы – «сулы, суы мол, үлкен», ті//ты молдықты, көптікті білдіретін көне қосымша. Сонда ол «ылғалды, сазды, сулы» деген мағынаға ие.

Сабынды, ауыл, Қорғалжын ауданы. С.Қондыбай: «Топырағының сабын құсап көпіретіндігі мен сабын жасалатындығына байланысты қойылған атау», – деп түсіндіреді [25, 40].

Суалды, қоныс, Щучье көлінен оңтүстікке, Балықты көлінен солтүстік-шығысқа қарай; Бурабай ауданы.

Суалма, қоныс, Жуантөбе тауынан оңтүстік-шығысқа, Қарасор көлінен солтүстік-батысқа қарай; Бурабай ауданы.

Сайлыот, қоныс, Жуантөбе тауынан шығысқа, Қарасор көлінен солтүстікке қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Тазкөл, ескі мекен, Аршалы ауданы.

Тайқұлаққыстау, қоныс, Жыңғылдысор көлінен оңтүстік-шығысқа, Майлысор көлінен солтүстік-батысқа қарай; Ақжар (Солтүстік Қазақстан облысы) және Еңбекшілдер (Ақмола облысы) аудандарының шекарасында.

Тайпақ, ауыл, Жақсы ауданы.

Тайтөбе, ауыл, Целиноград ауданы.

Тайтөбе, қоныс, Нұра өзенінің оң жағалауында, Майбалық көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Целиноград ауданы.

Тақтайкұдық, қоныс, Есіл өзенінің орта ағысының сол жағалауында, Жаркөл көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Жақсы ауданы.

Тастыөзек, ауыл, Бұланды ауданы.

Тастысай, қоныс, Сандықсу өзенінің оң жағалауында, Мұқанның Шоқысы тауынан оңтүстікке қарай; Жарқайың ауданы.

Тереңсай, қоныс, Тасшалқар көлінен оңтүстікке, Жүкей көлінен солтүстік-шығысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Тікқара, қоныс, Үшқарасу өзенінің оң жағалауында, Балуанкөл ауылынан шығысқа қарай; Жарқайың ауданы. Осы үлгідегі атаулар республиканың басқа да өлкелерінде кездесіп отырады. Мәселен, Егізқара (Ұлытау ауд. Қарғанды обл.), Жаманқара (Ақадыр ауд. Қарағанды обл.), Меңдіқара, Жетіқара (Қост. обл.) т.т. Бұл атаулардың құрамындағы қара сөзі монғол тілінде *хара//хыра* – «тау сілемдері, тау шоқылары» деген мағынасын білдіретін атау болса керек [17].

Ұзынкөл, қоныс, Құмдыкөл көлінен солтүстік-батысқа, Жолдыбай көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Зеренді ауданы.

Ұлыкөл, қоныс, Шат өзенінің сол жағалауында, Намазқұл тауынан оңтүстік-шығысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Үлкен, қоныс, Мат өзенінің сол жағалауында, Шұбарағаш ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай; Бұланды ауданы.

Үлкен Ақсу, қоныс, Майлысор көлінен солтүстік-шығысқа, Сасыққопа көлінен батысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Үңгір, қоныс, Жолдыбай көлінен оңтүстік-батысқа, Құмдыкөл көлінен солтүстік-батысқа қарай; Зеренді ауданы.

Шабырлы, қоныс, Аршалы өзенінің сол жағалауында, Новобратское селосынан солтүстік-шығысқа қарай; Бұланды ауданы. Шығыс Қазақстан мен Қарағанды облысындағы Шабарты өзен, тау аттарымен Шабарлы атауы тұлғасы жағынан ұқсас әрі мағыналас. Ғ.Қоңқашбаев «Шабарты монғолдың «балшықты, сазды» деген сөзі екенін анықтаған [24, 97]. А.Әбдірахманов, Е.Қойшыбаев бұл пікірге қосыла отырып: «Түр-монғ. шібер және ту сөздерінен қалыптасқан сазды тау мәніндегі атау», – деді [20, 234]. Бұған қарағанда, Шабырлы және Шабарты атауындағы Шабыр / Шабар сөздерінің негізі бір, тек соңғы ыр / ар буындарындағы дауысты ы / а дыбыстарының алмасуы байқалады. Ал бірде лы, бірде ты қосымшасының ауысу құбылысы да атауларда жиі кездесетін құбылыс. Олай болса, Шабырлы / Шабарты атауларының мағынасы «сазды, балшықты, батпақты жер» дегенді білдіреді.

Шат, қоныс, Саңқасы көлінен оңтүстікке, Қоянды тауынан солтүстікке қарай; Ерейментау ауданы. Шат – М.Қашқари сөздігінде, құдық (оғызша) деген сөз деп берілген [26, 205]. З.Б. Мухамедова да «Исследования по истории туркменского языка XI-XIV» атты еңбегінде: «көнетүркілік чат – «құдық» деп көрсеткен [27, 187].

Жалпақ, қоныс, Горелая Сопка тауынан оңтүстік-батысқа, Новорыбинка селосынан солтүстік-батысқа қарай; Ақкөл ауданы. Мағынасы: «кең, мол жерді алып жатқан қоныс».

Келте, ескі мекен, Ақкөл ауданы. Оғыз, түр. келте – «қысқа».

Кемпірбұлақ, қоныс, Сандықсу өзенінің оң жағалауында, Мұқанның Шоқысы тауынан оңтүстік-шығысқа қарай; Жарқайың ауданы. Атаудың бірінші

сыңарындағы кемер//кемпір – үнді. ир. -ар.тілдері негізіндегі қамар, қымыр, хамар немесе халхамонг. хам, кам, хем, кем + ар (-ар, ер) – терең сай, саға, тар алқап, кейде қыр (одан аққан өзен) мәндерін береді + бұлақ. Мағынасы: «терең сайдағы бұлақ».

Бұйраткөл, қоныс, Жолымбет кентінен оңтүстікке, Антоновка селосынан солтүстік-шығысқа қарай; Целиноград ауданы. Атау екі сөзден құралған – бұйрат+көл, мағынасы: «жағасы ойлы-қырлы, толқынды көл».

Өзек, қоныс, Балықты көлінен оңтүстік-шығысқа, Шиелі ауылынан батысқа қарай; Бурабай ауданы. Өзек гидрографиялық термині туралы анықтамалар біршама баршылық. Басқа лексикалық мағыналарын алмай, топонимге қатыстыларын қарап шықсақ, мынадай болады: 1) «өзен, өзен ағыны; жыра, жырадағы бұлақ, өзен арнасы, қойнау, ұзын 40 Қазақ топонимдерінің типтік үлгілері сай, өзен саласы, шатқал т.б.» [23, 406-407]; 2) «Жауын, қар суынан пайда болған жер бетіндегі созылып жатқан ойыс жер; ені тар, кішірек сай» [22, 7т, 516]; 3) «Қолатқа қарағанда беткейлері тіктеу, көлемі кішілеу, дами келе сайға айналатын астау тәрізді ойыс жер» [28, 34].

Майлықара, қоныс, Терісаққан өзенінің сол жағалауында, Балталы ауылынан оңтүстік-батысқа қарай; Жақсы ауданы. Құрамында «май» сөзі бар жер-су аттары республикамызда көп кездеседі. Мәселен, Майлыбұлақ, Майөзек, Майтас, Майшөп, Майқайың т.б. көне түркі тілінде *май* «киелі, қасиетті, құдіретті» ұғымында қолданылған. Құрамындағы *қара* сөзі монғол тілінде *хара//хыра* – «тау сілемдері, тау шоқылары» деген мағынасын білдіретін атау болса керек.

Ортақұдық, қоныс, Майлысор көлінің батыс жағасында; Еңбекшілдер ауданы.

Ортасай, қоныс, Жолдыбай көлінен батысқа, Алабота көлінен оңтүстікке қарай; Зеренді ауданы.

Орташат, қоныс, Саға өзенінің сол жағасында, Атансор көлінен солтүстікке қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Орташахай, қоныс, Шахай өзенінің сол жағасында, Жақсытүз көлінен батысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Орындық, қоныс, Жолдыбай көлінен солтүстік-батысқа, Алабота көлінен оңтүстік-шығысқа қарай; Зеренді ауданы. Орын деп – «бұрын су жүрген арналарды айтады. Мағынасы: «құрғақ арнаның табанындағы қоныс».

Ошаққарасу, қоныс, Қаражар өзенінің сол жағасында, Жолымбет кентінен солтүстік-батысқа қарай; Шортанды ауданы.

Үшқарасу, ауыл, Жарқайың ауданы.

Үшқарасу, қоныс, Қобыкөл көлінен оңтүстік-шығысқа, Теңіз көлінен солтүстік-батысқа қарай; Егіндікөл (Ақмола облысы) және Нұра (Қарағанды облысы) аудандарының шекарасында.

Шалаулы, қоныс, Есіл өзенінің оң жағалауында, Сандық тауынан шығысқа қарай; Жақсы ауданы.

Шалғай, ауыл, Бірсуат ауылының құрамына кірді; Аршалы ауданы.

Шалғай, ауыл, Шойындыкөл ауылының құрамына кірді; Жарқайың ауданы.

Шалқар, ауыл, Қорғалжын ауданы.

Шеткіаяқ, қоныс, Жаркөл көлінен оңтүстік-шығысқа, Новомариновка селосынан солтүстік-батысқа қарай; Атбасар ауданы.

Шибұт, қоныс, Көкшетау қаласынан оңтүстік-шығысқа, Жамантұз көлінен солтүстік-батысқа қарай; Зеренді ауданы.

Ыстаған, қоныс, Балықты көлінен шығысқа, Жүкей көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы

Ұлтарак, қоныс, Санқасы көлінен оңтүстік-шығысқа, Жарсор көлінен солтүстікке қарай; Ерейментау ауданы.

Ұлыжол, ауыл, кісі тұрмайтын; Астрахан ауданы.

4) өсімдік не жануарға байланысты қалыптасқан:

Ағашты, ескі мекен, Бұланды ауданы. Елді мекен маңында ағаш көп өскендіктен қойылған атау.

Бұзаутөбе, қоныс, Саға және Атан өзендерінің аралығында, Намазқұл тауынан оңтүстік-шығысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы. **Бұқалы**, қоныс, Ащылы өзенінің сол жағалауында, Борисовка селосынан солтүстік-шығысқа қарай; Атбасар ауданы. **Жалғызағаш**, қоныс, Елікті тауынан оңтүстік-шығысқа, Зеренді көлінен солтүстік-шығысқа қарай; Зеренді ауданы. **Жалғызтал**, қоныс, Талқара өзенінің оң жағалауында, Барап көлінен батысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Жалдытомар, қоныс, Сасықкөл көлінен солтүстік-батысқа, Бозайғыр ауылынан оңтүстік-батысқа қарай; Целиноград ауданы.

Дөңгілағаш, ауыл, Зеренді ауданы.

Егінағаш, қоныс, Горелая Сопка тауынан батысқа, Ақкөл қаласынан оңтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы

Имантерек, қоныс, Тінеке өзенінің сол жағалауында, Шолақсор көлінен батысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Инелікті, қоныс, Саумалкөл көлінен солтүстікке, Ұзынкөл көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Егіндікөл ауданы.

Инембидайық, қоныс, Нұра өзенінің төменгі ағысының сол жағалауында, Шалқар көлінің батыс жағалауында; Қорғалжын ауданы.

Итмұрын, қоныс, Саңқасы көлінен шығысқа, Шолақсор көлінен оңтүстікке қарай; Ерейментау ауданы.

Өрікті, қоныс, Есіл мен Өріктісай өзендерінің аралығында, Родина селосынан оңтүстікке қарай; Целиноград ауданы.

Өріктісай, қоныс, Есіл өзенінің сол жағалауында, Өріктісай өзенінің сағасында; Целиноград ауданы.

Ракиты, қоныс, Жабай өзенінің сол жағалауында, Сандықтау тауларының оңтүстік бөлігінде; Сандықтау ауданы. Ракиты орыс тілінен аударғанда «қызыл шілік» дегенді білдіреді. 2. бот. Тал туысына жататын аласа бұта. Шілік Қазақстанда Тобыл – Есіл атырабында, Солтүстік Қазақстанда, Ақтөбе облысында, Сарыарқаның батысында шымтезекті жерлерде, өзен алқабында, ылғалды шабындықтарда өседі (ҚҰЭ). Осы атауға қатысты Б.Бияров келесі анықтаманы береді: «бір жерде топтанып, жаңа бойлап өсіп келе жатқан кез келген ағаш». Басты ерекшелігі – қалың болып, қаулап өсуі және әсіресе, жас өскін болуы. Кейде жас, балапан ағаштар өсіп кетсе де, Шілік атауы өзгермей қала береді [29].

Сабақты, қоныс, Есіл өзенінің сол жағасында, Таволжанка селосынан оңтүстік-батысқа қарай; Астрахан ауданы.

Салдыағаш, қоныс, Қайрақты өзенінің оң жағалауында, Кіндік-қарағай ауылынан оңтүстікке қарай; Бурабай ауданы.

Талбөгет, қоныс, Ақ Қайрақты өзенінің оң жағалауында, Подгорное селосынан оңтүстікке қарай; Жақсы ауданы.

Талды, қоныс, Сухая Речка өзенінің оң жағалауында, Капитоновка село-сынан оңтүстікке қарай; Бұланды ауданы.

Тасты-Талды, ауыл, Жарқайың ауданы.

Тікенқұдық, қоныс, Шат өзенінің сол жағалауында, Намазқұл тауынан оңтүстік-шығысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Үкі, ауыл, Трудовое селосының құрамына кірді; Жақсы ауданы.

Үшбидайық, қоныс, Мойылды өзенінің жоғарғы ағысының оң жағалауында, Западное селосынан солтүстік-шығысқа қарай; Жарқайың ауданы.

Шабақкөл, қоныс, Үлкен Шабақты көлінің шығыс жағалауында, Лысяя тауынан солтүстік-батысқа қарай; Бурабай ауданы.

Шағалалы, ауыл, Зеренді ауданы.

Шағалалы, қоныс, Шишалқар көлінен солтүстік-шығысқа, Мәншүк ауылынан оңтүстікке қарай; Целиноград ауданы.

Ақдермене, қоныс, Шучье ауданы. Екі сөздің бірігуі арқылы жасалып тұр; Ақ және дермене. Атаудың екінші сыңарындағы дермене сөзі – «биіктігі 20-30см шамасында күрделі гүлділер тұқымдасына жататын шала бұта. Жабайы өсетін өсімдік, жусанның бір түрі» дегенді білдіреді [22, 4т.].

Найзатомар, қоныс, Сарықамыс өзенінің бастауынан оңтүстікке қарай, Бозайғыр ауылынан шығысқа қарай; Шортанды ауданы. «Түптүп боп, үсті-үстіне шөп өскен шалшықты, қопалы жерді» [22, 9т, 19] томар деп атайды. Анықтама томарлы жердің негізгі белгісі – жер томарларды «түп-түп» деген қайталама қос сөз арқылы берген. Жер томар мен кесілген ағаштың томары ұқсастық бойынша аттас болып тұр. Ал томарлы жерде жер асты суларының болуы, томардың үстіне өлең шөптің мол шығуы жанама, қосымша белгілері [29].

Мақпал, ауыл, Еңбекшілдер ауданы. Мақпал – «көк, жасыл» деген ұғым береді [30, 206]. Мағынасы: «көк шөпті».

5) бейтарап мағынадағы атаулар:

Өндіріс, ауыл, Астрахан ауданы.

Өркендеу, ауыл, Қорғалжын ауданы.

Өркендеу, қоныс, Шолақ көлінен батысқа, Есей көлінен шығысқа қарай; Қорғалжын ауданы.

Өрнек, ауыл, Ақкөл ауданы.

Сандықтау, ауыл, Сандықтау ауданы.

Сиырөлген, қоныс, Горелая Сопка тауынан батысқа, Ақкөл қаласынан оңтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Үлгі, ауыл, Еңбекшілдер ауданы.

Үлгіалған, ауыл, Бурабай ауданы.

Үлгілі, ауыл, Зеренді ауданы.

Ынталы, ауыл, Бурабай ауданы.

Ынталы, қоныс, Жуантөбе тауынан солтүстік-шығысқа, Щорс селосынан шығысқа қарай; Бурабай ауданы.

Достық, ауыл, кісі тұрмайтын; Еңбекшілдер ауданы.

Достық, ауыл, Жарқайың ауданы.

Ортақшыл, ауыл, Бұланды ауданы.

Ортақшыл, ескі мекен, Ерейментау ауданы.

Мау, қоныс, Көкбайсор көлінен солтүстік-шығысқа, Алтайсор көлінен солтүстік-батысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы. Мау сөзі ҚТТС-та сөйленіс түрінде «маубас, ынжық» мағынасында қолданылады деп белгіленген [22, 7т., 146]. Мау < Маубас сөзі метафоралық жолмен топоним жасамаса, тікелей қолдануға келмейді. Сонымен бірге мау түбірінен маужыр «тып-тыныш, мүлгіген» сын есімі жасалатынын да ескерген жөн [29].

Егемен, ауыл, Шортанды ауданы. Атаудың мағынасы: тәуелсіз, еркіндікке ие» [22, 5т.].

Майтүп, қоныс, Нұра өзенінің сол жағасында, Шолақ көлінен солтүстік-шығысқа қарай; Қорғалжын ауданы. Майтүп атауының топонимдік мағынасы «киелі, қасиетті, құдіретті түп» дегенді білдірсе керек [17].

Майшұқыр, ауыл, Қорғалжын ауданы. Майшұқыр атауының топонимдік мағынасы «киелі, қасиетті, құдіретті шұқыр» дегенді білдірсе керек [17].

6) өзге елдің топонимдері негізінде жасалған атау:

Саратовка, қоныс, Каменка селосынан оңтүстікке, Ұлан ауылынан солтүстік-батысқа қарай; Сандықтау ауданы.

2.1.1.2

Астионимдердің қалыптасу уәжі

1) кісі есімдерінен қалыптасқан қала атауы:

Нұрсұлтан, қала, Қазақстан Республикасының елордасы (1997). Қазақстан Тұңғыш Президенті есімімен қойылған атау (2019). Антропоастионим.

2) нысанға немесе маңындағы нысанға байланысты қалыптасқан:

Ақкөл, қала, Ақкөл ауданының орталығы. Ақ (сын есім) және көл (зат есім) сөздерінің бірігуінен жасалған. «Мағынасы: аумағы үлкен, кең, айдын көл» мәнін береді.

Атбасар, қала, Атбасар ауданының орталығы (1928). Қаз. зат. ат және басар есімшесінен құралған деседі. Мал жәрмеңкесі және топтап жылқы айдайтын трап болуымен байланысты сіңіскен атау [20].

Есіл, қала, ауданының орталығы. Есіл атауының бірінші сыңарындағы ес сөзін көне түркі тіліндегі *jası* «дала» [31, 251], *jası* «тегіс, жазық» [26, III, 24] өзбек тіліндегі *яш* «жазық», түркімен, әзербайжан тілдеріндегі *язи*, *язын* «дала», «жазық» сөздері ғасырлар бойы айтыла келе тілімізде ес тұлғасында қатты дыбыстық өзгеріске түссе, екінші құрамдағы оның *-ыл*, *-іл*, *-ел* сыңарларын морфема деп қарамай, «ылғал», «саз», «су» мәніндегі көне сөз ретінде қабылдап, Есіл «кең дала, жазық жердегі суы мол, үлкен өзен» деген мағынада қойылған атау деп білеміз [17].

Ерейментау, қала, Ерейментау ауданының орталығы (1955). Ф.Қоңқашбаев бұл атауды монғол тілінің *эрэ* (*ер*, *еркек*) және *эме* (*әйел*) деген сөздерінен жасалған болуы керек деп жорамалдайды. Таудың бұлайша аталуына кейбір тастардың еркек пен әйел мүсініне ұқсастығына баланысты болуы ықтимал деп қарайды [24, 91]. Жергілікті тұрғындар арасындағы аңызда: «Қазақ батыры мен қалмақ батыры жекпе-жек соғысқанда, қазақ батыры жеңіп, қалмақты атынан аударып түсіріпті. Қалмақ аты тау ішіне ерімен қашып кетіпті де, ешкім ұстай алмапты Содан Ерімен (Ереймен) аталыпты-мыс». А.Әбдірахманов лингвистикалық заңдылыққа сүйене келіп: «*Ере//ер*, *эме//ем* компоненттері монғол-түркі тіл ортақтығын көрсетеді. Ер сөзіне *е* дыбысының қосылуы монғол тіліне тән қасиет. Бұл фактілер атаудың түркі-монғол тіл ортақтығы алтай дәуірінде жасалғанын көрсетеді. Эре + эме + н қосылысында екі сөз аралығындағы екі *е* дыбысы қазақ тілінде ей тізбегіне көшкен: эре + ме + н > ереймен», - деген қорытындыға келеді [14, 90]. Бұл Ерейментау атауы - пайда болу, қойылу шарты жағынан ескі атау.

Сондықтан да оның шығу төркіні мен мән-мағынасы әлі толық анық емес. Біздің пайымдауымызша, бұл атау жалпы есім сөздерден жасалмаған, атақты батыр немесе белгілі ру атынан (этноним) қойылған болу керек. Атаудың бірінші сыңары *ер* – «батыр», *ей* және *ман* – қосымша тұлғалар. Салыстыр.: Көб + ей, Кер + ей; Ер + ман, Бек + ман, т. т. [17]. Түр.-монғ. тілдері негізіндегі арайман сын. Шырай («шұғылалы, арайлы») сөзіне қазақтың тау сөзінің қосылуымен жасалған атау. Мағынасы: «арайлы, үзді-создық, көз талдырған көрікті тау». Демек, көне тұрғындар оған мақтау эпитетін табуға тырысқан [20].

Көкшетау, қала, 1824 ж. негізі қаланған. Көптеген көлдері бар және қарағай қалың өсетін жер. Атаудың бірінші сыңарындағы «көк» сөзі – «аспан» және екінші сыңарындағы *ше* – үстемелі теңеу мәнді қосымша. Атаудың толық мағынасы: «көкпеңбек, әдемі, сұлу боп көрініп тұратын тау». Оның суреті мен келбет-кескіні С.Сейфулин «Көкшетау» поэмасында тамаша берілген. Биіктігі 947 м – ге дейін келеді. Орысша: «Синюха» деп аударғанмен, ресми түрде қазақ тіліндегі тарихи Көкшетау аты берік орын алған. Е.Қойшыбаев атаудың мән-мағынасы туралы: «Көкшелі тау»; қазақтың осы тауда жайлаған (не қыстаған) ескі ру тобының (Көкшенің) атымен байланысты. Оның үстіне, қазақтың *Көкшебай*, *Байкөкше* антропонимдерімен жақсы үндеседі», – деген үзілді-кесілді пікір айтады [20, 136]. Таудың Көкшетау аталуы жер табиғатына, оның сұлу көркі мен бедеріне байланысты, тау төңірегінің, оның баурайының мәңгі, көгеріп, алыстан көкшіл болып көрінетін, жасыл-желең қарағай түсіне орай қойылғаны кімге болса да белгілі.

2.1.2

Гидронимдердің қалыптасу уәжі

2.1.2.1

Лимнонимдердің қалыптасу уәжі

1) кісі есімдерінен қалыптасқан атаулар:

Абылайша, көл, Теңіз көлінен батысқа, Ащыкөл көлінен оңтүстік-шығысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Айдабол, көл, Зеренді көлінен оңтүстікке, Аршалы өзенінің бастауы; Зеренді ауданы.

Ақанкөл, көл, Құмдыкөл көлінен солтүстік-батысқа қарай, Ақан ауылының солтүстік-батысында; Зеренді ауданы.

2) ру-тайпа атауларынан қалыптасқан атаулар:

Айт, көл, Қалқұтан өзенінің оң жағалауында, Гуляйполе селосынан оңтүстікке қарай; Шортанды ауданы.

3) нысанға немесе маңындағы нысанға байланысты қалыптасқан атаулар:

Ағанас, көл, Нұра өзенінің төменгі ағысының сол жағалауында, Шенет көлінен оңтүстік-шығысқа қарай; Целиноград ауданы. Ағын (биік кемерлі арна) және ас компоненттерінен қалыптасқан, яғни «арнасы терең су» мағынасындағы атау.

Айдаркөл, көл, Тасты-Талды ауылынан шығысқа, Бірсуат ауылынан оңтүстікке қарай; Жарқайың ауданы.

Айдарлы, көл, Кедей мен Сілеті өзендерінің аралығында, Торғай ауылынан солтүстік-батысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Айдарлыкөл, көл, Вячеславское бөгенінің оңтүстік-батыс жағалауында, Ижевское селосынан батысқа қарай; Аршалы ауданы.

Айнабұлақ, бұлақ, Теңіз көлінің солтүстік-батыс жағалауында, Ащыкөл көлінен оңтүстік-шығысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Айнакөл, көл, Боқсық өзенінің төменгі ағысының оң жағалауында, Талдыкөл көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Бұланды ауданы.

Айнакөл, көл, Нұра өзенінің төменгі ағысының сол жағалауында, Шенет көлінен шығысқа қарай; Целиноград ауданы.

Ақбасты, көл, Қобыкөл көлінен солтүстік-шығысқа, Жалманқұлақ көлінен солтүстік-батысқа қарай; Егіндікөл ауданы.

Ақжар, өзен, Кіші Сарыоба көлінен солтүстік-шығысқа қарай аты жоқ өзен арнасымен Майдан өзенінің қосылуынан құралады, Сілеті өзенінің оң саласы, Сілетітеңіз көліне құяды; Аршалы, Целиноград, Ерейментау аудандары.

4) өсімдік не жануарға байланысты қалыптасқан атаулар:

Ағашты, өзен, бастауы Ерейментау тауларының солтүстік бөлігінде, Едіге өзенінің оң құраушысы, Кума өзенінің сол құраушысы, Кедей өзенінің сол құраушысы, Сілеті өзенінің оң саласы, Сілетітеңіз көліне құяды; Ерейментау ауданы.

2.1.2.2

Гелионимдердің қалыптасу уәжі

1) нысанға немесе маңындағы нысанға байланысты қалыптасқан:

Айдарлы, батпақ, Үлкен Сарыоба көлінен солтүстікке, Кіші Сарыоба көлінен солтүстік-батысқа қарай; Аршалы ауданы.

Ақкөл, батпақ, Домбыралы тауынан солтүстік-шығысқа, Қайнар ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Ақсу, батпақ, Мат өзенінің сол жағалауында, Мат ауылынан шығысқа қарай; Бұланды ауданы.

Алакөл, батпақ, Нұра өзенінің төменгі ағысының сол жағалауында, Ұзынқамыс көлінен солтүстікке қарай; Целиноград ауданы.

2) өсімдік не жануарға байланысты қалыптасқан:

Ақтомар, батпақ, Қарасу және Қуаныш өзендерінің аралығында, Павловка селосынан оңтүстік-шығысқа қарай; Ерейментау ауданы

2.1.3

Оронимдердің қалыптасу уәжі

1) кісі есімдерінен қалыптасқан атаулар:

Азат, тау, Сілеті өзенінің жоғарғы ағысының сол жағалауында, Новомарковка селосынан оңтүстік-батысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Абай, төбешік, Теңіз көлінен солтүстік-шығысқа, Ұзынкөл көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Қорғалжын ауданы.

Акимовка, төбешік, Тарасовка селосынан оңтүстік-шығысқа, Қайрақты ауылынан солтүстік-шығысқа қарай; Жақсы ауданы.

Ақсақ Әлімбет, тау, Сілеті өзенінің сол жағалауында, Қарасор көлінен оңтүстік-шығысқа қарай; Ерейментау ауданы.

2) ру-тайпа атауларынан қалыптасқан атаулар:

3) нысанға немесе маңындағы нысанға байланысты қалыптасқан атаулар:

Ағанас, төбешік, Шенет көлінен оңтүстік-шығысқа, Тұз көлінен солтүстікке қарай; Целиноград ауданы; төбешік, Аққан өзенінің оң жағалауында, Сочинское селосынан оңтүстік-батысқа қарай; Атбасар ауданы. Ағын (биік кемерлі арна) және ас компоненттерінен қалыптасқан, яғни «арнасы терең су» мағынасындағы атау.

Адыр, шоқы, Терісаққан өзенінің оң жағалауында, Гагаринское селосынан солтүстік-шығысқа қарай; Атбасар ауданы. «Дөңесті және белесті» мағынасындағы атау.

Айбас, шоқы, Құмай өзенінің сол жағалауында, Чапаевское селосынан солтүстікке қарай; Жақсы ауданы. Айбас – «басы тақыр, таз тау, төбелерге» қаратып айтылатын атау [29].

Айғыр, төбешік, Қалмақкөл көлінен оңтүстік-шығысқа, Барақбай ауылынан солтүстік-батысқа қарай; Жақсы ауданы. айғыр сөзі тауға байланысты айтылған айыр сөзінің дыбыстық тұрғыдан өзгеріске түскен түрі болса керек, яғни *айыр* «кеі аша» сөзінің өзгерген тұлғасы деп болжаймыз.

Айғыржал, қырат, Шағалалы өзенінің оң жағалауында, Ахметжансор көлінен солтүстік-батысқа қарай; Зеренді ауданы. 1. Атаудың бірінші сыңарындағы

айғыр сөзі тауға байланысты айтылған айыр сөзінің дыбыстық тұрғыдан өзгеріске түскен түрі болса керек, яғни *айыр* «екі аша» сөзінің өзгерген тұлғасы деп болжаймыз. 2. Атау айғыр (зат есім) және жал (зат есім) сөздерінің бірігуі арқылы жасалған. Мағынасы: «үлкен жар».

Айғыржал, тау, Қоржынкөл көлінен шығысқа, Теңіз көлінен оңтүстікке қарай; Ерейментау ауданы.

Айғыржал, тау, Үлкен Бүркітті тауынан солтүстік-шығысқа, Үлкен Шабақты көлінен солтүстік-батысқа қарай; Шучье ауданы.

Айдарлы, тау, Елікті тауынан солтүстік-батысқа, Құмдыкөл көлінен солтүстік-шығысқа қарай; Зеренді ауданы. Атауға негіз болған айдар сөзінің негізгі мағынасы «төбедегі тұлым шаш», географиялық мағынасы – «шошақ болып үйілген тасты төбе».

Айдарлы, төбешік, Қоскөл көлінен оңтүстік-батысқа, Қызылсүре шоқысынан солтүстік-шығысқа қарай; Атбасар (Ақмола облысы) және Нұра (Қарағанды облысы) аудандарының шекарасында. Атауға негіз болған айдар сөзінің негізгі мағынасы «төбедегі тұлым шаш», географиялық мағынасы – «шошақ болып үйілген тасты төбе».

Айдарлы, шоқы, Сарытау тауынан солтүстік-батысқа, Шошқалы көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Бұланды ауданы. Атауға негіз болған айдар сөзінің негізгі мағынасы «төбедегі тұлым шаш», географиялық мағынасы – «шошақ болып үйілген тасты төбе».

Айпар, тау, Сілеті бөгенінен солтүстікке, Қарасор көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Айсай, төбешік, Партизанка селосынан шығысқа, Иванковка селосынан оңтүстік-батысқа қарай; Бұланды ауданы.

Ақдің, тау, Өлеңті өзенінің сол жағалауында, Ерейментау тауларының ең биік шыңы; Ерейментау (Ақмола облысы) және Осакаров (Қарағанды облысы) аудандарының шекарасында. Мағынасы: «ақ шоқы», «ақ биік», «ақ төбе». Бұл атау орысша *Белая сопка* деп аталып, одан кейін қазақтың «*дін*», «*дың*» сөзі орысша «*дым*» сөзіне айналып, қазақша Ақдым болып өзгеріске ұшырап қалыптасып кеткен. Осы жасанды Ақдым атауы қайтадан орысшаға аударылып *Белодым* түрінде қолданып жүр. Ал *дін*, *дың* сөздері түркі, иран тілдерінде *дын*, *тың*, *тон*, *тум* тұлғаларында кездеседі де – «тау, дөң, шоқы, жота, биік, төбе» мағыналарын білдіреді. Ф.Қоңқашбаевтың пікірінше: *дін* сөзі – *дөң*, *биік жота* дегенге сай [24].

Ақсай, төбешік, Майсор көлінен солтүстік-шығысқа, Изобильное селосынан оңтүстік-шығысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Ақсеңгір, шоқы, Майбалық көлінен оңтүстік-батысқа, Қабанбай Батыр ауылынан шығысқа қарай; Целиноград ауданы.

4) өсімдік не жануарға байланысты қалыптасқан атаулар:

Ағашталдық, төбешік, Державинск қаласынан оңтүстік-батысқа, Қарынсалды ауылынан солтүстік-шығысқа қарай; Жарқайың ауданы.

Ақбидай, төбешік, Алакөл көлінен батысқа, Егіндікөл ауылынан солтүстікке қарай; Астрахан ауданы.

5) бейтарап мағынадағы атаулар:

Ақдала, төбешік, Көбіккөл көлінен солтүстік-батысқа, Сочинское селосынан шығысқа қарай; Атбасар ауданы.

Аққан, шоқы, Терісаққан өзенінің оң жағалауында, Гагаринское селосынан шығысқа қарай; Атбасар ауданы.

Аққара, төбешік, Көксеңгірсор көлінен оңтүстік-шығысқа, Көкбайсор көлінен солтүстік-батысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Аққора, төбешік, Көксеңгірсор көлінен оңтүстік-шығысқа, Көкбайсор көлінен солтүстік-батысқа қарай; Еңбекшілдер ауданы.

Ақ Құсақ, тау, Қараүңгір көлінен оңтүстікке, Түлкілі ауылынан солтүстік-шығысқа қарай; Бурабай ауданы.

Ақмола, төбешік, Курское селосынан батысқа, Речное селосынан оңтүстікке қарай; Есіл ауданы.

Ақмола, шоқы, Нұра өзенінің оң жағалауында, Қосшы ауылынан оңтүстік-батысқа қарай; Целиноград ауданы.

Ақоба, тау, Қоржынкөл көлінен батысқа, Сүйкімбай тауынан солтүстік-батысқа қарай; Ерейментау ауданы.

Ақсирақ, төбешік, Жалманқұлақ көлінен солтүстік-шығысқа, Бесбидайық ауылынан оңтүстік-батысқа қарай; Астрахан ауданы.

2.1.4

Некронимдердің қалыптасу уәжі

1) кісі есімінен қалыптасқан атаулар:

Айтымер, бейіт, Ерейментау ауданы.

Тезекбай, мола, Атбасар ауданы.

2) бейтарап мәндегі атаулар:

Алтыаяқ, мола, Еңбекшілдер ауданы.

Бағаналы, мола, Жарқайың ауданы.

Байегіз, мола, Жақсы ауданы.

Көсемола, бейіт, Жарқайың ауданы.

Қараша, мола, Еңбекшілдер ауданы.

3) діни мәндегі атаулар:

Қожамола, бейіт, Қорғалжын ауданы.

Сопы, мола, Жарқайың ауданы.

2.1.5

Дромонимдердің қалыптасу уәжі

Ағашты, разъезд, әрекетсіз, Қазақстан темір жолының Ақмола бөлімі; Бұланды ауданы.

Адыр, станция, Қазақстан темір жолының Ақмола бөлімі; Атбасар ауданы.

Азат, станция, Қазақстан темір жолының Ақмола бөлімі; Зеренді ауданы.

Айсары, станция, Қазақстан темір жолының Павлодар бөлімі; Еңбекшілдер ауданы.

Ақан, разъезд, әрекетсіз, Қазақстан темір жолының Ақмола бөлімі; Зеренді ауданы. Қараңыз Жалтыркөл, разъезд.

Ақкөл, станция, Қазақстан темір жолының Ақмола бөлімі; Ақкөл ауданы.

Ақмола, станция, Қазақстан темір жолының Ақмола бөлімі; Астана қаласының аумағы. Қараңыз Астана, станция.

Ақсу, станция, Қазақстан темір жолының Павлодар бөлімі; Ақсу кентінің аумағы. Қараңыз Алтынтау, станция.

2.1.6

Дримонимдердің қалыптасу уәжі

Бароба, орман, Жарсор көлінен солтүстік-шығысқа, Қарабұлақ ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Боқтан, орман, Жарсор көлінен солтүстік-шығысқа қарай, Қарабұлақ ауылының батысында; Ақкөл ауданы.

Густые Борки, орман, Итемген көлінен шығысқа, Шайтантөбе тауынан оңтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Девичий Бор, орманшылық, Зеренді ауданы.

Имантерек, орман, Ерейментау ауданы. Қараңыз Имантерек, қоныс.

Кішітүкті орман шаруашылығы, ауыл, Зеренді ауданы. Қараңыз Кіші Түкті, ауыл.

Қараағаш, орман, Итемген көлінен оңтүстік-шығысқа, Домбыралы тауынан солтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Қожа, орман, Итемген көлінен оңтүстік-шығысқа, Домбыралы тауынан солтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Қошқар, орман, Итемген көлінен шығысқа, Шайтантөбе тауынан оңтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Молалы, орман, Итемген көлінен шығысқа, Шайтантөбе тауынан оңтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Отынағаш, орман, Ақсу өзенінің оң жағалауында, Степногорск қаласынан батысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Синегорский, орман шаруашылығы, Көкшетау қаласының аумағы.

Сиырсойған, орман, Балықты көлінен солтүстік-шығысқа, Жүкей көлінен оңтүстік-батысқа қарай; Бурабай ауданы.

Табакқырған, орман, Барап көлінен солтүстікке, Сарытау тауынан оңтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл және Бұланды аудандарының шекарасында.

Туманные Борки, орманшылық, Итемген көлінен оңтүстік-шығысқа, Домбыралы тауынан солтүстік-шығысқа қарай; Ақкөл ауданы.

Үлкен Түкті, орманшылық, Сандықтау ауданы.

Ұрымқай Орман шаруашылығы, село, Бурабай ауданы. Қараңыз Красный Кордон, село.

III ТАРАУ

ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЗЕРТТЕУ

Жалқы есімдерді құрылымына қарай топтастырудың түркі және славян ономастикаларында бірнеше жолдары қалыптасқан. Т. Жанұзақов жалқы есімдерді (антропонимдер, топонимдер, космономимдер) құрылымына қарай: а) негізгі; ә) туынды; б) екі компонентті; в) көп компонентті деп бөледі [32, 61]. Қазіргі қазақ тілінде кеңінен тараған құрылымға, Т. Жанұзақовтың айтуынша, әртүрлі сөз табының бірігуінен жасалған екі компоненттілер жатады.

О.А. Сұлтаньяев күрделі жалқы есімдерді екі құрылымдық типке бөледі: а) есімдерден жасалған атаулар; ә) етістіктен жасалған атаулар [33, 30].

Атаулардың құрамында түбір сөзді саны жағынан топтастыру компоненттер арасында синтаксистік қатынасын анықтауға мүмкіндік береді. Х.Ф. Искакованың сұрыптауында мұндай талдау кездеседі. Ғалым күрделі жалқы есімдерді анықтаушты және предикативті деп бөледі. Ал анықтаушысы бар құрылымның өзін тәуелдік, сандық және бейімделуші компоненттеріне жіктеген [34, 163-171]. Қазақстан өлкесін зерттеген ғалымдар топонимдерді компонент санына қарай бірнегізді, екінегізді, үшнегізді, төртнегізді атаулар деп топтайды. Зоонимдерді талдаған Т.В. Линко атауларды жай және күрделі сөздерге бөледі [35, 120]. Ғалымның мұндай құрылымдық топтастыруы екі және одан да көп сыңарлы сөздердің қай сөз таптар қатынасынан жасалғанын анықтауға мүмкіндік береді.

Демек, түркі ономастикасында жалқы есімдердің құрылымдық типін анықтауға көп көңіл аударылған. Түркі ономастикасында кеңінен тарағаны бірнегізді және екінегізді атаулар.

Ғалым О.Т. Молчанованың пікірінше: «Түркі тілдерінде топонимдер компоненттері арасында белгілі бір байланысқа негізделген бірнегізді, екінегізді, үшнегізді, кей жағдайда ғана одан да көпнегізді құрылымнан тұрады», деп есептеген [36]. Ол зерттеу материалы негізінде келесі тұжырымды жасайды: «Күрделі немесе біріккен тұлғалы түркі географиялық атаулардың синтаксистік құрылымы мыналардан тұрады: 1) элементтердің қатынастық құрылымда келуі; 2) сөйленіс мәтінде бар сөздерден басқа сөздерді қолдану мүмкіндігінің болмауы; 3) компонент арасындағы синтаксистік байланыстың әлсіреуінен морфема біріккен жерінде гаплогия, ассимиляция мен диссимиляцияның орын алуы».

Н. Охунов, О. Бозоров сынды ғалымдар түркі тілдер тобына кіретін өзбек және әзірбайжан тілдеріндегі топонимдердің жасалу жолдарын зерттей отырып, олардың екі тілдегі жасалу жолдары бойынша ұқсастықтарын анықтай отырып, келесі пікірге тоқталған: «Жиналған материал негізінде «субъект + қимыл» дегенді білдіретін атау септігінде тұрған зат есімінің (Отучған) және «объект + қимыл» дегенді білдіретін табыс септігінде тұрған зат есімінің (Бедабосған, Олтинтопған) негізінде жасалған атаулар екі тілде де кездескен» [37].

Орыс ғалымдары жалқы есімдердің құрылымына көңіл бөле отырып, оларды бірнеше негіздерге қарай сұрыптайды. Н.В. Подольская жалқы есімдерді талдай отырып, үш негізгі топқа бөлген: 1) бірнегізді атаулар; 2) екінегізді атаулар; 3) туынды [38, 72]. А.В. Суперанская жалқы есімдерді

зат есімді атаулар, сын есімді атаулар деп екіге бөлген. Ғалым зат есімді атауларды дара, күрделі, зат есім қызметін атқарушы тіркестер, ал сын есімді атауларды дара, күрделі, адъективті тіркестер деп топтастырған [39, 72]. В.Н. Попова, О.А. Сұлтаньяев жалқы есімдерді келесі құрылымдық типтерге жіктейді [40; 33]:

- 1) аффиксті тип;
- 2) аффиксіз тип;
- 3) сөз тіркестерінен құрылған атау;
- 4) сөздердің бірігуі арқылы құрылған атау.

Барлық ғалымдар жалқы есімдерде көптеп қолданылатын қазақ және орыс тілдеріне тән сөзжасам, құрылымдық типтер мен аффикстерін көрсеткен. Демек, әрбір ономастикалық түрге тән өзіндік сөзжасам элементтері бар және олар бәрі бірдей қолданысқа түспейді.

Жалқы есімдерді құрылымына жіктеу түркі ономастикасында анықтаушы қатынастағы екінегізді атаулардың, ал орыс тілінде аффиксті типтердің басым екендігін жоғарыда келтірілген жалқы есімдерді құрылымына топтастыру тарихына шолу ашып берді.

Ономастикалық кеңістіктің құрылысын және сөзжасам ерекшеліктерін талдау әр онимдердің зерттеуіне біртұтас бөлігі ретінде енеді.

Р.И. Козлов дифференциатор қалыптасуындағы қолданылған сөзжасам түрлерін көрсеткен [41]:

1. уәжделмеген туынды белгінің қолданылуы;
2. тілде бар элементтерді қолдануымен, олардың өзін бірнеше топқа бөлген: а) іштей уәжделген лексика-синтаксистік трансформация; ә) метафоралық семантикалық деривация; б) метонимиялық семантикалық деривация; в) іштей уәжделмеген; семантика-синтаксистік трансформация;
3. жаңа атау бірлігін қалыптастыру.

Онимдердің жасалуының бірнеше тәсілі бар. Олар: трансонимдену, онимдену, метафора негізінде екіншілік атау.

Барлық ономастикалық разрядтар әркез өзара байланыста болады. В.И. Супрун өз бірліктерін басқаға беретін күшті разрядтар және өз атау тізімін басқа разрядтар бірлігі арқылы қалыптастыратын әлсіз разрядтар деп бөледі. Антропонимдер үнемі топонимдерге ауысып отырады және, керісінше, топонимдер антропонимдерге ауысып отырады [42].

Трансонимдену – жаңа жалқы есімдерді белгілі атаудың басқа онимдік разрядқа көшу арқылы жасалу жолының түрі. Трансонимдену үдерісі үзіліссіз болып жатады, атау берушілер оған көңіл бөліп жатпауы да мүмкін.

Мысалы, табиғи ауысу: Алматы қаласы → Үлкен / Кіші Алматы өзені; жасанды ауысуы, мысалы: «Көкжиек» ықшамауданы → «Көкжиек» дүкені → Көкжиек» кафесі.

Бір нысаннан екінші бір нысанға атаудың жеңіл ауысуы кез келген оним түрін зерттегенде, ең алдымен, онимдік бірліктерден жаңа атау жасау болатынын дәлелдейді, тек содан кейін ғана жалпы есімдерге назар аудару керек, себебі жалқы есімдердің жалпы есімдерден қалыптасуы – онимдік қордың толықтырылуының бір жолы ғана. Жалқы есімдерден жалқы есімдердің жасалуы маңызды тәсіл болып саналады.

Әр атау объектілерді атап қоймай, сонымен бірге оны танытады. Атау беруде әртүрлі ажыратқыш белгілер: халықтың наным-сенімі, тәжірибесі, мәдениеті, т.б. уәждік рөл атқарады.

Уәж (мотив) – тілдік құбылыс ретінде бір белгінің атау арқылы көрсететін акті, атау берер алдында қолданылатын ең маңызды сатысы. Уәждену – лексикологияның сөз бен ұғымның атау беру кезіндегі байланысын, сонымен қатар, сөздердің уәждену қалпын қарастыратын белгісі [43, 11]. Сонымен, уәж – атауда көрсетілген бір заттың ерекшелік белгісі. Ат қоюда өмір шындығы мен тұрмыс тіршілігімен сабақтасып жатқан белгілі бір затты танып-білуде ажыратқыш белгілерді қолдануы жайында Ж.А. Манкеева былай атап көрсеткен: «Қандай да болмасын заттың атауы тек атап қана қоймай, сонымен қатар, оны танытады. Ал тану, я анықтау белгілі бір халықтың тарихи даму жағдайы аясында іске асқандықтан, ол тілдік ұжым өмір сүретін нақты жағдайларға байланысты әртүрлі болады» [44].

Н.В. Подольскаяның анықтауынша, уәжделген деп кез келген жалқы есімдердің атау берудегі уәжді ашуға мүмкіндік беретін негізі бар, кішкене де болса елең беретін мағынасы бар атауларды айтады [38]. Атаудың уәжі объектіге атау таңдаудағы экстралингвистикалық себептері болып табылады. Ономастикалық материалдың уәжді және уәжделмеген деп бөлінуі дәстүрлі. Бұл қатынастардың дамуы жайында лингвистикада, сонымен қатар, ономастикада жазылған еңбектер көп. Олар В.Т. Топоров, А.Н. Яценко және т.б. ғалымдардың еңбектерінде бейнеленген [45; 165].

Әртүрлі ұжым бір затты өзінің күнделікті тәжірбиесінде кездесіп қолданылатын жағынан танылып, оны өзіне таныс құбылыстармен байланыстыратыны белгілі. Яғни ат қоюда (номинацияда) өмір шындығы мен тұрмыс болмысы тіл фактілеріне айналып, халықтың тұрмыс тіршілігі, тәжірбиесі, салт-дәстүрі, наным-сенімі әртүрлі заттар түрінде тілде сөзбен аталып бейнеленеді. Осының негізінде ол затты танып, біліп, оны басқалардан ажыратып танығаннан кейін барып ат қояды. Мұндай ажыратқыш белгілер әртүрлі болуы мүмкін. Мысалы, түрі-түсі, қызметі, көлемі, орналасқан орны, басқа затқа қатысы, т.б. әртүрлі ішкі және сыртқы қасиеттер. Тіл білімінде ол белгілерді уәждер (мотивтер) деп атайды. Уақыт өте келе ол белгілердің көбі өзгеріп, көмескіленіп, әртүрлі тарихи, әлеуметтік, экономикалық жағдайларға байланысты ұмытылуы да мүмкін. Бірақ атау тілде өмір сүре береді [46, 248]. Атаулардың қалыптасуы туралы тұжырымдар лингвистикадан басқа философиялық, логикалық, тарихи, т.б. материалдар негізінде құрылуы тиіс. Ж.А. Манкееваның жоғарыда айтылған атаулардың қалыптасуы жөніндегі пікірі О.Т. Молчанованың зерттеуіндегі жалқы есімдердің қалыптасуына негіз болатын факторларды анықтауымен сабақтасып жатыр [44]. Олар:

Тәжірбие. Объектінің өз ерекшелігі, орналасқан жері, т.б. Адам санасында объектінің сапасын, ұсынылатын өнімін көрсету барысында объектінің бейнесі пайда болады.

Жеке және жалпы психология. Атау беру үдерісінде адамдардың жеке және жалпы психологиясының орны ерекше.

Қоғамның маңызы. Атаулардың қалыптасып бекітілуіне қоғамның тигізер әсері мол.

Сыртқы жағдай. Сыртқы жағдай атауларға әсерін тигізіп отырады.

А.С. Рамазанова атаулар объектілердің белгілі бір қажеттерімен байланысы бар ма, жоқ па, олардың қоғамдық даму процесімен тығыз байланыстылығын, адамзаттың болмысына қатынасын білдіретін құбылыс екендігін айтқан болатын [47].

Ат қою (номинация) – тіл біліміндегі ең күрделісі және қиыны. Ол адам санасы мен қоршаған заттық құбылыстың байланысын және дүние таным мен ұғымдарды белгілеу жүйесін қарастырады. Екіншілік атау - барлық тілдерде, соның ішінде қазақ және орыс тілдерінде тараған күрделі құбылыс.

А.Ф. Журавлеваның анықтамасы бойынша, біріншілік атау - атауы жоқ затқа ат қою акті, ал екіншілік атау – жаңа затқа қолданылып жүрген атауды беру [48, 50]. Екіншілік атау – жаңа атауды тілде бұрыннан қалыптасқан атау арқылы жасайтын тілдік құбылыс. Бұрынырақта қолданған атауды жаңа атау ретінде қолдану механизмін зерттеу екіншілік атаудың көп аспектілі, көп қырлы тілдік құбылыс екендігін көрсетеді. Тілдегі бұрыннан қалыптасқан номинативті бірлікті жаңа семантикалық қызмет атқарушы ретінде қолдану жаңа және бастапқы мағынасының ішкі байланысының болуы мүмкінділігін тудырады. Алайда екіншілік атау бастапқы мағынасынан тәуелсіз болуы да мүмкін. Атау беруші субъект объектінің сипаттарын талдай отырып, басқа да белгілі объектілердің атауларымен байланыстырады. Ол жаңадан ескіге оралады. Олардың ұқсастықтарын белгілей отырып, таныс үйреншіктіге арқа сүйеп, жаңа атау береді. Ұқсастық белгілерін салыстыра отырып, объектінің басқа объектілерден бөлек бір белгісіне тоқталады. Екіншілік атау процесін зерттеу осындай ұқсастық белгілерін іздестіру арқылы іске асады. Ұғымдардың бір-біріне ықпалын белгілеу төмендегідей жасалады:

- 1) екі объектінің белгілі бір сипатына қарай ұқсастықтары арқылы;
- 2) екіншілік атау негізіндегі объектілердің ұқсастық белгілері атау ретінде бұрынырақ қолдануы арқылы жасалады.

Қолданылып жүрген сөздің мағынасында объектінің сипатынан хабар көбірек болса, сол сөзді объектінің атауы ретінде қолдану мүмкіндігі артық. Дайын сөзді объектінің атауы ретінде қолдану - уәжін таңдау осымен түсіндіріледі.

А.В. Суперанская өзінің «Общая теория имени собственного» атты монографиясында атау берудің екі түрі қолданылады деп көрсеткен. Біріншісі - объектінің орнын, атқаратын қызметін көрсетуші нақты атаулар. Екіншісі

- аталмыш объектінің атқаратын қызметін жанамалап сілтейтін символдық атаулар [49, 194].

Уәж түрлерін екіге бөлуге болады:

1. Бағалау уәжі. Белгілі бір объектінің атауы оны анықтайтын сипатымен уәжденеді. Уәжді қолдану адамның атау берілетін объектіге қатынасын көрсетеді. Сондықтан атау сөздер өздерінің атаушы қызметін атқарып, жасырын (имплицитті) немесе ашық (эксплицитті) бағасын көрсетеді.
2. Ономастикалық уәж. Жалқы есім мен жалпы есім арасында бір-біріне ықпал және ауысу болып тұрады. Көп жағдайда жалқы есім мен жалпы есімнен қалыптасқан. Бірақ жалқы есімнің жалқы есімнен қалыптасқан түрлері де кездеседі.

Түркі ономастикасында жалқы есімдердің құрылымдық типін анықтауға көп көңіл аударылған. Түркі ономастикасында кеңінен тарағаны бірнегізді және екінегізді атаулар.

Біз қарастырып отырған Ақмола облысы топонимдерінде бірнегізді, екінегізді, үш және одан да көпнегізді типтері анықталды.

Диаграмма – 2. Бірнегізді топонимдер

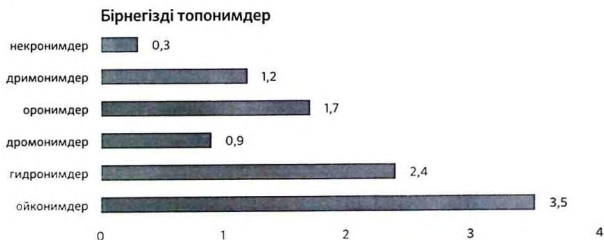

Диаграмма – 3. Екінегізді топонимдер

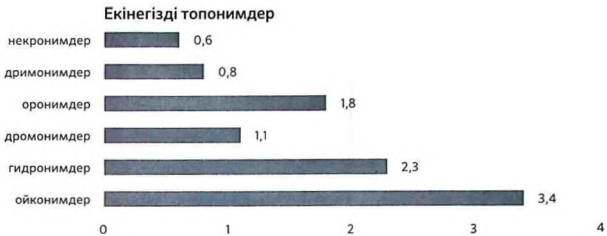

Диаграмма – 4. Үш және одан да көпнегізді топонимдер

Диаграммдан көріп тұрғанымыздай, бірнегізді, екінегізді, үш және одан да көпнегізді топонимдер ішінде ойконимдер саны басым, бұл жалпы ойконимдер санының басым болуына байланысты болса керек. Сонымен бірге ойконимдерде кісі есімдерден, яғни антропоойконимдер саны көбірек.

Жиналған материалдар бойынша екіншілік атауды екіге бөліп қарастыруға болады: 1. Семантикалық екіншілік атау. Сөзжасам - ат қоюдың негізгі элементі. Бірақ сөзжасамнан ат қою үдерісі кең: сөзжасам ат беру қызметін атқарады, ал атау беру тек қана сөзжасам арқылы жасалмайды. Атау беру тілде бар сөздің трансформациялануы немесе лексикалық бірлікті қолдану арқылы жасалады. Бір объекті атауының екінші бір объектіге ауысуы ұқсастықтарымен немесе уәждерінің бірдей болуымен түсіндіріледі.

Семантикалық екіншілік атауда бірнеше сөз тіркестері анықталды. Оларды мынадай жүйемен көрсетуге болады.

Кесте – 5. Семантикалық екіншілік атаудағы сөз тіркестері

№	Қабылдау аспектілері	Біріншілік атау	Екіншілік атау
1.	Үдеріс нәтижесі (жағымсыз)	Торайөлген	комоним
2.	Бағыт пен термин-индикатор	Ортакөл	лимноним
3.	Бастау орны	Басқұдық	комоним
4.	Сапасы	Ащысай	потамоним
6.	Заттық бірлік	Түлкілі	комоним
7.	Кісі аты мен термин-индикатор	Рақымжанқора	комоним
8.	Бағыт пен пішін және термин-индикатор	Оңтүстік құдықсай	ороним
9.	Жер рельефі (/түс) мен географиялық термин	Сарыадыр	комоним
10	Мифтік таным (жағымсыз)	Шайтанды	ороним

Біз бұл жүйе арқылы сөз тіркестері түріндегі біріншілік атау мен екіншілік атау арасында тоқтатуға келмейтін (қайтарымсыз, жағымсыз) үдеріс, түс және пішін, бастау орны аспектілері болатынын сөз тіркестерінен анықтадық.

2. Морфологиялық екіншілік атау. Жаңа атаудың белгілі бір аффикстер, біріккен сөздер арқылы жасалуын морфологиялық екіншілік атау дейміз. Мұндай атауды төмендегідей жүйемен көрсетуге болады.

Кесте – 6. Морфологиялық екіншілік атау

№	Жасалу жолдары	Біріншілік атау	Екіншілік атау
1.	Жалғау	Ұрымқай диірмен+і	комоним
2.	Жұрнақ	Түлкі+ен+ген	комоним
3.	Біріккен сөздер	Темір (зат есім) +тау (зат есім) +өзек (зат есім)	комоним
4.	Біріккен сөздер	Тас+үй+ген (зат есім+ есімше)	ороним
5.	Жұрнақ	Тер+ле+ген	ороним
6.	Біріккен сөздер	Көшек+қонған	комоним
7.	Жұрнақ	Үлкен Тал+дық	лимноним
8.	Жұрнақ	Шағала+лы	лимноним
9.	Біріккен сөздер	Ағаш+талдық	ороним
10	Аббревиатура	ДЭСУ 450	комоним

Морфологиялық екіншілік атау жалғау, жұрнақ, біріккен сөздер, аббревиатура арқылы қалыптасатынын анықтадық.

Түркі, соның ішінде қазақ топонимиясына аналитикалық және синтетикалық екі негізгі құрылымдық модельдер өнімді болып келетін жеке сөзжасам тәсілі тән [31].

Аналитикалық топонимдердің қалыптасуы келесіге негізделеді:

- а) қарапайым детерминативті анықтауыш тіркестері: *Ағашталдық, Бектасоба, Бауыркөл, Балықтыкөл т.б.*;
- ә) анықтауыш – қосымша: *Сарыадыр, Сарыбұлақ, Кіші Ақтөбе, Биттейқарағай т.б.*
- б) тәуелдік тіркес: *Ұрымқай Диірмені, Есіл көпірі, Жібек жолы т.б.*;
- в) есімшелі және етістікті тіркестер: *Көшекқонған, Тасүйген, Терісаққан, Томаркескен, Терлеген, Торайөлген т.б.*

Синтетикалық модельдерге есімді және етістікті сөзжасамдар жатады.

1. Ақмола облысы топонимиясы үшін есімді сөзжасам моделіне келесі аффикстер тән:

- дақ/дық – етістіктен сын есім жасайтын аффикс: *Үлкен Тал+дық, Ағаш Тал+дық, Былқыл+дақ т.б.*;
- сын/сін бұйрық рай аффиксі: *Биікте+сін т.б.*
- лы/лі/ды/ді/ты/ті – көптік мәнді реликтік аффикс: *Шағалалы, Түлкілі, Борлы, Ағашты, Бұқалы т.б.*;
- ған/ген/қан/ген – есімше аффиксі: *Терлеген, Торайөлген т.б.*;
- ша - зат есімнің рең мәнін жасайтын аффикс: *Абылайша т.б.*

Зерттеу барысында Ақмола облысы топонимдердің келесі құрылымы анықталған: термин-индикаторлық компонент: *Бұлақ, Зират, Көл, Бекет т.б.*; термин-индикаторлық компонент + аффикс: *Көл+шік, Бұлақ+ты т.б.*; термин-индикаторлық компонент + термин-индикаторлық компонент: *Тоған+көл, Батпақ+көл, т.б.*

Реттік форма+ термин-индикатор: *Үшінші+телім, Бесінші Бригада;*

Көптік форма: *Еңбекшіл+дер т.б.*

Синтаксистік тәсіл: төлсипатты: *Ақшакөл, Кішкене Майкөл, Ұлытөбе т.б.*; комплетивті: *Көшекқонған, Тасүйген, Есенаман, Торайөлген, Терісаққан, Ханқашты* предикативті байланыс байқалады.

Сонымен бірге, Ақмола облысы топонимдері иррадиация (берілген нысанның географиялық атау негізінің басқа, жақын жатқан нысандарға таралуы) және антитеза (қарама-қайшылық) негізінде қалыптасқаны айқындалды.

Иррадиация негізінде қалыптасқан атаулар:

Жыланды атауы жыландардың тау, қоныс, төбешік, өзендерде көп болуы мүмкін. Бұл атау негізінде қайсысы бастапқы, қайсысы иррадиация нәтижесі екендігін аңғару қиын.

Обалы атауы «үйіліп жатқан тас» дегенді білдіреді, бұл атау о баста тау, төбешік не шоқы атауы ретінде қалыптасып көл атауы ретінде иррадиация негізінде қалыптасуы мүмкін.

Ақжар атауы, негізінен, «топырағы алыстан тақырланып, ағарып көрініп жататын» тау, төбелерге тағылатын, дегенмен кісі есімінен қалыптасуы да мүмкін. Сондықтан да комонимдерге атау ретінде о баста тағылып, өзенге иррадиация негізінде тағылуы да мүмкін немесе тау, төбе атауы өзгергенімен гидроним мен комоним атаулары өзгеріссіз қалуы да мүмкін. Ондай жағдайда комонимдер де иррадиация нәтижесі болуы әбден мүмкін.

Антитеза: кіші (20) – үлкен (120), жақсы (210) – жаман (90), ақ (85) – қара (105), жаңа (25) – ескі (7), бас (8) – аяқ (6):

*Кіші Ащылы – Үлкен Сарыоба
Кіші Басұрман – Үлкен Шабақты
Кіші Қамыс – Үлкен Шарықты
Кіші Қаракөл – Үлкен Бүркітті*

*Жақсы Қайрақты – Жаман Қайрақты
Жақсы Жалғызтау – Жамантұз
Жақсы Түкті – Жаманшұбар
Жақсытұз – Жамантөбе*

*Ақауыл - Қаратүбек
Ақбалшық - Қаратөбе
Ақбаза - Қаратау
Ақбұлақ - Қаратомар*

*Жаңажол - Ескі Бабатай
Жаңа Қалқұтан - Ескі Мұқыр
Жаңадала - Ескіөмір
Жаңа Жабай - Ескі Қойтас*

*Баскөл - Аяқкөл
Басбұлақ - Аяққұдық
Басқамыс - Аяқ Майтөбе
Басқұдық - Аяқ Қоңырдөң*

Тілді антропология тұрғысынан зерттеу – маңызды. Тілді сөйлеушінің іс-әрекеті (психоллингвистика), қоршаған ортаны тану, қабылдау, қорыту және тілдік белгілермен көрініс табуы (когнитивті лингвистика), оның қоғамдағы рөлі мен сөйлеу әрекеті (әлеуметтік лингвистика) арқылы тану – біршама ғылым салаларын туғызып қана қоймай, іргелі зерттеулерге негіз болды.

Жоғарыда аталған антитеза негізіндегі бинарлық атаулардың қалыптасуында тілді тұтынушының мақсаттары қандай болды деген мәселені қарастыру да қызығушылығымызды тудырды. Мәселен, профессор Т.Жанұзақтың Жаманқара атауын талдау нәтижесінде ой қорытуын дұрыс деп қабылдауға болады: «Жаман» сөзі топонимдер құрамында келгенде, «нашар, кішігірім» мағынасын білдіреді» [17].

Алайда «Құрамында *жаман*» сөзі келетін жер-су аттары республиканың барлық аймағында кездеседі. Ол «нашар» мағынасында қолданылса, кейде монғол, тәжік тілдеріндегі *чаман*» сөзінің дыбыстық тұрғыдан өзгерген күйінде жұмсалады. Біздің байқауымызша, тәжік тіліндегі *чаман* – «көк шалғын», «майса», «жазық алаң» сөзінің өзгерген түрі болуы мүмкін. Оған тәжік тіліндегі «Чаманбұлақ», «Чаманкулы» атаулары толық айғақ. Сөз басындағы *ч/ш* дыбыстары ж дыбысына алмасқан сияқты» деген нұсқалары да кездеседі [17]. Демек, топоним құрамындағы «жаман» сөзінің мағынасы екінші компонентке байланысты болуы мүмкін.

Ғалым Е.Қойшыбаев «жақсы/жаман» бинарлы оппозициялы сөздердің семасиологиялық мәнінен басқа ономасиологиялық мәні болатынын да айта келе, этнонимдер құрамында ерекше мәнге ие болатынын білдірген [20]. Сонымен бірге Жақсы атауы жеке келсе, ертедегі ру атауына байланысты дегенді білдіреді. Ал жаман сөзі топоним құрамында «кіші» деген мәнге де ие бола алады [20].

Сол сияқты топонимдер құрамындағы «ақ/қара» бинарлы ұғымдар да түс мағынасын ғана емес, сонымен бірге «ағу, таза, ірі, үлкен, жер» т.б. мәндерге ие болатыны және «аяқ/бас» бинарлы ұғымдардағы «аяқ» сөзі – төменгі жақтағы,

соңғы мәнін білдірсе, «бас» сөзі – «жоғары жақтағы», «алғашқы, бастапқы» деген ұғымдарды білдіретіні жайлы ономаст-ғалымдар айтып кеткен.

Б.Бияров «жаңа/ескі» бинарлық ұғымдарға қатысты мынадай деректерді келтіреді: «Жаңа сын есімі тіркесті топонимдер де жасайды және өзен, судың «жаңа арнаға аунауын»; елді мекеннің «жаңа орынға көшірілуін»; «жаңа өмірге, қоғамдық құрылысқа ауысқанын» т.б. білдіреді» және «Ескі сын есімі «көне, ескірген» мағынасын беріп, жаңа сын есіміне бинарлық позицияда болады. Сонымен бірге «тозған, бұрынғы, дағдылы» сияқты семалық реңктері де бар» [29].

Сонымен бірге «үлкен/кіші» бинарлық ұғымдарға қатысты: «Кіші сын есімі «кішкентай, шағын, азғантай» көлемдік мәндері арқылы жер-су атын жасауға қатысады. Алайда біріккен атауларға қарағанда, үлкен сын есіміне қарсы мәнде қолданылатын тіркесті атаулар басым болып келеді» деген пікірі де көңілге қонымды [29].

Диаграмма – 5. Термин-индикатор негізінде қалыптасқан топонимдер

Диаграмма негізінде «көл» термин-индикаторы компонент ретінде жиі қолданысқа түскен. Бұл облыс аумағында көлдердің көп болуына қарай, көл ерекшелігін нақыштайтын атаулардың басым болуына байланысты болса керек. Сонымен бірге көл атауынан иррадиация негізінде таралған атауларға да байланысты.

Ақмола облысы топонимдерінің қалыптасуында көптеген ономотүзуші тәсілдер қолданылғаны анық. Қарапайым халық атау түзуде қай тәсіл арқылы қалыптастыруын ойлап жатпайтыны анық, алайда уәж негізінде қалыптасқан

атау қазіргі қазақ тілінің нормаларына сай келетіні халық даналығының айғағы. Сонымен, облыс топонимдерін қалыптастыруда халық саналы/санасыз түрде аналитикалық, синтетикалық, иррадиация, антитеза тәсілдерін қолданған. Сонымен бірге топонимдердің құрылымы басқа түркі тілдеріндегідей бірнегізді, екінегізді, үш және одан да көпнегізді болып келеді. Алайда екінегізді топонимдер басым екені зерттеу барысында айқындалды.

Құрамында термин-индикаторлары бар топонимдердің разряд түрлері негізінде «көл» термин-индикаторы компонент ретінде жиі қолданылғаны айқындалды. Мұның жауабы облыстың жер-рельефтік ерекшелігінде болса керек. Топоним құрылымының неліктен тап осындай болатыны, неліктен осы компоненттер қолданылды деген сұрақтардың психологиялық жауабын іздеу мақсатында да зерттеу жүргізуге болады.

3.1

Ойконимдердің құрылымы

3.1.1

Комонимдердің құрылымы

Бірнегізді: Абай, Абылай, Ағанас, Ағашты, Адыр, Азат, Айдарлы, Ақан, Байпақ, Бұзылық, Бұқалы, Домбыралы, Достық, Егемен, Жағыпар, Жайдай, Жайнақ, Жалаңаш, Жалпақ, Инелікті, Кейкі, Келте, Кемпір, Майқы, Майлан, Мақпал, Малай, Мамай, Манаш, Мау, Намаз, Насыр, Ортақшыл, Орындық, Оспан, Өзек, Өлеңті, Өлмес, Өндіріс, Өркендеу, Өрнек, Өрікті, Өтеміс, Рамазан, Сабақты, Сабынды, Сарғалдақ, Суалды, Суалма, Табылма, Табын, Тайпақ, Талды, Ұлтарак, Үкі, Үлгі, Үлгілі, Үлкен, Үңгір, Шабырлы, Шағалалы, Шалаулы, Шалғай, Шалқар, Шат, Ынталы, Ысқақ, Ысмағұл, Ыстаған.

Екінегізді: Азынабай, Айғабақ, Айғаш, Айғыржал, Айдабол, Айдарлықөл, Айнакөл, Айпара, Айтбақ, Айтжан, Айтмола, Ақадыр, Ақауыл, Ақбаза, Ақбай, Ақбалшық, Ақбас, Ақбейіт, Ақбұлақ, Ақдермене, Ақжар, Байжігіт, Байқожа, Байқұтты, Баймағамбет, Баймен, Баймырза, Баймыш, Бұзаутөбе, Бұйраткөл, Дөңгілағаш, Егінағаш, Жайлаубай, Жайлыбет, Жалғызағаш, Жалғызтал, Жалдытомар, Жалманқұлақ, Имантерек, Инембидайық, Итмұрын, Кемпірбұлақ, Кенебай, Кенжебай, Кеңалым, Майлыбай, Майлықара, Майтүп, Майшұқыр, Найзатомар, Нарынбай, Ортақұдық, Ортасай, Орташат, Орташахай, Орынбай, Өмірзақ, Өріктісай, Райымбет, Сабырқұдық, Сайлыот, Салдыағаш, Сандықтау, Сиырөлген, Тазкөл, Тайжан, Тайтөбе, Тақтайқұдық, Талбөгет, Тастыөзек, Тастысай, Тасты-Талды, Теренсай, Тікенқұдық, Тікқара, Уорхор, Ұзынкөл, Ұлыжол, Ұлықөл, Үкібай, Үлгіалған, Үшбатыр, Үшбидайық, Үшқалмақ, Шабақкөл, Шеткіаяқ, Шибұт, Ыбыраймолда.

Үш не одан да көпнегізді: Тайқұлаққыстау, Дүкенқарасу, Наурызбай Батыр, Ошаққарасу, Өтешқарасу, Рақымжанқора, Рақымжан Қошқарбаев, Үлкен Ақсу, Үшқарасу.

Кесте – 7. Ойконим түзілуіндегі морфологиялық екіншілік атау

№	Жасалу жолдары	Біріншілік атау	Екіншілік атау
2.	Жұрнақ	Инелікті	ойконим
3.	Біріккен сөздер	Иман+терек	ойконим
4.	Біріккен сөздер	Өтеш+қара+су	ойконим
5.	Жұрнақ	Ортақшыл	ойконим
6.	Біріккен сөздер	Бай+мырза	антропкойконим
7.	Жұрнақ	Аған+ас	ойконим
9.	Жұрнақ	Тал+ды-Тас+ты	ойконим
10.	Біріккен сөздер	Рақым+жан+қора	ойконим
11.	Эпентеза	Аға(ы)нас	ойконим

Аналитикалық топонимдердің қалыптасуы келесіге негізделеді:

- а) қарапайым детерминативті анықтауыш тіркестері: Дүкенқарасу, Егінтомар, Жақанкөл, Жабайкөл т.б.;
- ә) анықтауыш – қосымша: Жаманқұлақ, Жалтыркөл, Ескіөмір т.б.
- б) тәуелдік тіркес: Ұрымқай Диірмені, Есіл көпірі т.б.;
- в) есімшелі және етістікті тіркестер: Көшекқонған, Томаркескен т.б.

Синтетикалық модельдерге есімді және етістікті сөзжасамдар жатады.

1. ойконимдер үшін есімді сөзжасам моделіне келесі аффикстер тән:

- дақ/дық – етістіктен сын есім жасайтын аффикс: Былқыл+дақ т.б.;
- лы/лі/ды/ді/ты/ті – көптік мәнді реликтік аффикс: Қарағайлы, Қойтас-Талды, Теректі, Түлкілі т.б.;
- ған/ген/қан/ген – есімше аффиксі: Көшекқонған, Томаркескен, Түлкіенген т.б.;
- ша – үстеу мәнді аффикс: Абылайша т.б.

Зерттеу барысында ойконимдердің келесі құрылымы анықталған: термин-индикаторлық компонент: Бұлақ, Батпақ, Теңіз т.б.; термин-индикаторлық компонент + аффикс: Бұлақ + ты; т.б.; термин-индикаторлық компонент + термин-индикаторлық компонент: Құдық+сай, Бұлақ+сай, т.б.

Реттік форма: Бесінші;

Көптік жалғаулы: Еңбекшіл+дер, т.б.

Синтаксистік тәсіл: төлсипатты: Жаманқұлақ, Жалтыркөл, Ескіөмір т.б.; комплетивті: Көшекқонған, Томаркескен, Түлкіенген байланыс байқалады.

3.1.2

Астионимдердің құрылымы

Екінегізді: Нұрсұлтан, Ақкөл

Кесте – 8. Астионим түзілуіндегі морфологиялық екіншілік атау

№	Жасалу жолдары	Біріншілік атау	Екіншілік атау
1.	Біріккен сөздер	Нұр+сұлтан	антропоастионим
2.	Біріккен сөздер	Ақ+көл	астионим
3.	Біріккен сөздер	Степно+гор+ск	астионим
4.	Біріккен сөздер	Ат+бас+ар	астионим
5.	Жұрнақ	Макин+ск	астионим
6.	Біріккен сөздер	Ес+іл	астионим
7.	Біріккен сөздер	Көк+ше+тау	астионим

Аналитикалық топонимдердің қалыптасуы келесіге негізделеді:

- а) қарапайым детерминативті анықтауыш тіркестері: Нұрсұлтан т.б.;
- ә) анықтауыш – қосымша: Ақкөл, Көкшетау т.б.
- в) есімшелі және етістікті тіркестер: Атбасар т.б.

Синтетикалық модельдерге есімді және етістікті сөзжасамдар жатады.

1. астионимдер үшін есімді сөзжасам моделіне келесі аффикстер тән:

- ар – есімше аффиксі: Атбасар т.б.;
- ше - зат есімнің рең мәнін жасайтын аффикс: Көкшетау т.б.

Зерттеу барысында астионимдердің келесі құрылымы анықталған: термин-индикаторлық компонент + термин-индикаторлық компонент: Ес+іл т.б.

Синтаксистік тәсіл: төлсіпатты: Ақкөл, Көкшетау т.б.; комплетивті: Атбасар байланыс байқалады.

3.2

Гидронимдердің құрылымы

3.2.1

Лимнонимдердің құрылымы

Бірінегізді: Абылайша, Ағанас, Ағашты, Айдарлы, Айт.

Екінегізді: Айдабол, Айдаркөл, Айдарлыкөл, Айнабұлақ, Айнакөл, Ақанкөл, Ақбасты, Ақжар.

Кесте – 9. Лимноним түзілуіндегі морфологиялық екіншілік атау

№	Жасалу жолдары	Біріншілік атау	Екіншілік атау
2.	Жұрнақ	Зерен+ді	лимноним
3.	Біріккен сөздер	Зым+бұлақ	потамоним
4.	Біріккен сөздер	Жар+сор	лимноним
5.	Жұрнақ	Көкпек+ті	потамоним
6.	Біріккен сөздер	Жар+лы+көл	лимноним
9.	Жұрнақ	Ит+ем+ген	лимноним
10.	Біріккен сөздер	Талды+көл	лимноним

Аналитикалық топонимдердің қалыптасуы келесіге негізделеді:

а) қарапайым детерминативті анықтауыш тіркестері: Талдыкөл, Тоғансай, Тоқанкөл, Тоқсай т.б.;

- ә) анықтауыш – қосымша: Торышілік, Үлкенбұлақ, Жақсы Қайрақты т.б.
б) есімшелі және етістікті тіркестер: Тоқсалған, Балакескенсор, Бекіткенөзек, Күйікқалған т.б.

Синтетикалық модельдерге есімді және етістікті сөзжасамдар жатады.

1. лимнонимдер үшін есімді сөзжасам моделіне келесі аффикстер тән:

- дақ/дық – етістіктен сын есім жасайтын аффикс: Былқыл+дақ, Ағаштал+дық т.б.;
- лы/лі/ды/ді/ты/ті – көптік мәнді реликтік аффикс: Қайрақты, Қоғалыкөл, Мүктікөл т.б.;
- ған/ген/қан/ген – есімше аффиксі: Тоқсалған, Балакескенсор, Бекіткенөзек т.б.;
- ша – зат есімнің рең мәнін жасайтын аффикс: Қаратайша т.б.

Зерттеу барысында гелионимдердің келесі құрылымы анықталған: термин-индикаторлық компонент: Адыр, Бастау, т.б.; термин-индикаторлық компонент + аффикс: Су + лы; т.б.; термин-индикаторлық компонент + термин-индикаторлық компонент: Қыстау+көл, Бекет+көл, Батпақ+көл т.б.

Синтаксистік тәсіл: төлсипатты: Қарақоға, Қарасай, Қарашілік т.б.; комплетивті: Арқанбөліс, Балакескенсор, Бекіткенөзек байланыс байқалады.

3.2.2

Гелионимдердің құрылымы

Бірнегізді: Айдарлы.

Екінегізді: Ақкөл, Ақсу, Ақтомар, Алакөл.

Кесте – 10. Гелионим түзілуіндегі морфологиялық екіншілік атау

№	Жасалу жолдары	Біріншілік атау	Екіншілік атау
3.	Біріккен сөздер	Ақ+көл	гелионим
4.	Біріккен сөздер	Ақ+су	гелионим
6.	Біріккен сөздер	Ақ+томар	гелионим
9.	Жұрнақ	Айдар+лы	гелионим
10.	Біріккен сөздер	Ала+көл	гелионим

Аналитикалық топонимдердің қалыптасуы келесіге негізделеді:

- а) қарапайым детерминативті анықтауыш тіркестері: Ботаағаш, Бортас, Бауыркөл, Суаткөл т.б.;
- ә) анықтауыш – қосымша: Жалтыртомар, Жаманкөл, Жаманқопа, Жиренкөл, Ортакөл т.б.
- б) есімшелі және етістікті тіркестер: Күйгентомар, Күйікқалған, Бекіткенөзек т.б.

Синтетикалық модельдерге есімді және етістікті сөзжасамдар жатады.

1. гелионимдер үшін есімді сөзжасам моделіне келесі аффикстер тән:

- дақ/дық – етістіктен сын есім жасайтын аффикс: Былқыл+дақ т.б.;
- лы/лі/ды/ді/ты/ті – көптік мәнді реликтік аффикс: Буылтықты, Шағалалы, Шаңдықөл, Қайрақты т.б.;
- ған/ген/қан/ген – есімше аффиксі: Күйгентомар, Шаңыраққойған т.б.;
- ша – зат есімнің рең мәнін жасайтын аффикс: Қаратайша т.б.

Зерттеу барысында гелионимдердің келесі құрылымы анықталған: термин-индикаторлық компонент + термин-индикаторлық компонент: Қыстау+көл, Шұңқыр+көл, Батпақ+көл, Суат+көл т.б.

Синтаксистік тәсіл: төлсипатты: Сарыкөл, Семізкөл, Ұзынағаш, Жалтыртомар т.б.; комплетивті: Күйгентомар, Күйікқалған, Бекіткенөзек байланыс байқалады.

3.3

Оронимдердің
құрылымы

Бірнегізді: Азат, Абай, Ағанас, Адыр, Айғыр, Айдарлы.

Екінегізді: Ағашталдық, Айбас, Айғыржал, Айпар, Айсай, Ақбидай, Ақдала, Ақдін, Аққан, Аққара, Аққора, АқҚұсақ, Ақмола, Ақоба, Ақсай, Ақсеңгір, Ақсирақ.

Үш не одан да көпнегізді: Ақсақ Әлімбет.

Кесте – 11. Ороним түзілуіндегі морфологиялық екіншілік атау

№	Жасалу жолдары	Біріншілік атау	Екіншілік атау
1.	Жұрнақ	Қоянды	ороним
2.	Жұрнақ	Айдарлы	ороним
3	Біріккен сөздер	Айғыр+жал	ороним
4	Біріккен сөздер	Ақ+дала	ороним
5	Біріккен сөздер	Ағаш+тал+дық	ороним
6	Біріккен сөздер	Ақ+төбе	ороним
7	Біріккен сөздер	Ақ+сеңгір	ороним

Аналитикалық топонимдердің қалыптасуы келесіге негізделеді:

- а) қарапайым детерминативті анықтауыш тіркестері: Сандықтау, Намазқұл, Шайтантөбе т.б.;
- ә) анықтауыш – қосымша: Жуантөбе, Кіші Майлан, Жақсы Жалғызтау, Кіші Шат, Қызылсүре, Алтынтау т.б.
- б) тәуелдік тіркес: Мұқанның шоқысы, Қыздың Төбесі т.б.
- в) есімшелі және етістікті тіркестер: Байөтер, Нарөлген, Айыртау, Алғабас т.б.

Синтетикалық модельдерге есімді және етістікті сөзжасамдар жатады.

1. оронимдер үшін есімді сөзжасам моделіне келесі аффикстер тән:

- дақ/дық - етістіктен сын есім жасайтын аффикс: Бұрқыл+дақ, Былқыл+дақ т.б.;
- лы/лі/ды/ді/ты/ті - көптік мәнді реликтік аффикс: Елікті, Жақсы Түкті, Шарықты, Домбыралы, Жыланды т.б.;
- ған/ген/қан/ген - есімше аффиксі: Биесойған, Нарөлген т.б.;
- ша/-ше - зат есімнің рең мәнін жасайтын аффикс: Көкше т.б.

Зерттеу барысында гелионимдердің келесі құрылымы анықталған: термин-индикаторлық компонент: Бастау, Батпақ, Бұлақ, Жар т.б.; термин-индикаторлық компонент + аффикс: Су + лы; т.б.; термин-индикаторлық компонент + термин-индикаторлық компонент: Ес+іл, Батпақ+көл, Жар+көл, Жар+сор т.б.

Көптік жалғаулы: Еңбекшіл+дер т.б.

Синтаксистік тәсіл: төлсипатты: Жуантөбе, Кіші Майлан, Жақсы Жалғызтау, Кіші Шат, Қызылсүре, Алтынтау т.б.; комплетивті: Биесойған, Нарөлген байланыс байқалады.

3.4

Некронимдердің құрылымы

Бірнегізді: Бағаналы, Қараша, Сопы т.б.

Екінегізді: Айтымер, Алтыаяқ, Байегіз, Көсемола, Қожамола, Тезекбай т.б.

Кесте – 12. Некроним түзілуіндегі морфологиялық екіншілік атау

№	Жасалу жолдары	Біріншілік атау	Екіншілік атау
1.	Біріккен сөздер	Айтым+ер	некроним
2.	Біріккен сөздер	Кең+сай	некроним
3	Біріккен сөздер	Кесе+мола	некроним
4	Біріккен сөздер	Қожа+мола	некроним
5	Жұрнақ	Тау+бұз+ар	некроним
6	Жұрнақ	Баян+ды	некроним

Аналитикалық топонимдердің қалыптасуы келесіге негізделеді:

- а) қарапайым детерминативті анықтауыш тіркестері: Балабейіт, Бескемпір т.б.;
- ә) анықтауыш – қосымша: Жаңасақал, Көсемола, Ұзынқырқа т.б.
- б) тәуелдік тіркес: Әпсікей Мазары, Қоңқақтамы, Нұрғалы Тамы, Төлебай Мазары;

Синтетикалық модельдерге есімді және етістікті сөзжасамдар жатады.

1. некронимдер үшін есімді сөзжасам моделіне келесі аффикстер тән:

- лы/лі/ды/ді/ты/ті – көптік мәнді реликтік аффикс: Баянды т.б.;

Зерттеу барысында некронимдердің келесі құрылымы анықталған:

Синтаксистік тәсіл: төлсипатты: Жаңасақал, Көсемола, Ұзынқырқа т.б.

3.5

Дромонимдердің құрылымы

Бірнегізді: Ағашты, Адыр, Азат, Ақан.

Екінегізді: Айсары, Ақкөл, Ақмола, Ақсу.

Кесте – 13. Дромоним түзілуіндегі морфологиялық екіншілік атау

№	Жасалу жолдары	Біріншілік атау	Екіншілік атау
1.	Жұрнақ	Ағаш+ты	дромоним
2.	Біріккен сөздер	Ай+сары	дромоним
3.	Біріккен сөздер	Ақ+көл	дромоним
4.	Біріккен сөздер	Ақ+мола	дромоним
5.	Біріккен сөздер	Ақ+су	дромоним
6.	Біріккен сөздер	Алтын+тау	дромоним

Аналитикалық топонимдердің қалыптасуы келесіге негізделеді:

- а) қарапайым детерминативті анықтауыш тіркестері: Алтынтау, Қоржынкөл т.б.;
- ә) анықтауыш – қосымша: Ақкөл, Ақмола, Ақсу, Барақкөл, Қараадыр т.б.
- б) есімшелі және етістікті тіркестер: Атбасар т.б.

Синтетикалық модельдерге есімді және етістікті сөзжасамдар жатады.

1. гелионимдер үшін есімді сөзжасам моделіне келесі аффикстер тән:

- лық/-лік – етістіктен сын есім жасайтын аффикс: Еркіншілік т.б.;
- лы/лі/ды/ді/ты/ті – көптік мәнді реликтік аффикс: Борлы-Қазақ, Өлеңті, Шортанды т.б.;

Зерттеу барысында гелионимдердің келесі құрылымы анықталған: термин-индикаторлық компонент: Адыр, т.б.

Реттік форма+ термин-индикатор: II Көкшетау;

Көптік жалғаулы: Еңбекшіл+дер т.б.

Синтаксистік тәсіл: төлсипатты: Ақкөл, Ақмола, Ақсу, Барақкөл, Қараадыр т.б.

3.6

Дримонимдердің құрылымы

Бірінегізді: Боқтан, Қожа, Қошқар, Молалы, Ұрымқай.

Екінегізді: Бароба, Имантерек, Кішітүкті, Қараағаш, Отынағаш, Спырсойған, Табаққырған, Үлкен Түкті.

Кесте - 14. Дримоним түзілуіндегі морфологиялық екіншілік атау

№	Жасалу жолдары	Біріншілік атау	Екіншілік атау
2.	Жұрнақ	Мола+лы	дримоним
3.	Біріккен сөздер	Бароба	дримоним
4.	Біріккен сөздер	Кіші+түкті	дримоним
6.	Біріккен сөздер	Қара+ағаш	дримоним
10.	Біріккен сөздер	Спыр+сой+ған	дримоним
11	Біріккен сөздер	Табақ+қыр+ған	дримоним

Аналитикалық топонимдердің қалыптасуы келесіге негізделеді:

- а) қарапайым детерминативті анықтауыш тіркестері: Имантерек, Отынағаш т.б.;
 ә) анықтауыш – қосымша: Қараағаш т.б.
 б) есімшелі және етістікті тіркестер: Спырсойған, Табаққырған т.б.

Синтетикалық модельдерге есімді және етістікті сөзжасамдар жатады.

1. дримонимдер үшін есімді сөзжасам моделіне келесі аффикстер тән:

- лы/лі/ды/ді/ты/ті – көптік мәнді реликтік аффикс: Кіші Түкті, Молалы, т.б.;
- ған/ген/қан/ген – есімше аффиксі: Спырсойған, Табаққырған т.б.;

Синтаксистік тәсіл: төлсіпатты: Қараағаш т.б.; комплетивті: Спырсойған, Табаққырған байланыс байқалады.

IV ТАРАУ

АҚМОЛА ОБЛЫСЫ
ТОПОНИМДЕРІН
ҚАЛЫПТАСТЫРУ МЕН
РӘСІМДЕУ МӘСЕЛЕСІ

Географиялық атаулардың кез келген халық үшін маңызы зор. Топонимдер – мемлекет тұтастығының кепілі. Адамзат санасында жер-су атаулары бағыт-бағдар қызметін атқарып келеді.

Топонимдерді рәсімдеуде маңызды бірнеше бағытты анықтап көрсету қажет:

- барлық ономаст-ғалымның түпкі мақсаты – нысандарға ерекшелігін көрсететін, адрестік қызмет атқаратын, ұлттық нақыштағы атауларды тағу. Мәселен: Ұйжығылған, Ұшанкөл, Кіші Ақсу, Обалысай, Сандықтау, Үлкен Бүркітті, Жуантөбе, Оқжетпес, Күрексалды, Биесойған, Күркіреуіксай т.б.;
- кісі есімінен қалыптасқан атаулар бұрыннан бар: олар алғашында қыстау, жайлау не күзеудің иесі кім екендігін аңғартатын болса, кейінірек идеологиялық мәндегі атаулар, бертін келе елдің дамуына айтарлықтай қызмет еткен қоғам, мәдени қайраткерлерінің есімі тағылатын болды. Осындағы басты мәселе – кісі есімінен қалыптасқан топонимдердің санын барынша азайту қажет;
- кісі есімін атау ретінде қолдану бойынша ескеретін нәрсе: тарихта есімі қалған, тек тарихта есімін халық сақтаған ұлы тұлғалардың есімін беру. Мәселен, Шал ақын, Төле би, Балуан Шолақ, Бөгенбай би сынды;
- белгілі бір нысан, айталық, тау атауын маңындағы көлге, елді мекенге, орманға, батпаққа тағу белгілі бір шектеуді қажет етеді, яғни тау атауы елді мекен, көлге тағылса, батпақ, өзен, орман атауы тек нысанның өз ерекшелігі негізінде қалыптасуы қажет;
- нысандарға өзге мемлекеттердегі топонимдерді атау ретінде қолдану шектелуі қажет, себебі, біріншіден, мемлекетіміздің тұтастығына нұқсан келтіреді, екіншіден, жер бедері, флорасы мен фаунасы т.б. нысан ерекшелігі бойынша еш ақпарат бермейді, үшіншіден, ұлттық танымға сай келмейді;
- совхоз, село сияқты денотаттарды тек қазақ тілінде қоныс, елді мекен, ауыл түрінде берген жөн;
- қонысқа тағылған кісі есімін батпаққа тағып, қайта тағы бір қонысқа тағуға шектеу жасау қажет және ондай атауларды өзгерту қажет. Мәселен, Попово қонысы, Попово Болото қонысы т.б.;
- бейтарап, еш мағынасыз атауларды өзгерту қажет. Мәселен, Купчановка, Купынистое, Куракино, Огонек, Обломовка т.б.
- орыс тіліндегі бір атауға -ин; -ое; -ка; -ый т.б. қосымшаларын жалғап, атаудың реңктік дублеттерін жасаудан арылу керек. Мәселен: Курчавое, Курчавая т.б.
- орыс тілінде өз аты мен әкесінің атын нысанға тиесілі қожасы ретінде тағуды шектеу керек. Мәселен: Иван Васильевича, көл л т.б.
- орыс тіліндегі атауда денотатты атауда қайталап, тәуелдік формада кісі есіміне телитін атаулардан арылу керек. Мәселен: Брементьевские Сопки, тау; Кузин Камень, тау; Марьин Балаган, қоныс.

4.1

Гидронимдерді рәсімдеу үлгісі

4.1.1

Гелионимдерді рәсімдеу үлгісі

1. Әртүрлі анықтағыштар *үлкен, ұлы, ұзын, кіші, кішкене, бала, жақсы, жаман, шет, қара, сары, бас, аяқ, төменгі, жоғарғы, орта, орталық, жаңа, ескі* т.б. географиялық атаулардың екі компоненті де бас әріппен әрі бөлек жазылады.

Кіші Басұрман, алайда Қаратайша, Ұзынағаш, т.б.

2. Екі, үш, төрт компонентті ұлттық топонимдер, географиялық терминдер мен жалпы атаулар (апеллятивтер) бірге жазылады.

Ақтомар, Ботаағаш, Жалтыртомар, Көшубайшалқар, Күйгентомар, алайда Ақ Қайрақты, т.б.

3. Көл, өзен, тау, тас, төбе, саз, бұлақ, дала, тал, өткел, ағаш, арал, құм, бел, сай, сор, су, шоқы, кент, құдық, арасан т.б. халықтық географиялық терминдермен келетін күрделі жер-су атаулары бірге жазылады:

Ортакөл, Ұлыкөл, Үлкенкөл, Кішкенекөл, Қарасай, Жиренкөл, Ақкөл, Ақсу, Жаманкөл, Жаманқопа т.б.

4.1.2

Лимнонимдерді рәсімдеу үлгісі

1. Әртүрлі анықтағыштар *үлкен, ұлы, ұзын, кіші, кішкене, бала, жақсы, жаман, шет, қара, сары, бас, аяқ, төменгі, жоғарғы, орта, орталық, жаңа, ескі* т.б. географиялық атаулардың екі компоненті де бас әріппен әрі бөлек жазылады.

Кіші Барап, Кіші Қаракөл, Кіші Қутыңкөз, Кіші Тобылғысай, Аяқ Қаратал, алайда Жаманқұлақ, Жамантұз, Жаманшұбар, Жаңақұйған, т.б.

2. Екі, үш, төрт компонентті ұлттық топонимдер, географиялық терминдер мен жалпы атаулар (аппелятивтер) бірге жазылады.

Аққошқар, Бала Көкпекті, Терісаққан т.б.

3. Көл, өзен, тау, тас, төбе, саз, бұлақ, дала, тал, өткел, ағаш, арал, құм, бел, сай, сор, су, шоқы, кент, құдық, арасан т.б. халықтық географиялық терминдермен келетін күрделі жер-су атаулары бірге жазылады:

Айдаркөл, Ақкөл, Алабаскөл, Ащықұмкөл, Балакескенсор, Бөртекөл, Қоржынкөл, Жаманкөл, Жаңасуқопа, Кішкенекөл, Қарабұлақ т.б.

4. Нысанның атауын білдіретін географиялық терминдер, күрделі жалқы есімдер ілік септігінің қосымшасынсыз беріледі.

- Қыздың Қарасуы, т.б.

5. Нысанның атауы аралас (екі тіл негізінде) тілде берілмеуі қажет: 3-ші Яр т.б.

4.1.3

Потамонимдерді рәсімдеу үлгісі

1. Әртүрлі анықтағыштар *үлкен, ұлы, ұзын, кіші, кішкене, бала, жақсы, жаман, шет, қара, сары, бас, аяқ, төменгі, жоғарғы, орта, орталық, жаңа, ескі* т.б. географиялық атаулардың екі компоненті де бас әріппен әрі бөлек жазылады.

Жақсы Қайрақты, Жаман Жырасай; т.б.

2. Екі, үш, төрт компонентті ұлттық топонимдер, географиялық терминдер мен жалпы атаулар (аппелятивтер) бірге жазылады.

Саздыағаш т.б.

3. Көл, өзен, тау, тас, төбе, саз, бұлақ, дала, тал, өткел, ағаш, арал, құм, бел, сай, сор, су, шоқы, кент, құдық, арасан т.б. халықтық географиялық терминдермен келетін күрделі жер-су атаулары бірге жазылады:

Айнабұлақ, Боқанбұлақ, Дарқанбұлақ, Жосалыбұлақ, Қасқырқұдық, Жаманбұлақ, Сарыбұлақ, Тасбұлақ, Айнабұлақ т.б.

4. Нысанның атауын білдіретін географиялық терминдер, күрделі жалқы есімдер ілік септігінің қосымшасынсыз беріледі, тек сыңары кісі есімі, соңғы сыңары жер-су атауы болып келген меншікті қатынастағы күрделі географиялық атаулар бас әріппен, бөлек жазылады.

Қыздың Қарасуы т.б.

4.2

Дримонимдерді рәсімдеу үлгісі

1. Әртүрлі анықтағыштар *үлкен, ұлы, ұзын, кіші, кішкене, бала, жақсы, жаман, шет, қара, сары, бас, аяқ, төменгі, жоғарғы, орта, орталық, жаңа, ескі* т.б. географиялық атаулардың екі компоненті де бас әріппен әрі бөлек жазылады.

Қараағаш т.б.

2. Екі, үш, төрт компонентті ұлттық топонимдер, географиялық терминдер мен жалпы атаулар (аппелятивтер) бірге жазылады.

Бароба, Имантерек, Отынағаш, Сийрсойған, Табаққырған т.б.

3. Көл, өзен, тау, тас, төбе, саз, бұлақ, дала, тал, өткел, ағаш, арал, құм, бел, сай, сор, су, шоқы, кент, құдық, арасан т.б. халықтық географиялық терминдермен келетін күрделі жер-су атаулары бірге жазылады:

4.3

Дромонимдерді рәсімдеу үлгісі

1. Әртүрлі анықтағыштар *үлкен, ұлы, ұзын, кіші, кішкене, бала, жақсы, жаман, шет, қара, сары, бас, аяқ, төменгі, жоғарғы, орта, орталық, жаңа, ескі* т.б. географиялық атаулардың екі компоненті де бас әріппен әрі бөлек жазылады.

Жамантұз, Жаманащы т.б.

2. Екі, үш, төрт компонентті ұлттық топонимдер, географиялық терминдер мен жалпы атаулар (апеллятивтер) бірге жазылады.

Атбасар, Бесбидайық, т.б.

3. Көл, өзен, тау, тас, төбе, саз, бұлақ, дала, тал, өткел, ағаш, арал, құм, бел, сай, сор, су, шоқы, кент, құдық, арасан т.б. халықтық географиялық терминдермен келетін күрделі жер-су атаулары бірге жазылады:

Ақкөл, Алтынтау, Ақсу, Барақкөл, Қосшоқы, Бараңкөл, Жалғызтау, Жалтыркөл, Ортөбе, Қараадыр т.б.

4. Қосарланған географиялық атаулардың екі сыңары да бас әріппен, дефис арқылы жазылады:

Борлы-Қазақ т.б.

5. Нысанның атауы аралас (екі тіл негізінде) тілде берілмеуі қажет: Курорт-Бурабай, №2 разъезд т.б.

4.4

Инсулонимдерді рәсімдеу үлгісі

1. Инсулонимдердің саны көп емес: Ботакөз, Жұмбақтас, Сфинкс.

4.5

Некронимдерді рәсімдеу үлгісі

1. Әртүрлі анықтағыштар *үлкен, ұлы, ұзын, кіші, кішкене, бала, жақсы, жаман, шет, қара, сары, бас, аяқ, төменгі, жоғарғы, орта, орталық, жаңа, ескі* т.б. географиялық атаулардың екі компоненті де бас әріппен әрі бөлек жазылады.

Алтыаяқ, Қарашілік, т.б.

2. Екі, үш, төрт компонентті ұлттық топонимдер, географиялық терминдер мен жалпы атаулар (аппелятивтер) бірге жазылады.

Кеңсай, Көсемола, Қожамола, Мұқырмола, Таубұзар, Үшмырза, Байегіз, Молдаоспан, Төлебайбейіт, Ұзынқырқа, Баймағамбет Қайыңды, Балабейіт, Жаңасақал т.б.

3. Нысанның атауын білдіретін географиялық терминдер, күрделі жалқы есімдер ілік септігінің қосымшасынсыз беріледі.

Қоңқақтамы, Нұрғалы Тамы, Төлебай Мазары, Әпсікей Мазары т.б.

4. Нысанның атауы аралас (екі тіл негізінде) тілде берілмеуі қажет: Красная Мазар+ка т.б.

4.6

Ойконимдерді рәсімдеу үлгісі

4.6.1

Астионимдер

1. Екі, үш, төрт компонентті ұлттық топонимдер, географиялық терминдер мен жалпы атаулар (апеллятивтер) бірге жазылады.

Ақкөл, Атбасар, Ерейментау, Есіл, Көкшетау т.б.

4.6.2

Комонимдерді рәсімдеу үлгісі

1. Әртүрлі анықтағыштар *үлкен, ұлы, ұзын, кіші, кішкене, бала, жақсы, жаман, шет, қара, сары, бас, аяқ, төменгі, жоғарғы, орта, орталық, жаңа, ескі* т.б. географиялық атаулардың екі компоненті де бас әріппен әрі бөлек жазылады.

Үлкен Барап, Ескі Қалқұтан, Ескі Қарабауыр, Ескі Қойтас, Ескі Қосағыл, Жаңа Жайнақ, Жаңа Мұқыр, Жоғарғы Шілікбай т.б.

2. Екі, үш, төрт компонентті ұлттық топонимдер, географиялық терминдер мен жалпы атаулар (аппелятивтер) бірге жазылады.

Жырақұдық, Көшекқонған, Теміртауөзек, Томаркескен, Торайөлген, Түлкіенген, Айғыржал, Байүлесті, Жалғызқарағай, Жержамылған т.б.

3. Көл, өзен, тау, тас, төбе, саз, бұлақ, дала, тал, өткел, ағаш, арал, құм, бел, сай, сор, су, шоқы, кент, құдық, арасан т.б. халықтық географиялық терминдермен келетін күрделі жер-су атаулары бірге жазылады:

Баскөл, Басқұдық, Бекауыл, Бектау, Бұлақсай, Жырақұдық т.б.

4. Нысанның атауын білдіретін географиялық терминдер, күрделі жалқы есімдер ілік септігінің қосымшасынсыз беріледі.

Есіл Көпірі, Жібек Жолы, алайда Мұсаның Қарасуы т.б.

5. Бірігіп жазылатын жер-су атаулары, негізінен түбір тұлғасы сақталып жазылады:

Айғабақ емес, Айқабақ; Бақаауыл, Жаңаауыл, Молдаауыл т.б.

6. Нысанның атауы аралас (екі тіл негізінде) тілде берілмеуі қажет: Сармайские, т.б.

7. Жер-су атауларының құрамындағы **көл, тау, төбе, саз, бұлақ, дала, арал, сай, сор, шоқы, асу, құдық** т.б. тәуелдік жалғауымен келгенде кіші әріппен бөлек жазылады:

алайда Қарағайшық Кордоны, Қарақыстақ Кордоны т.б.

8. Көкжиек бағытын білдіретін *шығыс, батыс, солтүстік, оңтүстік, орта, орталық* сияқты анықтағыш сөздер географиялық атаулардың алдында бөлек келіп, екі компоненті де бас әріппен жазылады:

Оңтүстік Кордоны, алайда Ортақора, Ортақұдық, Орташахай т.б.

9. Кісі есімі берілген елді мекен атаулары түбір тұлғасы сақталып, бас әріппен бөлек жазылады:

Аңғал Батыр ауыл, Балуан Шолақ атындағы ауыл, Баубек Батыр ауыл, Бейіс Хазірет ауыл, Бөгенбай би ауыл т.б.

10. Бірінші сыңары -ды, -ты жұрнағымен жасалған, екінші сыңары бұлақ, сай, көл, өзек сияқты географиялық терминдермен келетін жер-су атаулары бірге жазылады:

Егіндікөл, алайда Бұлақты Шілік т.б.

11. *Ата, ана, ақын, баба, әулие, би, батыр, жырау, хан, сал, шешен, хазірет, датқа, әзіз* сөздерімен келетін географиялық атаулар бөлек, кіші әріппен жазылады:

алайда Жисекеата т.б.

4.7

Оронимдерді рәсімдеу үлгісі

1. Әртүрлі анықтағыштар *үлкен, ұлы, ұзын, кіші, кішкене, бала, жақсы, жаман, шет, қара, сары, бас, аяқ, төменгі, жоғарғы, орта, орталық, жаңа, ескі* т.б. географиялық атаулардың екі компоненті де бас әріппен әрі бөлек жазылады.

Үлкен Бүркітті, Жаман Жалғызтау, Жаман Қойтас, Кішкене Сарыбек, Аяқ Арқар, Аяқ Майтөбе т.б.

2. Екі, үш, төрт компонентті ұлттық топонимдер, географиялық терминдер мен жалпы атаулар (апеллятивтер) бірге жазылады.

Ақдң, Тасүйген, Ешкiөлмес, Алтынтау, Арқанбөліс, Аралтөбе, Бозашқыртау, алайда Ақ Құсақ т.б.

3. Нысанның атауын білдіретін географиялық терминдер, күрделі жалқы есімдер ілік септігінің қосымшасынсыз беріледі.

алайда Қыздың Төбесі т.б.

4. Көкжиек бағытын білдіретін шығыс, батыс, солтүстік, оңтүстік, орта, орталық сияқты анықтағыш сөздер географиялық атаулардың алдында бөлек келіп, екі компоненті де бас әріппен жазылады:

алайда Ортатау, Орташоқы т.б.

5. Нысанның атауы аралас (екі тіл негізінде) тілде берілмеуі қажет: Туши Сай, Баженов Шоқысы, 1-ші Сусановская т.б.

6. Кісі есімі берілген елді мекен атаулары түбір тұлғасы сақталып, бас әріппен бөлек жазылады:

Мұқанның Шоқысы тау, Ақсақ Әлімбет тау, Жақсы Әлімбет тау т.б.

4.7.1

Спелеонимдерді рәсімдеу үлгісі

1. Екі, үш, төрт компонентті ұлттық топонимдер, географиялық терминдер мен жалпы атаулар (апеллятивтер) бірге жазылады.

Тасқұдық, Қарақұдық, Кумая, Майқұдық, Соқырқұдық, т.б.

Тараулар бойынша сұрақтар:

1. Географиялық атаулар ұлттық менталитет, ұлттық таным бойынша қандай белгілерге ие?
2. Топонимдердің жекеленуі аталатын объектке байланысты. Осыған орай аталатын объектілер қалай ажыратылады?
3. А.В. Суперанская пайымдауынша, түркі шығыс тілдеріне топоним жасауда қандай түрлер тән?
4. Сөзжасам тұрғысынан топонимдер қандай сөзжасам тәсілдерімен жасалады?
5. Кез келген топонимнің түбірін анықтау үшін қандай деректі қолдану керек?
6. Топонимдердің қай түрі өзгеріске көп ұшырайды және не себептен?
7. «Дримоним» термині қай кезден белгілі?
8. Оронимдер тағы іштей қандай түрге бөлінеді?
9. Инсулонимдер топонимдердің қай түріне жатады?
10. «Словарь русской ономастической терминологии» сөздігінің авторы кім?
11. Кісі есімдерінен қалыптасқан топонимдер нысан бойынша ақпарат бере ме?
12. Мифтік атаулардың тәрбиелік мәні бар ма?
13. Түркі ономастикасында топонимдерді құрылымына қарай қалай жіктеген?
14. Аталушы нысан бойынша ақпарат бермейтін, яғни адрестік қызметін атқармайтын атауларды қалай өзгертер едіңіз?
15. Оронимдер аталушы нысанға сай ақпарат бере ме?
16. «Халықтық этимология» дегеніміз не?
17. Халықтық және ғылыми этимологиялардың ұқсас тұстары мен айырмашылығы неде?
18. Б.А. Серебренников топонимдердің тілдегі қызметі туралы қандай пікір білдірді?
19. Морфологиялық екіншілік тұрпатына қарай топонимдерді қалай жіктеуге болады?
20. Топонимжасауда қандай әдістер бар?

Тараулар бойынша тапсырмалар:

1. Ақмола облысы бойынша ойконимдерді астионим және комонимдерге бөліңіз.
2. Дромонимдердің басқа топоним түрімен салыстырғандағы ерекшеліктерін көрсетіңіз.
3. Ономастикалық терминдер сөздіктерінің авторларын анықтаңыз, салыстырыңыз.
4. Облыс топонимдері ішінде инсулонимдерді анықтаңыз, статистикасын көрсетіңіз.
5. Ақмола облысы бойынша гидронимдердің статистикасын аудандар бойынша жүргізіп, диаграмма негізінде көрсетіңіз.
6. Ақмола облысы бойынша ойконимдердің статистикасын аудандар бойынша жүргізіп, диаграмма негізінде көрсетіңіз.
7. Ақмола облысы бойынша жалпы топонимдердің статистикасын аудандар бойынша жүргізіп, диаграмма негізінде көрсетіңіз.
8. Лимнонимдердегі термин-индикаторларды анықтап, қолданыс статистикасын аудан бойынша көрсетіп, талдаңыз.
9. Комонимдердегі термин-индикаторларды анықтап, қолданыс статистикасын аудан бойынша көрсетіп, талдаңыз.
10. StoryMap JS платформасын пайдаланып, Ақмола облысының 3D картасын жасаңыз.
11. Ақмола облысы бойынша антропотопонимдерін анықтап, белгілі тұлғалардың өмір-баянымен таныстырыңыз, аталу уәжін көрсетіңіз.
12. Ақмола облысындағы биотопонимдердің реестрін жасаңыз.
13. Ауылшаруашылығын дамыту бойынша ақпарат беретін облыс биотопонимдері негізінде флора мен фаунасын айқындаңыз.
14. Ақмола облысы топонимдерінің өзгеру динамикасын анықтап, диахрондық талдау жасаңыз.
15. Топонимдердің қалыптасуы бойынша лексика-семантикалық классификациясын жасаңыз.
16. Облыс негізінде нысан туралы ақпарат бермейтін атауларды өзгерту бойынша өзіңіз ұсынатын атаулар тізбесін жасаңыз.
17. Ақмола облысы бойынша мифтік топонимдерді уәжі бойынша талдаңыз.

18. Халықтық этимологияның ғылымға тигізер зияны мен пайдасын атаңыз.
19. Ақмола облысының топонимдерін аналитикалық тәсіл негізінде талдаңыз.
20. Ақмола облысының топонимдерін синтетикалық тәсіл негізінде талдаңыз.
21. Ақмола облысының топонимдерін рәсімделу бойынша бұрыс рәсімделген топонимдерін анықтаңыз, себебін түсіндіріңіз.
22. Ақмола облысы топонимдерінің субстраттарын анықтаңыз.
23. Облыс топонимиясының аудандар бойынша термин-индикаторларын анықтаңыз. Кестеге салыңыз.
24. Облыс топонимдерінің лексика-семантикалық классификациясын анықтаңыз. Қайсысы басым, себебін айқындаңыз.

Жағдаяттық тапсырманы оқи отырып,
өз ойыңызды дәлелдеп, аяқтаңыз.
Осындай жағдайдан шығудың бірнеше
жолдарын көрсетіңіз.

Қазақта ат тергеу дәстүрі бар. Соның негізінде қазақ кісі есімдері жер, су, аң, құс және төрт түлік малдың атауларымен байланысты қойылатындықтан, ондай атаулардың өзін өзінше өзгертіп айтатын еді. Мәселен, атын атамайтын адамдардың аттары Сарыбай, Сұлушаш, Бүркітбай, Биеке, Бүйен болсын. Мұндайда келіндер Сарысу өзенін шикіл су десе, Сұлутөбе деген жерді әдемі төбе, Бүркітті – қыран, биені – сауар, малдың бүйен ішегін жуан ішек деп өзгертіп айтады. Халық дәстүрі бойынша ауылдағы қарт кісілер мен қайнағаларын атамау үшін мазмұны бір басқа балама тауып қойылатын. Мәселен, Қасқырбайды – Бөрі ата, Қазыбайды – Топ ата, Айтуғанды – Түнгі жарық, Алтынбайды – Бестен артық, Қыстаубайды – Кең ата деп те атай беретін.

Халық аузында мынадай қызықты әңгіме бар: Бір келіншек «сарқыраманың ар жағында, сылдыраманың бер жағында маңыраманы ұлыма жеп жатыр! Білемені жанымаға жанып-жанып тез келіңдер!», - депті. Сөйтсе ол Өзенбай, Қамысбай, Қойлыбай, Қасқырбай, Қайрақбай, Пышақбай деген қайнағаларының атын атай алмай тұр екен [50]!

1 – Тапсырма.

Ақмола облысы топонимдерінің кісі есіміне ұқсас тұстарын өзгертіп, осы әңгіме желісіне ұқсас жағдаят құрыңыз.

2 – Тапсырма.

Жеріңді таны! Тауып көріңіз!

Ақмола облысының шығысында
90-100 км-ге дейін созылып жатқан
тау

Ұзындығы 2450 км (Қазақстандағы ұзындығы 1400 км). Дүние жүзінде екінші реттегі ең ұзын сала саналады. Су жиналатын алабы 177 мың км².

«Бұл үңгірдің табиғи құрылымы киіз үйді еске салады. Табиғи ескерткіштің жоғарғы бөлігінде үйреншікті шаңырақтың орнында шеңбер пішініндегі саңылау орналасқан. Үңгірге апарар жол тас баспалдақтардан құралған. Дәл осы жерде көрген көзді сүріндірер әсем көрініс пайда болады. Әулиекөлдің айнадай айдынына түскен әрбір сәуле шағылысып, көл бетін одан сайын жарқырата түседі». Үңгір қалай аталады?

Мұнда 185 көне мәдениет және тарих ескерткіші орналасқан. Өсімдіктің 800 түрі, жануарлардың 305 түрі (басым бөлігі Қызыл кітапқа енгізілген) кездеседі. Қалың қайыңды-қарағайлы ормандар да ерекше мақтаныш нышаны. Бұл аймақтағы әрбір көрнекті орын тағылымды тарих пен өзімен байланысты пайда болған наным-сенімдерге бай. Бұл топоним қалай аталады?

Ақмола және Қарағанды облыстары аумағында, орташа құрғақ және қуаң дала зоналарының аралығында орналасқан. Соның нәтижесінде бұл жерде орман және дала экожүйелерінің үйлесімі жақсы байқалады, барлық нысандар Қазақстанның ерекше қорғалатын табиғи аймақтары қатарына кіреді. Олар еліміздегі биологиялық

алуантүрлілікті сақтап, оны ғылыми, ағартушылық, туристік қызмет мақсаттарында қолдану үрдісінде маңызды орын алады.

Объект аумағындағы аса бай фауна мен флора, реликті табиғи нысандар жабайы табиғатқа әуес ешбір саяхатшыны бейжай қалдырмайды. Десек те, негізгі қызметі туристік іс-шараларды ұйымдастумен қоса, биотүрлілікті сақтау және аясын кеңейту, көпшілікке насихаттау міндеттеріне сай келеді.

Бұл нысан қалай айтылады?

Бурабайға жол тартқан әр турист осынау құтты өлкенің құпияға толы тылсым тау-тасын көруге асығады. Осы екі тау сол асықтықтың басты себепкерлері. Қыр-сыры атауларынан байқалған қос жартастың қалыптасу тарихы аңыздармен сабақтасып, ұрпақтан ұрпаққа аманат болып қалуда.

Аталған аңыздардың тарих тұңғығынан келген нұсқаларымен экскурсиялық жорықтар барысында жақсы ақпараттар беріледі. Туристердің басым бөлігі бұл тасқа қарағанда көз алдарына түрлі бейнелер: ұйқыдағы піл, мысырлық сфинкс, тіпті бойжеткен арудың сұлбасы келетінін атап өтеді.

Материалдар <https://kazakhstan.travel/where-to-go/kk/region/4/Ақмолинская%20область> алынды.

3 – Тапсырма.

<https://www.youtube.com/watch?v=p43lioUgMKY>

бейнефильмге түйіндеме жазыңыр.

74 – Тапсырма.

<https://www.youtube.com/watch?v=NnCPbTjCWKQ>

«Асанқайғының жерге айтқан сұңдары» мәтінін тыңдап сұрақтарға жауап беріңдер:

Аудиоматериалда қанша географиялық объекті туралы айтылады?

Топпен жұмыс жасаңыз. Сіздер тыңдаған аудиоматериалдан өзендерді, көлдерді, тауларды, жазықтарды бөліп жазыңыз.

Өзендер	Көлдер	Таулар	Жазықтар мен жерлер

1. Аудиоматериалда Ақмола облысы бойынша кездескен топонимдер туралы қандай жаңа ақпараттармен бөлісе аласыз?
2. Аудиода «Тойдым деп қарап отырмас, қарным ашты деп жылап отырмас» деп қай объектіге байланысты және не мағынада айтқан екен?
.....
.....
3. «Сиырдың мүйізі, доңыздың құлағы» шығып тұрған жер деген нені білдіреді?
.....
.....
4. «Ат ерін алмайтын» деген сөз тіркесі қандай мағынада айтылады деп ойлайсыз?
.....
.....
5. "Қыс болса жылқы тұрмас, жылқы тұрса ішінде құлын тұрмас... ,» - деп нені меңзеп тұр?
6. "Бауырында бір жұтқын айдаһар бар екен, әйтпесе жылқы үзілмейтін жер екен" деп қай жерді айтып отыр?

7. "Жерің семіз, қарың мол, қадіріңді егін салған ел білер" – қай жерге сипат береді?
8. «Елің жұтамас, малыңның көзіне сақ бол» -деп нені меңзеп отыр?

5 – Тапсырма.

Видеоматериалды тыңдап, Ақмола облысына қатысты топонимдердің пікіріне ой қосыңыздар. Өз ақпараттарыңызбен бөлісіңіздер.

<https://www.youtube.com/watch?v=3rbBApVfdJ8&t=1203s>

6 – Тапсырма.

Топтық жұмыс. Қосымшада берілген Ақмола облысының атаулардың өзгерудің хронологиялық диаграммасын жасаңыздар. Оған талдау жұмыстарын жүргізіңдер:

7 – Тапсырма.

Топтық жұмыс. Төменде Ақмола облысы Целиноград ауданының ауылдық округтер мен ауылдарының атаулары берілген. Интернет ресурстары әдебиеттерді пайдалана отырып, атаулардың берілу уәждерін табыңыздар:

Ақмол ауылдық округі	
Нүресіл ауылдық округі	Ақмол ауылы
Қабанбай батыр ауылдық округі	Өтеміс ауылы
Қараөткел ауылдық округі	Нүресіл ауылы
Шалқар ауылдық округі	Жаңа Жайнақ ауылы
Қосшы ауылдық округі	Раздольное ауылы
Жарлықөл ауылдық округі	Қабанбай батыр ауылы
Тасты ауылдық округі	Нұра ауылы
Арайлы ауылдық округі	Сарыадыр ауылы
Қызыл суат ауылдық округі	Қызылжар ауылы
Жаңаесіл ауылдық округі	Қараөткел ауылы
Оразақ ауылдық округі	Жаңа жол ауылы
Родина ауылдық округі	Қаражар ауылы
Приречный ауылдық округі	Қоянды ауылы
Рахымжан Қошқарбаев ауылдық округі	Аққайың ауылы
Софиевка ауылдық округі	Шұбар ауылы
Талапкер ауылдық округі	Жалғызқұдық ауылы

Жарлықөл ауылы	Ынтымақ ауылы
Тасты ауылы	Софиевка ауылы
Тастақ станциясы	Жабай ауылы
Ақмешіт ауылы	Шалқар ауылы
Жаңаесіл ауылы	Қаратомар ауылы
Мортық ауылы	Отаутүскен ауылы
Қараменді батыр ауылы	Қосшы ауылы
Родина ауылы	Тайтөбе ауылы
Садовое ауылы	Приречное ауылы
Зеленый Гай ауылы	Опан ауылы
Оразақ ауылы	Мәншүк ауылы
Бірлік ауылы	Талапкер ауылы
Рахымжан Қошқарбаев ауылы	Ыбырай Алтынсарин ауылы
Сарыкөл ауылы	Қажымұқан ауылы
Преображенка ауылы	Қызыл суат ауылы
Қосшоқы станциясы	Арайлы ауылы
Төңкеріс ауылы	Жайнақ станциясы

8 – Тапсырма.

Ақмола облысының берілген гидронимдерінің арасынан біртегізді, екінегізді, көпнегізді топонимдерді бөліп жазыңыз.

Қопа көлі	Мат өзені
Қылшақты өзені	Аршалы өзені
Барап көлі	Шұбарбағаш плотинасы
Бигачёвка (көрсетілмеген)	Роза-Люксембург плотинасы
Жансор көлі	Жарлықөл көлі
Итемген көлі	Шалдық көлі
Метровое көлі	Канар өзені
Қазған көлі	Қайрақты өзені
Қанжығалы көлі	Колоколовка-Прохоровка плотинасы
Есіл өзені	Шортан өзені
Қалқұтан өзені	Кешкенекөл өзені
Есіл өзені	Қызылмола өзені
Старица өзені	Байтүбек көлі

Есіл өзені	Алакөл көлі
Есіл өзені	Жабай өзені
Есіл өзені	Есіл өзені
Боксук өзені	Есіл өзені
Қалқұтан өзені	Есіл өзені
Аршалы өзені	Есіл өзені
Қалқұтан өзені	Жабай өзені
Қалқұтан өзені	Жыланды өзені
Есіл өзені	Есіл өзені
Есіл өзені	Есіл өзені
Ұзынкөл өзені	Жабай өзені
Есіл өзені	Есіл өзені
Мойылды өзені	Есілөзені
Батпақкөл көлі	Есіл өзені
Үлкен Сарыобакөлі	Жыланды өзені
Кіші Сарыоба көлі	Жолболды өзені
Жыланды өзені	Баксук өзені
Жыланды өзені	Жарлықөл өзені
Жабай өзені	Шалдық өзені
Жекей көлі	Канар көлі
Мамай көлі	Қайрақты көлі
Боровое көлі	Колоколовка-Прохоровка плотинасы
Щучье көлі	Шортан көлі
Малое Чебачье көлі	Кешкенекөл көлі
Большое Чебачье	Қызылмола көлі
Балпаш Сор көлі	Байтүбек өзені
Майбалық көлі	Алакөл өзені
Қатаркөл көлі	Қарашат өзені
Жолболды көлі	Колутон өзені
Баксук көлі	Мат көлі
Иванковка плотинасы	Аршалы көлі
Роза-Люксембург плотинасы	Шұбарағаш плотинасы
Роза-Люксембург плотинасы	Шұбарағаш плотинасы

9 – Тапсырма.

Сіздерге топонимдер туралы аңыздар берілген. Ақмола облысы топонимдері бойынша аңыздар желісін құрастырыңыздар.

Ақмола аумағындағы Айдабол мен Молақ өңірінен Жыланды бағытына бару үшін Зеренді тауларынан басталатын өзен суынан кесіп өту керек. Тұрғындар қанша мәрте көпір салғанымен су тасқыны оларды жылда шайып кететін көрінеді. Жолаушылар өзенді бойлай жүріп өзеннен өтетін өткел іздейді екен. Сөйтіп, жол азабын әбден тартқан жолаушылар бұл аймақты Қараөткел ауылы деп атап кетсе керек.

Баяғыда бірбайдың Сұлушаш деген қызы болыпты. Байдың есігінде жүрген Тезек деген құлы Шұнақ деген күңімен қосылып, одан Алтай туады. Ол ер жетіп, Сұлушаш екеуі бір-бірін сүйеді. Бірақ бай қарсы болады. Алтайдың Қайсар деген қаншы, Сұлушаш үшеуі елден қашады. Олар Қарқаралының маңайындағы Жиренсақал деген жерді мекендейді. Сол жерде аң аулап, құс ұстап, күндерін көреді. Бір күні Алтай құс аулап жүріп, құзға кездеседі. Сол құзға бүркіт ұя салған екен. Алтай одан бүркіттің балапанын алмақшы болады. Бірақ жолы болмай шыңырауға құлайды. Сұлушаш Тескен таста сырнай тар-тып отырады. Біраздан соң артынан ырылдаған дауыс естіледі, қараса артында арыстан тұр екен. Содан қорыққаннан көлге құлап өледі. Қайсар Сұлушашты іздеп осы жерге келсе, көлдің бетінде қыздың көйлегі, тақиясы жүзіп жүреді. Ол да сол көлге құлап өледі. Содан кейін бұл көл «Шайтанкөл» атаныпты.

https://www.inform.kz/kz/babalar-sozi-shaytankol-atauy-turaly-anyz_a2816071

10 – Тапсырма.

С.Сейфуллиннің «Бурабай» өлеңін оқып, атау берудің уәжін сипаттаңыздар.

БУРАБАЙ

*Тағы бір ақбас бура, – емес атан,
Жүріпті Көкшетауды қылып Отан.
Мұны да "көзі көрген" қартайтады,
Тыңдаған әлеуметке алқа-қотан.*

*Тағы екен жанға ұстатпай жүрген қашып.
Күркіреп тұрады екен көбік шашып,
Бір көлді мекен қылып күнде келіп,
Су ішіп кетеді екен алшаң басып.*

*Дүниеде әрбір бөлек жердің аты,
Себеппен қойған бәрі елдің аты
Бурабай атаныпты содан бері
Ақ бура мекен қылған көлдің аты.*

*Мөп-мөлдiр Бурабайдың суы күмiс,
Көргенде шаршаған жан алар тыныс.
Мiнбелеп қоршалаған шымылдықтай,
Қарағай, қайың менен қалың жыныс.*

*Ақ көбiк көпiредi күмiс судан,
Сан сұлу сол көбiкпен бетiн жуған
Көл басы бiрде күңкiл бiрде у-шу,
Әңгiме сансыз сырлы ертект туған.*

*Ақ бура көп жыл тауды қылған мекен,
"Бiр үлкен iс боларда сезедi екен".
Ол iстi елге айтқандай маңайдағы.
Бақсыдай тауды азынап кезедi екен...*

*Шабысып бiрiн-бiрi ел қуар болса,
Не өлмек, не бiр батыр туар болса,
Немесе бiр апатқа ел ұшырап,
Кәрi-жас бетiн жаспен жуар болса.*

*Бақсыдай бура азынап жүредi екен,
Мал шулап, иттер ұлып үредi екен.
Қалың ел маңайдағы құрбан шалып,
Құлақты алдағы iске түредi екен.*

*Қара бұлт тауды төнiп басады екен,
Күркiреп жерге зәрiн шашады екен.
Аспаннан қып-қызыл от жерге шашып,
Таудағы аң пана таппай сасады екен.*

*Бiлген соң бураның бұл қасиетiн,
Үлкеннiң кiшi тыңдап өсиетiн.
Түнерiп долы бұлттай күрiлдiген
Бураға болмапты ендi жұрт тиетiн.*

*Баласы Абылайдың Қасым төре,
Жасынан сотқарлығы басым төре.
Бiр күнi тау iшiнде келе жатты
Өзiндей бiр топ жiгiт қасында ере.*

*Бәрiнiң асынғаны қару-жарақ,
Соқтыққан өңкей сотқар жалақ-жалақ.
Найзамен неше түрлi ат үстiнде
Ойын ғып келе жатқан көлдi жанап.*

*Тастарды, ағаштарды қылып қарақ,
Ысқыртып келе жатқан өткір садақ.
Бураны Қасым төре сөз қылыпты,
Кез келсе атпақ болып төстен қадап.*

*Қасым хан туғаннан-ақ қанға құмар,
Дірілдеп өлім күткен жанға құмар.
Анадан қан уыстап туған мұндар,
Қан ұрттап жүрсе ғана көңілі тынар.*

*Сол кезде шыға кепті ақбас бура,
Жап-жалбыр төсін басқан апақ шуда.
Қасым хан тұра қалып ақ бураны,
Шіреніп атып сапты нақтап тура.*

*Өкіріп ақбас бура көбік шашып,
Шиқылдап тісін қайрап, аузын ашып.
Қасымды бір айналып бура-қотан,
Қан ағып кеткен тулап таудан асып.*

*Бақсыдай сарнап бура тауды кезген,
Күңіреніп мекенінен енді безген.
Ел естіп хан ұлының бұл жұмысын
Зор іске ұшырарын бәрі сезген.*

*Жоқ болып ақбас бура көп күн өткен,
(Қасымның қан қолынан қаза жеткен.)
Бір күні таудай болып шөгіп жатқан
Бураны жұрт көреді өткен, кеткен.*

*Құбылаға басын беріп шөгіп жатқан,
Көк мұнар қалың ойға шомып батқан,
Ақ бура қабақтарын қарс жауып,
Қозғалмай мәңгі жатып тас боп қатқан.*

*Ақ бура таудың тағы түйесі деп.
О-дағы қасиетті бір иесі деп,
Тұқымы сотқар ханның оңбағаны.
Жұрт айтад "сол түйенің киесі" деп.*

*"Бұл іске Бурабайдың көлі куә,
Қасымның қалған жұрты, көңі куә,
Бураша шөгіп жатқан мұнар тау мен
Ызыңдап таудың соққан желі куә..."*

Ақмола облысы топонимдері бойынша интерактивті тапсырмаларды (learning apps) орындаңыз.

1. <https://learningapps.org/display?v=p69zqjztc20>
2. <https://learningapps.org/display?v=pkep6df7320>
3. <https://learningapps.org/display?v=pqtibksfa20>
4. <https://learningapps.org/display?v=pp3f7t88320>
5. <https://learningapps.org/display?v=ppnzpzumk20>
6. <https://learningapps.org/display?v=pfx9d1p5v20>
7. <https://learningapps.org/display?v=p28zyx19n20>
8. <https://learningapps.org/display?v=pv66zny7t20>
9. <https://learningapps.org/display?v=ppjjikyck20>
10. <https://learningapps.org/display?v=pjbi87mh220>
11. <https://learningapps.org/display?v=pkjb82n1c20>
12. <https://learningapps.org/display?v=pw59dae0j20>
13. <https://learningapps.org/display?v=p6vrmv04n20>
14. <https://learningapps.org/display?v=p69zqjztc20>
15. <https://learningapps.org/display?v=pkep6df7320>
16. <https://learningapps.org/display?v=pqtibksfa20>
17. <https://learningapps.org/display?v=pp3f7t88320>
18. <https://learningapps.org/display?v=ppnzpzumk20>
19. <https://learningapps.org/display?v=pfx9d1p5v20>
20. <https://learningapps.org/display?v=p28zyx19n20>
21. <https://learningapps.org/display?v=pv66zny7t20>
22. <https://learningapps.org/display?v=ppjjikyck20>
23. <https://learningapps.org/display?v=pjbi87mh220>
24. <https://learningapps.org/display?v=pkjb82n1c20>
25. <https://learningapps.org/display?v=pw59dae0j20>
26. <https://learningapps.org/display?v=p6vrmv04n20>
27. <https://learningapps.org/display?v=pa2mq9c4a20>
28. <https://learningapps.org/display?v=pk9v7ef2k20>
29. <https://learningapps.org/display?v=pd52wb21520>
30. <https://learningapps.org/display?v=p9dy9bai220>
31. <https://learningapps.org/display?v=pxo05bwja20>
32. <https://learningapps.org/display?v=ptnjxj0uk20>
33. <https://learningapps.org/display?v=p1uxda6y220>
34. <https://learningapps.org/watch?v=pfoaxk6632>
35. <https://learningapps.org/watch?v=pwhax0qq220>
36. <https://learningapps.org/watch?v=p4gur0m3a20>

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақ топонимикасының шығу, даму кезеңдері және жасалу жолдары кеңінен зерттеп, ерекше зер салатын мәселелердің негізінен саналады. Бұның өзі сөз тарихымен, тілдің әр дәуірдегі даму, өзгеру күйімен, тіптен қоғамдық құрылымдардың өзгеруімен тікелей байланысты.

Кез келген топоним атау қызметімен қоса нысанға сілтеу, яғни адрестік қызметін де атқарады. Сонымен қатар олар объектінің ерекшелігіне, атаудың идеологиялық және эмоционалды бояуына қарай қосымша ақпарат бере алады. Белгілі бір аймақтың топонимиконы тарихи қалыптасады. Онда өткен дәуір топонимдері сақталады, сондықтан топонимдердің әр қабаты тарихи дәуірге, сол аймақта қоныстанған халық тарихына қатысты «қаттамаға» теңейді.

Ақмола облысы бойынша гидронимдер – 1396 (гелионимдер – 103; лимонимдер – 944; потамонимдер – 349), дримонимдер – 15, дромонимдер – 124, некронимдер – 75; инсулонимдер – 3; ойконимдер – 2236, оронимдер – 1092 (оронимдер – 1085; спелеонимдер – 7).

Шығу тегі бойынша неше атау кісі есімінен қалыптасқан, неше нысан және оның маңындағы нысан ерекшелігі туралы ақпарат беру негізінде қалыптасқан, неше атау идеологиялық мәнде, нешеуі бейтарап атаулар деген сияқты сұрақтардың да жауабы анықталған.

а) кісі есімінен қалыптасқан – 35%; ә) ру-тайпа атауларынан қалыптасқан – 2%; б) нысанға немесе маңындағы нысанға байланысты қалыптасқан – 35%; в) өсімдік не жануарға байланысты қалыптасқан – 11%; г) бейтарап мағынадағы атаулар – 9%; ғ) өзге елдің топонимдері негізінде жасалған атау – 4%; д) мағынасы күңгірт атаулар – 4%.

Аналитикалық тәсіл арқылы жасалғандар: *Ағашталдық, Бектасоба, Бауыркөл, Балықтыкөл* т.б. Синтетикалық тәсіл арқылы жасалғандар: *Үлкен Тал+дық, Ағаш Тал+дық, Былқыл+дақ, Биікте+сін, Тер+ле+ген* т.б.

Топонимдерді рәсімдеуде маңызды бірнеше бағытты анықтап көрсету қажет:

- барлық ономаст-ғалымның түпкі мақсаты – нысандарға ерекшелігін көрсететін, адрестік қызмет атқаратын, ұлттық нақыштағы атауларды тағу. Мәселен: Ұйжығылған, Ұшанкөл, Кіші Ақсу, Обалысай, Сандықтау, Үлкен Бүркітті, Жуантөбе, Оқжетпес, Күрексалды, Биесойған, Күркіреуіксай т.б.;

- кісі есімінен қалыптасқан атаулар бұрыннан бар: олар алғашында қыстау, жайлау не күзеудің иесі кім екендігін аңғартатын болса, кейінірек идеологиялық мәндегі атаулар, бертін келе елдің дамуына айтарлықтай қызмет еткен қоғам, мәдени қайраткерлерінің есімі тағылатын болды. Осындағы басты мәселе – кісі есімінен қалыптасқан топонимдердің санын барынша азайту қажет;
- кісі есімін атау ретінде қолдану бойынша ескеретін нәрсе: тарихта есімі қалған, тек тарихта есімін халық сақтаған ұлы тұлғалардың есімін беру. Мәселен, Шал ақын, Төле би, Балуан Шолақ, Бөгенбай би сынды;
- белгілі бір нысан, айталық, тау атауын маңындағы көлге, елді мекенге, орманға, батпаққа тағу белгілі бір шектеуді қажет етеді, яғни тау атауы елді мекен, көлге тағылса, батпақ, өзен, орман атауы тек нысанның өз ерекшелігі негізінде қалыптасуы қажет;
- нысандарға өзге мемлекеттердегі топонимдерді атау ретінде қолдану шектелуі қажет, себебі, біріншіден, мемлекетіміздің тұтастығына нұқсан келтіреді, екіншіден, жер бедері, флорасы мен фаунасы т.б. нысан ерекшелігі бойынша еш ақпарат бермейді, үшіншіден, ұлттық танымға сай келмейді;
- совхоз, село сияқты денотаттарды тек қазақ тілінде қоныс, елді мекен, ауыл түрінде берген жөн;
- қонысқа тағылған кісі есімін батпаққа тағып, қайта тағы бір қонысқа тағуға шектеу жасау қажет және ондай атауларды өзгерту қажет. Мәселен, Попово қонысы, Попово Болото қонысы т.б.;
- бейтарап, еш мағынасыз атауларды өзгерту қажет. Мәселен, Купчановка, Купынистое, Куракино, Огонек, Обломовка т.б.
- орыс тіліндегі бір атауға -ин; -ое; -ка; -ый т.б. қосымшаларын жалғап, атаудың реңктік дублеттерін жасаудан арылу керек. Мәселен: Курчавое, Курчавая т.б.
- орыс тілінде өз аты мен әкесінің атын нысанға тиесілі қожасы ретінде тағуды шектеу керек. Мәселен: Иван Васильевича, көл л т.б.
- орыс тіліндегі атауда денотатты атауда қайталап, тәуелдік формада кісі есіміне телитін атаулардан арылу керек. Мәселен: Бременьевские Сопки, тау; Кузин Камень, тау; Марьян Балаган, қоныс.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Керимбаев Е.А. Казахская ономастика в этнокультурном, номинативном, функциональном аспектах. –Алматы, 1995. – 248 с.
2. Крюкова И.В. О социологическом аспекте изучения китайской антропонимии // Ономастика. –М.: Наука, 1969. –С. 35.
3. Васильева Н.В. Онимический мир жаргона. –М.: Институт языкознания РАН, 2000. – С. 20.
4. Мадиева Г.Б. Имя собственное в контексте познания. –Алматы: Қазақ университеті, 2004. –190 с.
5. Молчанова О.Т. Структурные типы тюркских топонимов Горного Алтая. Саратов, 1962.
6. Суперанская А.В. Структура имени собственного. Фонология и морфология. М.: Наука, 1969.
7. Серебренников Б.А. Номинация и проблемы выбора и языковая номинация: Общие вопросы. –М., 1997. 147 с.
8. Бойко Н.А. Глагольно-именные композиты в русских терминах ремесел, промыслов и занятия. Автореф. дисс...к.ф.н. -Киев, 1988. С. 26.
9. Тимофеев В.Т. Названия колхозов и совхозов. // Ономастика. Типология. Стратиграфия. –М. 1988. С. 107.
10. Севортян Э.В. Некоторые теоретические и методические вопросы этимологических исследований // Этимологический словарь тюркских языков. М., 1974. т.1.
11. Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері // Актуальные проблемы казахского языка. Алматы, 1998.
12. Дульзон А.П. Вопросы этимологического анализа русских топонимов субстаратного происхождения // Вопросы языкознания. 1959. №4.
13. Серебренников Б.А. О методах изучения топонимических названий // Вопросы языкознания. 1959. №6.
14. Әбдірахманов А. Топонимика және этимология. Алматы, 1975.
15. Методы ономастических исследований // Общее языкознания. М., 1973.
16. Теория и методы ономастических исследований. М., 1986.
17. Жанұзақ Т. Тарихи жер-су аттарының түптөркіні. Алматы: «Сөздік-словарь» ЖШС, 2010. –356 бет.

18. Надеждин Н. И. Опыт исторической географии русского мира. — Библиотека для чтения, т.22, ч. 2. СПб., 1837, с. 28.
19. Попова В.Н. Словарь географических названий Казахстана. Павлодарская область. ч. I. М., 1994. ч. II. М., 1994.
20. Қойшыбаев Е. Қазақстанның жер-су аттары сөздігі. Алматы: Мектеп, 1985. – 256 бет.
21. Гарипова. Ф.Г.Исследования по гидронимии Татарстана – Москва, 1991, –294с
22. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» бас редакциясы. 2009-2011.
23. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. М., 1984.
24. Конкашпаев Г. Словарь казахских географических названий. Алма-Ата. 1963.
25. Қондыбай С. Арғықазақ мифологиясы. Екінші кітап. –Алматы: Дайк-Пресс, 2004. –415б
26. Махмуд Қашқари. Диван ливатит турк. Тошкент, I-II-III, 1961-1965.
27. Мухамедова З.Б. Исследования по истории туркменского языка XI-XIV. – Ашхабад, 1973, –234 с
28. Ермекбаев Ф.Ж. Жер бедері атаулары (семантикалық, орфологиялық талдау, фоносемантикалық сипаттама). Филол. ғыл. канд. атағын алу үшін даярлаған диссертация. –Алматы, 1999. – 180 бет.
29. Бияров Б. Қазақ топонимдерінің типтік үлгілері. Ш.Шаяхметов атындағы Тілдерді дамытудың республикалық әдістемелік орталығы, 2013. – 432 б.
30. Атаниязов С. Түркменстанның географик атларының дүшүндиришли сөзлуги. А., 1980.
31. Древнетюрский словарь. Л., 1969, 589
32. Жанұзақов Т. Қазақ тілі ономастикасының негізгі проблемалары: филол. ғыл. докт. ... дисс. –Алматы, 1976. –Б. 23.
33. Султаньяев О.А. Казахские микротопонимы Кокчетавской области, образованные от личных имен. Ономастика. –М.: Наука, 1969. –С. 208.
34. Искакова Х.Ф. Структура составных топонимов (на материале Крыма) // Тюркская ономастика. –Алма-Ата: Наука, 1984. –С. 163-171.
35. Линко Т.В. Қазақша мал атаулары // Қазақ ономастикасының мәселелері. – Алматы, 1986. –Б. 116-121.
36. Молчанова О.Т. Участие усложненных притяжательных предигативных синтагм в номинации географических объектов Горного Алтая // Материалы конференции о проблемах Азербайджанской ономастики. –Баку, 1986. –С.115.
37. Охунни Н., Бозоров О. Формообразующие аффиксы как компоненты топонимии Узбекистана и Азербайджана // Материалы конференции о проблемах Азербайджанской ономастики. –Баку, 1986. –С.134.
38. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. –М.: Наука, 1988. –С. 7.
39. Супранская А.В. Что такое топонимика?–М.: Изд-во «Наука». 1985. –275с.

40. Попова В.Н. Структурно-семантическая природа топонимов Казахстана (сравнительно-историческое исследование): автореф. ... докт. филол. наук. –Алматы, 1997. –С.7.
41. Козлов Р.И. Эргоурбонимы как новый разряд городской ономастики: автореф. ... канд. филол. наук. –Екатеринбург, 2000. –24 с.
42. Супрун В.И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал. –Волгоград, 2000. –С. 156.
43. Гинатулин М.М. К исследованию мотивации лексических единиц на материале наименований птиц: автореф. ... канд. филол. наук. –Алма-Ата, 1973. –С. 64.
44. Манкеева Ж.А. Мәдени лексикалық ұлттық сипаты. –Алматы: Ғылым, 1997. –148 б.
45. Топоров В.Н. Некоторые соображения в связи с построением теоретической топонимики // Принципы топонимики. –М.,1964. –С. 35.
46. Молчанова О.Т. Структурные типы тюркских топонимов Горного Алтая. –Саратов, 1982. –159 с.
47. Рамазанова М.Н. Развитие ойконимии Ташкентской области в Советский период: автореф. ... канд. филол. наук. –Ташкент, 1986. –165 с.
48. Журавлева А.Ф. Технические возможности русского языка в области предметной номинации. // Способы номинации в современном русском языке. –М. : Наука, 1982. –С. 18.
49. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. –М.: Наука, 1973. –С. 276-284.
50. "Ат тергеу" (massaget.kz)

Қосымша А

Ақмола облысы топонимдерінің
құрылымы

Бірнегізді топонимдер

Абай	Майқы	Сарғалдақ
Абылай	Майлан	Суалды
Ағанас	Мақпал	Суалма
Ағашты	Малай	Табылма
Адыр	Мамай	Табын
Азат	Манаш	Тайпақ
Айдарлы	Мау	Талды
Ақан	Намаз	Ұлтарақ
Байпақ	Насыр	Үкі
Бұзылық	Ортақшыл	Үлгі
Бұқалы	Орындық	Үлгілі
Домбыралы	Оспан	Үлкен
Достық	Өзек	Үңгір
Егемен	Өлеңті	Шабырлы
Жағыпар	Өлмес	Шағалалы
Жайдай	Өндіріс	Шалаулы
Жайнақ	Өркендеу	Шалғай
Жалаңаш	Өрнек	Шалқар
Жалпақ	Өрікті	Шат
Инелікті	Өтеміс	Ынталы
Кейкі	Рамазан	Ысқақ
Келте	Сабақты	Ысмағұл
Кемпір	Сабынды	Ыстаған

Екінегізді топонимдер

Азынабай	Байқұтты	Нарынбай
Айғабақ	Баймағамбет	Ортақұдық
Айғаш	Баймен	Ортасай
Айғыржал	Жайлаубай	Салдыағаш
Айдабол	Жайлыбет	Сандықтау
Айдарлықөл	Жалғызағаш	Сиырөлген
Айнакөл	Жалғызтал	Тазкөл
Айпара	Жалдытомар	Тайжан
Айтбақ	Жалманқұлақ	Тайтөбе
Айтжан	Имантерек	Тақтайқұдық
Айтмола	Инембидайық	Талбөгет
Ақадыр	Итмұрын	Тастыөзек
Ақауыл	Кемпірбұлақ	Тастысай
Ақбаза	Кенебай	Тасты-Талды
Ақбай	Кенжебай	Тереңсай
Ақбалшық	Кеңалым	Тікенқұдық
Ақбас	Майлыбай	Тікқара
Ақбейіт	Майлықара	Уорхор
Ақбұлақ	Майтүп	Ұзынкөл
Ақдермене	Майшұқыр	Ұлыжол
Ақжар	Найзатомар	Ұлыкөл
Байжігіт	Сабырқұдық	Үкібай
Байқожа	Орташат	Үлгілған
Баймырза	Орташахай	Үшбатыр
Баймыш	Орынбай	Үшбидайық
Бұзаутөбе	Өмірзақ	Үшқалмақ
Бүйраткөл	Өріктісай	Шабақкөл
Дөңгілағаш	Райымбет	Шеткіаяқ
Егінағаш	Сайлыот	Шибұт
		Ыбыраймолда

Үш, одан да көпнегізді топонимдер

Тайқұлаққыстау	Ошаққарасу	Рақымжан Қошқарбаев
Дүкенқарасу	Өтешқарасу	Үлкен Ақсу
Наурызбай Батыр	Рақымжанқора	Үшқарасу

Қосымша Ә

Ақмола облысы топонимдерінің
субстраттық қабаты

Қазіргі қазақ тілінде

Абай	Егемен	Рамазан
Абылай	Жағыпар	Сабақты
Ағанас	Жайдай	Сабынды
Ағашты	Жайнақ	Сарғалдақ
Адыр	Жалаңаш	Суалды
Азат	Жалпақ	Суалма
Айдарлы	Инелікті	Табылма
Ақан	Кейкі	Табын
Байпақ	Келте	Тайпақ
Айтбақ	Кемпір	Талды
Бұқалы	Майқы	Ұлтарак
Домбыралы	Майлан	Үкі
Достық	Мақпал	Үлгі
Дүкенқарасу	Малай	Үлгілі
Наурызбай Батыр	Мамай	Үлкен
Ошаққарасу	Манаш	Үңгір
Өтешқарасу	Мау	Шабырлы
Рақымжанқора	Намаз	Шағалалы
Рақымжан Қошқарбаев	Насыр	Шалаулы
Үлкен Ақсу	Ортақшыл	Шалғай
Үшқарасу	Орындық	Шалқар
Азынабай	Оспан	Шат
Айғабақ	Өзек	Ынталы
Айғаш	Өлеңті	Ысқақ

Айдабол	Өлмес	Ысмағұл
Айдарлықөл	Өндіріс	Ыстаған
Айнакөл	Өркендеу	Тайқұлаққыстау
Шеткайяқ	Өрнек	Ыбыраймолда
Шибұт	Өрікті	Ақжар
Байжігіт	Өтеміс	Ақадыр
Байқожа	Бұзаутөбе	Ақауыл
Байқұтты	Бүйраткөл	Ақбаза
Баймағамбет	Дөңгілағаш	Ақбай
Баймен	Айтжан	Ақжар
Баймырза	Айтмола	Байжігіт
Баймыш	Баймыш	Байқожа
Байқұтты	Бұзаутөбе	Баймырза
Баймағамбет	Бүйраткөл	Дөңгілағаш
Баймен		

Көне түркі тілінде

Айғыржал	Бұзылық	Қыздың Қарасуы
Биесойған	Айпара	Егінағаш
Сиярөлген	Ақбалшық	Кемпірбұлақ
Ақдермене	Бесбармақ	Имантерек
		Инембидайық

Орыс тілінде

Новосельское	Отрадный	Промышленный
Новочеркасское	Отруба	Прожектор
Новомарковка	Острая	Светлый
Осычки	Профинтерн	Свободное
		Ямка

С.Қ. Иманбердиева,
Ж.А. Ағабекова

Ақмола облысы топонимдері.
Оқу құралы

Дизайн және түптеу:
Арман ҚАЛИБЕКҰЛЫ

Корректоры:
Ж.А. Ағабекова

Басып шығарушы:
«ЕкоМіг» ЖК
Басуға 10.12.2020 ж. қол қойылды.
Таралымы: 500 дана.
Формат 90x60/8. Ш. б. т. 16,25
010000, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.,
Рақымжан Қошқарбаев проспекті, 26
1 этаж; 2 офис,
тел: +7 (778) 449 92 29
www.ekomirprint.kz

